

**BİR SOSYAL BİLİMCİ OLARAK
HİKMET KIVILCIMLI ÜZERİNE
SOSYOLOJİK BİR ANALİZ**

Özkan AYDAR

**Doktora Tezi
Sosyoloji Anabilim Dalı
Doç. Dr. Nuray KARACA
2016**

Her Hakkı Saklıdır

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ ANABİLİM DALI

Özkan AYDAR

BİR SOSYAL BİLİMCİ OLARAK HİKMET KIVILCIMLI
ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Nuray KARACA

ERZURUM - 2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

15 / 02 / 2016

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **"BİR SOSYAL BİLİMCİ OLARAK HİKMET KIVILCIMLI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ANALİZ"** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ ☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

15/02/2016

Özkan AYDAR

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Nuray KARACA danışmanlığında, Özkan AYDAR tarafından hazırlanan bu çalışma 15 / 02 / 2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hacı Bayram KAÇMAZOĞLU

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hüseyin TÜRK

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Nuray KARACA

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 15 / 02 / 2016

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VI
ŞEKİLLER DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYALİST DÜŞÜNCENİN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ

1.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST DÜŞÜNCENİN ORTAYA ÇIKIŞI	4
1.1.1. İkinci Meşrutiyet Öncesi İşçi Sınıfı Hareketleri.....	6
1.1.2. İkinci Meşrutiyet Öncesi Sosyalizm Tartışmaları	10
1.1.3. İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi (1908-1923) İşçi Hareketleri.....	18
1.1.4. Sosyalist Örgütlenmelerde Azınlıkların Rolü	23
1.1.5. Osmanlı Sosyalist Fırkası	28
1.2. METODOLOJİ	32
1.2.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	32
1.2.2. Araştırmanın Önemi	32
1.1.3. Araştırmanın Amacı	33
1.1.4. Araştırmanın Yöntemi	33
1.1.5. Hipotez	34

İKİNCİ BÖLÜM

HİKMET KIVILCIMLI'NIN HAYATI VE SOSYOLOJİSİ

2.1. HİKMET KIVILCIMLI'NIN HAYATI	35
2.1.1. Çocukluk ve Gençlik Yılları (1902-1920).....	35
2.1.2. Siyasal Hayatı (1920-1971).....	37
2.1.2.1 Türkiye Komünist Partisi Faaliyetleri	37
2.1.2.2. Vatan Partisi Faaliyetleri	51
2.2. HİKMET KIVILCIMLI'NIN SOSYOLOJİ ANLAYIŞI	64

2.2.1. Alternatif Bir Sosyoloji: Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji.....	64
2.2.1.1. Toplum Düşüncesi	64
2.2.1.2. Bilim Olarak Sosyolojinin Ortaya Çıkışı.....	66
2.2.1.3. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji.....	68
2.2.2. Eleştirel Bir Yaklaşım: Metafizik Sosyolojiler	80
2.2.2.1. Genel Olarak Sosyal Teori Eleştirileri.....	80
2.2.2.2. Durkheim Eleştirisi	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİKMET KIVILCIMLI'NIN TARİH TEZİ

3.1. MEDENİYETLERİN KURULUŞ VE YIKILIŞ KANUNLARI	96
3.1.1. Tarih Tezi'nin Kapsamı ve Gerekçeleri	96
3.1.2. Barbarlık Dönemi ve Geçişler	98
3.1.3. Tarihte Üretici Güçleri	102
3.1.4. Tarihsel Devrim.....	104
3.2. TARİH TEZİNİN SOMUTLANIŞI	112
3.2.1. Tarih Tezi ve İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere	112
3.2.2. Tarih Tezi ve İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş: Japonya.....	116
3.2.3. Tarih Tezi ve Osmanlı Tarihinin Maddesi	120
3.2.4. Osmanlı Tarihi Tartışmaları ve Hikmet Kıvılcımlı	129
SONUÇ.....	146
KAYNAKÇA	149
EKLER.....	161
EK 1. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 1	161
EK 2. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 2.....	162
EK 3. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 3	163
EK 4. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 4.....	164
EK 5. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 5.....	165
EK 6. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 6.....	166
EK 7. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 7.....	167
EK 8. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 8.....	168

EK 9. Kent Notları: Örnek 1	169
EK 10. Notes on Sociology Notları: Örnek 1	170
EK 11. Notes on Sociology Notları: Örnek 2.....	171
EK 12. Notes on Sociology Notları: Örnek 3.....	172
ÖZGEÇMİŞ.....	173

ÖZET

DOKTORA TEZİ

BİR SOSYAL BİLİMCİ OLARAK HİKMET KIVILCIMLI ÜZERİNE
SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

Özkan AYDAR

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Nuray KARACA

2016, 173 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Nuray KARACA (Danışman)

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Prof. Dr. Hacı Bayram KAÇMAZOĞLU

Prof. Dr. Hüseyin TÜRK

Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT

Bu çalışma Türkiye'de sosyalist düşüncenin önemli kaynaklarından biri olan Hikmet Kıvılcımlı'nın sosyal bilimci yönüne odaklanmaktadır. Birinci bölümde Kıvılcımlı'nın fikirlerinin temel dayanaklarından sosyalizmin Türkiye'deki tarihsel gelişiminden yola çıkılarak Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan ilk sosyalizm tartışmaları, ilk sosyalist örgütlenmeler, ilk işçi hareketleri ve çalışma ilişkileri ele alınmıştır. İkinci bölümde Hikmet Kıvılcımlı'nın hayatı ve siyasal faaliyetlerinin yanı sıra Batı kökenli burjuva sosyolojisine alternatif olarak ortaya koyduğu diyalektik veya maddeci sosyolojik çözümlemeleri ve diğer sosyoloji okullarının eleştirisi incelenmiştir. Üçüncü bölüm ise Hikmet Kıvılcımlı'nın özgün toplumsal tarih teorisini referans alarak kapitalizm öncesi toplum biçimlerinin genel yasalarına ulaşma çabasını değerlendirme amacı taşımaktadır. Türkiye'de sosyalist düşüncenin gelişimine hem teorik hem de örgütsel olarak önemli katkılar sağlayan Hikmet Kıvılcımlı, sosyoloji biliminin erken dönem eleştirisini yaparak Türkiye'de özellikle Durkheim odaklı sosyoloji anlayışına ve diğer sosyoloji okullarına alternatif evrensel bir sosyoloji anlayışı geliştirmiştir. Temsil ettiği sosyoloji anlayışıyla, toplumsal gerçekliğin anlaşılmasında bazı sosyal bilimciler tarafından ihmal edilen tarihsel boyutun önemini ortaya koyarak özgün bir toplumsal teori geliştiren önemli bir sosyal bilimcidir.

Anahtar Kelimeler: Hikmet Kıvılcımlı, Diyalektik Sosyoloji, Tarih Tezi, Türkiye'de Sosyalist Düşünce

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****A SOCIOLOGICAL ANALYSIS ON HİKMET KIVILCIMLI AS A SOCIAL SCIENTIST****Özkan AYDAR****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Nuray KARACA****2016, Page: 173****Jury: Assoc. Prof. Dr. Nuray KARACA (Advisor)****Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM****Prof. Dr. Hacı Bayram KAÇMAZOĞLU****Prof. Dr. Hüseyin TÜRK****Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT**

This study aims to focus on Hikmet Kıvılcımlı as a social scientist who is an important source of socialist thinking in Turkey. By making use of the historical progress of socialism in Turkey which Kıvılcımlı predicates upon, the first part of the study deals with the first discussions of socialism in Ottoman Empire, the first socialist organizations, the first labour movements and relations. In the second part, in addition to Hikmet Kıvılcımlı's life and political actions, his dialectical and materialist sociological resolutions which he alternates with bourgeois sociology of Western culture and the criticism of other schools of sociology have been analyzed. The third part aims to evaluate the attempt of pre-capitalism societies' reaching general laws by taking reference from Hikmet Kıvılcımlı's original theory of social history. Hikmet Kıvılcımlı has contributed considerably to the development of socialist thinking in Turkey not just theoretically but also organizationally. By making an early criticism of sociology, he built upon a universal understanding of sociology alternating Durkheim-based sociology in Turkey in particular and other schools of sociology. Therefore Hikmet Kıvılcımlı is a fundamental social scientist with his own way of social thinking and theory as he distinctively puts forward the importance of historical dimension which is disregarded by some social scientists on the way of uncovering social reality.

Keywords: Hikmet Kıvılcımlı, Dialectical Sociology, Thesis of History, Socialist Thought in Turkey

KISALTMALAR LİSTESİ

ATÜT	: Asya Tipi Üretim Tarzı
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BSDİP	: Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
Ed.	: Editör
EDF	: Ermeni Devrimci Federasyonu
Haz.	: Hazırlayan
IISH	: International Institute of Social History (Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü)
İÖ	: İsa'dan Önce
İPSD	: İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği
İS	: İsa'dan Sonra
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MESDG	: Makedonya-Edirne Sosyal Demokrat Grupları
OSF	: Osmanlı Sosyalist Fırkası
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SİF	: Selanik İşçi Federasyonu
SSİF	: Selanik Sosyalist İşçiler Federasyonu
TKGB	: Türkiye Komünist Gençler Birliği
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TP	: Taşnak Partisi
TSEKP	: Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi
TSF	: Türkiye Sosyalist Fırkası
TSP	: Türkiye Sosyalist Partisi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSTAV	: Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı
YİS	: Yapı İşçileri Sendikası

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. Toplumların Hareket Yasası	72
Şekil 3.1. İlk Ülkücü Dirlik Düzeni	125
Şekil 3.2. Son Derebeyleşen Dirlik Düzeni	126
Şekil 3.3. İlk Kanuni Kesimcilik Düzeni	126
Şekil 3.4. Son Derebeyleşen Kesimcilik Düzeni	127

ÖNSÖZ

Hikmet Kıvılcımlı arkasında bıraktığı binlerce sayfalık külliyatla sosyal bilimler alanında araştırma konusu yapılması gereken önemli bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıvılcımlı felsefe, sosyoloji, tarih, edebiyat gibi pek çok sosyal bilim alanında oldukça önemli bir birikime sahiptir. Sosyal bir bilimci olarak Kıvılcımlı toplumsal gerçekliği, toplumdaki önemli yapı taşlarıyla olan ilişkilerini dikkate alarak belli bir perspektifte ortaya koyar. Toplumu anlamada önemli bir bilim olan tarihi öne çıkararak toplumu dün-bugün bağlamında anlamamıza sağladığı katkıyla ve alternatif sosyoloji anlayışıyla dikkat çeken Kıvılcımlı'nın öneminin anlaşılmasına çalışmamızın yardımcı olacağı kanısındayız. Toplumla ve buna bağlı olarak Sosyolojiyle olan ilişkini analiz etmeye çalıştığımız Kıvılcımlı'nın tez konusu olarak belirlenmesinde, hem lisans hem lisansüstü eğitimimde hiçbir zaman desteğini esirgemeyen başta danışmanım Doç. Dr. Nuray KARACA'ya ve Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT'a, bölümümüzün saygın öğretim üyeleri Sosyoloji Bölüm Başkanı Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN'e, Yrd. Doç. Dr. Sevil DEMİRAL'a, Yrd. Doç. Dr. Erem SARIKOCA'ya, değerli arkadaşım Yrd. Doç. Dr. İsmail ÖZ'e, Arş. Görevlisi arkadaşlara tüm eğitim hayatım boyunca her türlü desteği veren aileme, anlayışından dolayı eşime ve kızıma, son olarak burada adlarını sayamadığım değerli dostlarıma katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ

İngiltere'de sanayi devriminin yaşanmasıyla bu süreç, bir tarafta gittikçe büyüyen bir işçi sınıfının varlığını diğer tarafta da ekonomik açıdan gittikçe gelişen bir kapitalist sınıfın varlığını ortaya çıkararak toplumsal açıdan önemli dönüşümlerin kaynağı olmuştur. Kapitalizmin sağladığı zenginlik sermayedarın elinde toplanmış, emek gücüyle kapitalist üretim ilişkilerine katılan işçinin emeği ise giderek değersizleşmiştir. Kapitalist üretim ilişkilerinin iki önemli aktörü sermayedarlar ve işçiler arasındaki bu karşıt gelişim önemli toplumsal ve siyasal sorunları da beraberinde getirmiştir. Sermayedar için daha fazla kazanmanın yolu üretim maliyetlerini düşürmekten geçer. Üretim giderlerini düşürmenin en iyi yolu da üretimde maliyeti en yüksek olan işçi giderlerinin azaltılmasıyla mümkündür. Bu amaçla üretim yönetiminde tek güç olan sermayedar, işçinin emek gücünün karşılığı olarak çalışma ücretlerini düşürme, çalışma koşullarını zorlaştırma, bir takım sosyal güvenlik giderlerini azaltma yoluna gider. Böyle bir süreçte çalışma koşullarının zorluğu giderek yoksullaşan işçi sınıfı içinde bazı işçileri yazgısına boyun eğmeye sürüklerken büyük bir kitlenin ise sermaye karşıtı sosyal hareketliliklerine yol açarak sermaye sınıfını önemli ölçüde rahatsız etmesiyle sonuçlanır. İşte böyle bir tarihsel süreç, hem kapitalist üretim ilişkilerini ortadan kaldırarak işçi sınıfına kurtuluş vaat eden sosyalizmin ve hem de kapitalizmin içine düştüğü bunalımlardan çıkmak için kurtuluş reçetesi sunan sosyolojinin de ortaya çıkışının temel dayanaklarıdır. Sosyalizm Hikmet Kıvılcımlı'nın mücadeleci kimliğinin ve düşünsel dünyasının şekillenmesindeki etkisi bakımından, sosyoloji ise Kıvılcımlı'yı egemen sosyoloji ekollerinden farklı olarak toplumsal sorunlara bakışında eleştirel bir yaklaşımla yeni arayışlara yönlendirmesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda çalışmamız da Türkiye'de Kıvılcımlı'yı bir ideolog olmaktan çok sosyoloji yapma biçimiyle ve sosyal bilimci yönüyle ortaya koymaya çalışmaktadır.

Birinci bölüm de Osmanlı Devleti'nin son döneminde sosyalist düşüncenin ortaya çıkış süreci ele alınarak ilk sosyalist örgütlenmeler ve ilk sosyalizm tartışmaları değerlendirilmiştir. Bu kapsamda hem dönemin devlet âlimleri hem de aydınlarının sosyalizmle ilgili fikirleri, Osmanlı Devleti'ndeki sosyalist hareketlerin ortaya çıkış süreci ve gelişim evreleri incelenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ilk işçi hareketleri ve çalışma ilişkilerini düzenleyen hukuki metinler de ele alınarak işçi

sınıfının hem siyasi hem de sosyal etkileri bakımından varlığı tartışılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Avrupa ile yakın ilişkileri nedeniyle Osmanlı Devleti'nin sosyalist fikirlerle tanışmasına olanak sağlayan azınlıkların rolü de tartışılmıştır. Osmanlı'da sanayinin henüz belirli birkaç şehirde yoğunlaşması, buna bağlı olarak işçilerin nicelik olarak azlığı ve sınıf bilincinin gelişmemesi ortaya çıkan ilk işçi hareketlerinin daha çok ekonomik amaçlı olmasına yol açmış, Avrupa'daki gibi üretici güçlere ve siyasi otoritelere karşı ayaklanmalar ve ihtilaller şeklinde gerçekleşmemiştir. İşçi sınıfının sayı bakımından az ve sınıf bilincinin yerleşmemiş olması sosyalizmin kitlesel bir güce dönüşmesine engel olmuş, ortaya çıkan küçük çaplı direnişlerde kolaylıkla bastırılmıştır.

İkinci bölümde ise Hikmet Kıvılcımlı'nın hayatı ve sosyoloji anlayışı araştırma konusu yapılmıştır. Kıvılcımlı'nın hayatı, yaşadığı dönemin siyasal ve toplumsal ortamıyla birlikte verilmiştir. Hayatı anlatılırken kendi kaleminden anılarının yanı sıra özellikle yakın çevresinin yazdığı eserler, dönemle ilgili önemli araştırma eserleri ve arşivlerden temin ettiğimiz dava tutanaklarından da faydalanılmıştır. Siyasal faaliyetlerinin birinci ayağı, Kıvılcımlı'nın uzun dönem önemli kademelerinde bulunduğu TKP'nin tarihsel süreciyle birlikte işlenirken, ikinci ayağı ise kendisinin ve yakın çevresinin kurmuş olduğu VP faaliyetleri çerçevesinde ele alınmıştır. Kıvılcımlı'nın sosyoloji anlayışının birinci kısmında ismini verdiği diyalektik veya maddeci sosyolojinin temel dayanakları ve metodolojik yaklaşımları irdelenirken, ikinci kısmında toplumsal teorilere ve modern sosyoloji ekollerine yaptığı eleştiriler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kıvılcımlı'nın sosyoloji anlayışı ele alınırken mevcut eserlerinin yanı sıra daha önce kullanılmayan orijinal metinlerinden de faydalanılmıştır. Özellikle uluslararası sosyalist hareketin önemli belge ve metinlerinin arşivlendiği Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nden temin edilen *Notes on sociology* dosyası içinde bulunan Metafizik Sosyolojiler adlı eserinin daktilo edilmiş halinden yararlandık. Kıvılcımlı'nın çıkarmayı düşündüğü ancak tamamlayamadığı *Diyalektik Sosyoloji* (Kıvılcımlı kitabın adını Diyalektik Sosyoloji olarak düşünmüş) kitabı için yazdığı metinler de Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nden temin edilerek bugüne kadar baskısı yapılmamış bu önemli metinlerden büyük ölçüde faydalandık. Kıvılcımlı'nın Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji kendisinin tamamlayamadığı bir

Çalışma olması nedeniyle burada yazılanlar da onun ifade ettiği metinler kadarıyla Kıvılcımlı'nın sosyoloji anlayışını temsil etmektedir.

Üçüncü bölümde ise Hikmet Kıvılcımlı'nın tarih tezi genel hatlarıyla ele alınarak tezini meydana getiren temel bileşenler incelenmiştir. Bu bağlamda Kıvılcımlı'nın tarih tezinde öne çıkan temel dayanak noktaları tespit edilerek tarih teziyle diğer tarihsel, toplumsal teoriler arasında ilişkiler kurularak ortak noktalar bulunmaya çalışılmıştır. İbn-i Haldun'un *Mukaddime* adlı eserinde geçen asabiye kavramıyla, Lewis Henry Morgan'ın *Eski Toplum*'da yaptığı barbarlık aşamalarıyla, Friedrich Engels'in Morgan'ın çalışmalarını referans alarak kapitalizm öncesi toplum biçimlerini yorumladığı *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* ile Kıvılcımlı'nın tarih tezi arasında yakın ilişkiler olduğu analiz edilmeye çalışıldı. Tarih tezinin somut örneklerinden İngiltere kapitalizme geçişin yaşandığı ilk ülke olarak, Japonya kapitalizme geçişin yaşandığı son ülke olarak, Osmanlı İmparatorluğu ise üretim ilişkileri içinde değerlendirilerek kapitalizme geçişin sağlanamadığı bir ülke olarak Kıvılcımlı'nın tarih tezi bağlamında ele alındı.

Hikmet Kıvılcımlı'nın yaşadığı dönem göz önüne alındığında yayıncılık faaliyetleriyle Marxizm literatüründen birçok eserin ilk çevirilerini yapması ve oldukça önemli eserler bırakarak teorik tartışmalara kapı açması bakımından Türkiye'de sosyalizmin gelişimine de katkı sağladığı söylenebilir. Siyasal mücadelesini zenginleştirecek alışmaları Kıvılcımlı külliyyatının sadece bir kısmını oluşturur. Sosyal bilimlerin birçok alanında önemli meselelerle ilgili geride bıraktığı birçok eseriyle de sosyal bilimcilerin ilgisini hak etmektedir. Her şeyden önce amacımız Kıvılcımlı'nın sosyal bilimci yönüne odaklanarak temsil ettiği sosyoloji anlayışını ortaya çıkarmak ve Türkiye realitesini anlamak için geliştirdiği tarih tezinden hareketle sonuçlara varmaktır. Bu anlamda çalışmamızın sosyal bilimler alanında Kıvılcımlı'nın tartışılmasına yönelik önemli bir aşama olduğu kanaatindeyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYALİST DÜŞÜNCENİN TÜRKİYE'YE GİRİŞİ

1.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SOSYALİST DÜŞÜNCENİN ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyalist faaliyetleri değerlendirirken sosyalizmi en geniş anlamıyla ele almak gerekmektedir. Dönemin rejim karşıtı mücadele gruplarını, toplumun yeniden örgütlenmesi ve yapılanmasına yönelik karşılıklı dayanışma ve işbirliğini, devletçilik eğilimlerini, adalet ve eşitlik için şiddet ve militanlık yoluyla mücadele etme yöntemleri gibi sosyalizmin temel bileşenlerinden bazılarını ya da hepsini taşıyan her türlü örgüt, birlik, parti, sendika, teşkilat gibi birlikte hareket etme kabiliyetine sahip gruplar sosyalist faaliyetler arasında değerlendirilecektir.¹

Osmanlı İmparatorluğu son dönem sosyalist hareketlerin ortaya çıkış sürecini ve gelişim evrelerini incelerken özellikle etnik ve dinsel azınlıkların rolünün vurgulanması bir zorunluluktur. Çünkü sosyalizm gibi Batı kökenli fikirlerin imparatorlukla tanışmasına imkân sağlayan iletişim kanalı, azınlıkların Avrupa'yla olan yakın ilişkileri olmuştur. Yapılan önemli araştırmalar da göstermiştir ki Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyalizmle temasında azınlıkların etkisinin önemi büyüktür. Hem imparatorluğun sosyalizmle temasının anlaşılması hem de bir burjuvazi ve çağdaş terimlerle düşünebilen bir intelijansiya yaratmış olması bakımından Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler ve Selanik Yahudileri önemli azınlık topluluklardır.²

Osmanlı sosyalizmi, her şeyden önce imparatorluğun birbiriyle bütünleşememiş ve çoğunlukla çeşitli etnik azınlıklardan oluşan karmaşık bir görüntü şeklindedir. 19. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlangıcında Osmanlı sosyalist militanlarının çoğunluğunu Ermeniler, Bulgarlar, Makedonyalılar, Rumlar ve Yahudiler oluşturmaktaydı. Türklerin oluşturduğu gruplar ise ancak 1908' den sonra ortaya

¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizmin en geniş anlamıyla ele alınmasıyla ilgili açıklamalar için ayrıca bkz. Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, (Çev.: Mete Tunçay), (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 20-21.

² Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler", 13.

çıkıştır. Bu gecikme kısmen azınlıkların Batı ile sürekli kültürel ve ekonomik ilişkiler içinde olmaları, Türklerin ise çoğu kez yarım yamalak ve önemi ikinci derece olan ilişkiler içinde olmalarıyla açıklanabilir.³

Osmanlı sosyalizmini tanımlayan önemli bir özellik de sosyalist örgütlenmelerin aşırı derecede bölünmüş olmasıdır. İkinci Meşrutiyet öncesi Ermeniler, Makedonyalılar, Bulgarlar faaliyetlerini gizlice yürütmekte ve her grup kendisi için çalışmaktaydı. 1908'den sonra siyasal durumun değişmesiyle, imparatorluğun çeşitli gruplarının tek bir örgüt kurma girişimleri bu örgütlerin çoğu zaman bağımsızlıklarını korumayı tercih etmeleriyle sonuçlanmıştır.⁴ İmparatorluktaki bu etnik işbölümü, sınıf bilincinin gelişmesini engelleyen önemli bir etkiye sahipti. Dönemin temel ideolojisi milliyetçilik olmuş, etnik gruplar kendi ulus devletlerini kurma iddialarını ortaya atmaya başlamışlardır. Kuramca enternasyonalist ve buna bağlı olarak milliyetçiliğe karşı bir ideoloji olan sosyalizm, Osmanlı İmparatorluğu gibi farklı milliyetlerden oluşan toplumlarda bulanık bir konuma girmiştir.⁵ Azınlıkların genellikle ayrılıkçı eğilimlerinden dolayı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulusların sosyalist örgütleri hiçbir zaman ortak bir eylemde bulunamamışlar, her bir azınlık kendi görüşünün savunucusu olmuştur.⁶ Bu özgül milliyetçilikler nedeniyle tek bir Osmanlı sosyalist hareketi yerine her milliyetten sosyalistlerin ayrı ayrı etkinlik göstermeye çalıştığı bir Osmanlı sosyalizminden söz edebiliriz.⁷ İşçi örgütlerinin etnik farklılıklara ve milliyetçi özelemlere göre oluşma eğilimi ilk sosyalist hareketlerin, burjuva milliyetçiliği karşısında etkinliği olmayan bir enternasyonalizmle ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁸

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyalist hareketleri tanımlayan diğer bir durum ise ortaya çıkması açısından gecikmiş hareketler olarak tanımlanabilmesidir. İmparatorluktaki en eski sosyalist örgüt 1887'de Ermeni Hınçakyan Partisi ve 1890'da

³ George Haupt, Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, (Çev.: Tuğrul Artunkal), Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, 35-36.

⁴ Haupt, Dumont, 36.

⁵ Feroz Ahmad, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler*, 16-17.

⁶ Abidin Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul 2009, 29.

⁷ Mete Tunçay- Erik Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876- 1923)*, (Çev.: Mete Tunçay), (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 249-250.

⁸ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Dünya Savaşından 1971'e Kitap:3*, (6. Baskı), (Çev.: Babür Kuzucu), Belge Yayınları, İstanbul 1992, 430-431.

Taşnaksutyun kurulmuştur. Türklerin bir sosyalist parti kurmalarıysa ancak İkinci Meşrutiyet'ten sonra olmuştur. Siyasal düzeyde oldukça kusurlu olmaları ve belirli bir ideolojik tecrübesizliği barındırmaları emekçi kitleler üzerindeki etkilerinin yok denecek kadar az olmalarına neden olmuştur.⁹

1.1.1. İkinci Meşrutiyet Öncesi İşçi Sınıfı Hareketleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan ilk işçi hareketlerinde sosyalist bir bilinçten söz etmek mümkün değildir. Avrupa tarihinin bir ürünü olarak başlayan işçi sınıfı hareketi Osmanlı'da ekonomik amaçlı olup politik boyutlara ulaşamamıştır. Avrupa işçi hareketi tarihinde XVII. yüzyılda kapitalist üretimin manifaktür biçimine tepki olarak ortaya çıkan, özellikle işçilerin makineleri tahrip etme ya da makinelere karşı yapılan isyanlar olarak gerçekleşen işçi hareketleri on dokuzuncu yüzyılla birlikte maddi üretim araçlarına değil onların kullanım biçimlerine, üretici güçlere ve siyasi otoritelere karşı ayaklanmalar ve ihtilaller şeklinde ortaya çıkmıştır.

Sanayi devriminin yaşandığı ülkelerde, kırsal nüfusun alt üst oluşuyla hız kazanan şehirleşme bir işçi sınıfının doğuşuna ve toplumun yeni temeller üzerine yeniden yapılanmasına yol açmıştır. Sanayi devrimi ürettiği malların pazar alanı olarak kullandığı sanayileşmemiş ülkelerin kırsal yapısında da benzer çözölmeyi beraberinde getirmiştir. Avrupa sanayisinin ihtiyacı olan hammaddeleri sağlayan büyük tarım alanlarının yaratılması, para ekonomisi, mahalli üretimin yok olması, bu ülkelerde kırlardan şehirlere kitleler halinde büyük göçlere neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu gibi sanayileşmemiş ülkelerin evrimindeki bu aşamada işçi sınıfı da ancak köksüz, gelenekleri yerleşmemiş, rastgele bir proletarya olabilmiştir.¹⁰

XIX. yüzyılın başlarından Tanzimat'a kadar olan dönemde işçi hareketleri ve işçi sorunları toprak düzenindeki çözölmeye birlikte işçilerin büyük şehirlere akını ve kullanılabilirliğinden daha fazla iş gücünün emek piyasasına girmesiyle başlamıştır. İşçi, bir sınıf niteliği kazanmaktan uzak olmakla birlikte yer yer ilk fabrikalara karşı makine tahrip etme girişimlerinde bulunmuştur.¹¹

⁹ Haupt-Dumont, 37.

¹⁰ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Tanzimat'tan I.Dünya Savaşına Kitap:2*, (5. Baskı), (Çev.: Babür Kuzucu), Belge Yayınları, İstanbul 1987, 30-31.

¹¹ Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969, 69-70.

Tanzimat'tan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda artık tek tek işçilerden değil bir işçi kütlesinden söz etmek mümkündür. Yeni iş kollarının ortaya çıkmasıyla işçi sayısının artması, makine karşıtı eylemlerin çoğalması işçi hareketlerini de arttırmıştır. İmparatorlukta endüstriyel gelişme iç ve dış faktörlerin etkisiyle eski üretim biçimlerini değişikliğe uğratmış, geleneksel endüstri kolları büsbütün çökmüş, küçük zanaatkarların üretim araçlarından kopmasıyla yeni endüstri kolları için düşük ücretlerle ağırlaştırılmış iş kollarında çalışmak zorunda bırakılan bir işsizler ordusu ortaya çıkmıştır. Güç çalışma koşullarında iş güvenliğinden yoksun, devletin bütün koruyucu yasalarının kalktığı ve yabancı kapitalizminin endüstri alanına egemen olduğu koşullarda işsizlik tehdidiyle karşı karşıya olan işçilerin 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nin¹² ilgili maddesiyle de birleşerek birlikte hareket etmelerine engel olacak yasalar çıkarılmıştır.¹³ Bu nizamnamenin 12. maddesiyle işini bırakarak işleri durdurma amacı taşıyan işçi dernekleri ve kalabalıklarının ve kamu düzenini bozacak her türden fitne fesat derneklerinin ortadan kaldırılması veya yok edilmesi amaçlanmıştır.¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışma ilişkileri açısından birçok hukuksal düzenleme baskıcı ve sınırlandırıcı bir nitelik taşımasına rağmen, bazı uygulamalarla çalışanları koruyucu sınırlı sosyal politika önlemleri de alınmıştır.¹⁵ Bu uygulamalardan biri 1867 tarihli *Dilaver Paşa Nizamnamesi*'dir. Nizamname, gerekçesinde belirtildiğine göre madenciler ve işçilerin haklarını korumak, bunların tümünün denetimini sağlamak üzere hazırlanmıştır. Nizamnamede günlük çalışma süresinin 10 saat olarak belirlenmesi, ücretlerin zamanında ödenmesi, boş kalan işçilere ücret ödeme zorunluluğu gibi düzenlemelerin yanı sıra dini bayramlar dışında haftanın hiçbir gününde iş tatili yapılamayacağını öngören düzenlemeler de getirilmiştir. Ereğli Kömür Havzası'nda uygulanan bu nizamname, iş süresi ve ücret konularını düzenlemesine

¹² Polis Nizamı, 1 Temmuz 1800 tarihli "Paris Emniyet Müdürünün Görevlerini Düzenleyen Kararnamenin" polisin genel görevlerinin yer aldığı ilgili bölümü temel alınarak hazırlanmış 17 maddeden oluşan bir metindir. Nizam'ın 16 maddesi, düzenin sağlanması, geçiş, oturma, ateşli silah kullanma konusunda gerekli belgelerin verilmesi, kamusal alanlarda düzen ve güvenliğin sağlanması, ahlaka aykırı mekanların ve yayınların denetlenmesi gibi konularla ilgilidir. Polis adıyla ilk kez kurulan bu kolluk yönetimine, yardıma muhtaç kişilere müdahale etme görevleri de verilmiştir. (Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1991 372.)

¹³ Oya Sencer, 80-97.

¹⁴ Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 1991, 373.

¹⁵ Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1997, 283.

rağmen iş güvenliği ve işçi sağlığına ilişkin hiçbir içeriğe sahip değildir. Nizamname, daha çok madenlerdeki kömür üretimini arttırmaya yönelik bir içeriğe sahiptir.¹⁶

Çalışma ilişkilerini düzenlemesi açısından önemi olan diğer bir belge, 1810 tarihli Fransız Maden Kanunu esas alınarak hazırlanan 1869 tarihli *Maadin Nizamnamesi*'dir. Bu nizamnamenin önemi, işçilerin kendi istekleri dışında çalıştırılmalarının yasaklanması, işçi sağlığı ve güvenliğine ilişkin hükümlerin mevcut olmasıdır.¹⁷

Çalışma koşul ve ilişkileri ile ilgili kuralların dolaylı olarak düzenlendiği bir diğer metin *Mecelle-i Ahkam-ı Adliye*'dir. Cevdet Paşa'nın önerisiyle dinsel temellerden yararlanılarak 1869'dan 1876'ya kadar yapılan çalışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan Mecelle'de "nefsini kiraya veren kimse" olarak tanımlanan işçi, köle efendi ilişkileri çerçevesinde değerlendirilip sözleşmenin öznesi değil, nesnesi olarak tarif edilmiştir. İş ilişkilerinde uyulması zorunlu olan hiçbir sınırlayıcı içeriğe sahip olmayan Mecelle, işçi ve işverenin tam bir özgürlük içinde iş ilişkilerini düzenleyebilmelerinin hukuksal altyapısını oluşturmuştur.¹⁸ Ancak, sözleşmede hukuksal olarak işçi ve işverenin eşit koşullara sahip olması, pratikte sonuçlarının da eşit olacağı anlamına gelemeyebilir. İşçi ve işverenin sosyal ve ekonomik olarak eşit olmadığı düşünülünce, işçiye, işverenin dayatmalarından başka alternatif seçenek görünmemektedir.

Avrupa işçi hareketleri tarihinde önemi göz ardı edilemeyecek 1848 Fransız İhtilali'yle birlikte işçiler, işçi sınıfının çıkarlarını gözetme amacı taşıyan gerçek bir demokrasiye duyulan özlem, fazla iş saati, az ücret, sağlıksız çalışma koşulları, kadın ve çocukların çalıştırılması gibi nedenlerle gizli dernekler kurup, grevler başlatmıştır. Kanlı saldırılar ve ölümlerle sonuçlanan bu ayaklanmalarda işçiler, silahlanarak Paris'i kontrolleri altına almışlar, çalışma saatlerinin kısaltılması, herkese iş hakkı, genel oy ilkesiyle herkese seçme hakkı gibi kararların alınmasını sağlamışlardır.¹⁹

1848 Avrupa İhtilalleri ile ilgili haberler Osmanlı basınında yer almaya başlamış, okurlar Proudhon, Blanqui, Louis Blanc ve Leroux gibi ünlü Fransız sosyalistlerinin isimleriyle karşılaşmıştır. Viyana işçilerinin askerle çatışması, Alman İhtilalcileri, Paris

¹⁶ Gülmez, 287-288.

¹⁷ İlyas Karabıyık, *Osmanlı'da Son Dönem İşçi Hareketleri*, Ekin Yayınevi, Bursa 2012, 41-42.

¹⁸ Gülmez, 289-292.

¹⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914)*, (4. Baskı), Alkım Yayınevi, İstanbul 2007, 135-137.

İhtilali gibi ihtilallerle ilgili birçok konu hakkında haberlere dönemin gazetelerinden *Ceride-i Havadis*'te²⁰ yer verilmiştir.²¹

Osmanlı'daki ilk işçi hareketleri ise Fransa'daki 1848 ayaklanmasından sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle makinelere karşı hareketler şeklinde ortaya çıkan bu eylemler 1845'lerden sonra makine ve fabrikaların artmasıyla hız kazanmıştır. Makinelerin insan emeğinin yerine geçmesiyle işsiz kalma korkusu işçinin temel kaygısı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu türden olayların varlığı, üretim araçlarından kopmuş ve temel geçim kaynağı ücretli işçilik olan bir grubun varlığını göstermektedir. Ancak makine karşıtı hareketlerin faydasız olduğunu gören işçilerin, kısa süre sonra yeni iş koşullarına uyum sağladıkları görülmektedir.²²

İşçi hareketleriyle birlikte işçi birlikleri de ortaya çıkmaya başlamış ve ilk işçi teşekkülü olan *Amelepervver Cemiyeti* 1871'de kurulmuştur. Komünist Manifesto'nun, I. Enternasyonal'in ve başta Fransa olmak üzere Batı Avrupa'daki işçi hareketlerinin etkisiyle kurulduğu düşünülen cemiyet, 1872 Ocak ayında başarı ile sonuçlanan tersane işçileri grevinde rol almış, işçilerin ödenmeyen ücretlerinin ödenmesi için müracaatlarda bulunmuş, işçilerin taleplerinin gerçekleşmesinde öncülük yaparak önemli kazanımlar sağlamıştır.²³ Osmanlı'da ilk işçi teşebbüsü olarak kabul edilen bu cemiyetin, bütünüyle aydınlar tarafından mı yoksa işçilerle birlikte mi kurulduğuna dair tartışmalar²⁴ olmasıyla birlikte, işsizlere iş bulmayı ve yoksul işçilere yardım etmeyi amaçlaması bakımından hayır kurumu niteliğinde bir cemiyet olduğu da kabul edilmektedir.²⁵ Cemiyetin işçi teşekkülümü yardım kurumumu olduğuna dair tartışmalar bir yana, başarılı eylemlerde işçiler lehine kararlar alınmasında etkili olması işverenleri ciddi bir şekilde rahatsız etmiş ve 1845 tarihli Polis Nizamnamesi'nin 12. maddesine dayanarak

²⁰Ceride-i Havadis, 1840 yılında William Churchill adında bir İngiliz tarafından çıkarılmaya başlayan Türk basın tarihinin ilk resmi olmayan Türkçe gazetesidir. Gazete ilk üç sene çok az satış yapmış ve birkaç defa yayına ara vermişse de muhtemelen hükümetin mali yardımları sayesinde yayına tekrar başlamış ve 1864'te William Churchill'in ölümünün ardından oğlu tarafından devam ettirilmiştir. Gazete, Türk okuyucularına modern devlette gazetenin işlevi ve değeri hakkında yepyeni bakış açısı kazandırmıştır. Genişleyen okuyucu kitlesi tarafından daha kolay anlaşılabilmesi için daha basit ve daha dolaysız bir dil benimsemişlerdir. (Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, (2.Baskı), (Çev.: Boğaç Babür Turna) Ankara 2009, 201-202.)

²¹Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, (2.Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 1994, 14-15.

²²Sencer, 89-90.

²³Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, (5. Baskı), Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009, 1-2.

²⁴Amelepervver Cemiyeti'nin niteliği ile ilgili tartışmalar için bkz. Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969, 155-156.

²⁵Erdinç Yazıcı, *Osmanlı'dan günümüze Türk İşçi Hareketi*, A Kitap, Ankara 2010, 75-76.

grevci işçilerin ihtilale neden olmalarını önlemek amacıyla cemiyet çok geçmeden kapatılmıştır.²⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet'e kadar olan dönemde bir işçi kütlesi doğmuş ancak gerçek anlamda işçi sınıfını temsil edecek bir işçi derneği veya birlik kurulamamıştır.²⁷ 1866 yılından sonra kurulan çeşitli işçi koruma dernekleri vardır; ancak bu türden derneklerin Türkiye'deki yabancı burjuvalar ve dönemin sosyetesinden tarafından kurulan hayır cemiyetleri olduğu ilgili gazete haberlerinden anlaşılmaktadır.²⁸ İmparatorluğun yapısına uygun olarak ortaya çıkan bu işçi kütlesi Türk, Rum, Ermeni, Hırvat, Sırp, Bulgar gibi farklı uluslardan meydana gelen kozmopolit bir yapıya sahiptir.²⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1870-1908 dönemi, işçi kütlesinde büyük artışların yaşandığını gösterse de bu işçi kütlesinin tamamen sınıf temelli davranışlarda bulunduğu söylenemez. Daha çok ekonomik temelli işçi hareketlerinin ve grevlerin yaşandığı görülmektedir.³⁰

1.1.2. İkinci Meşrutiyet Öncesi Sosyalizm Tartışmaları

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizm üzerine dikkate değer tartışmaların yapılmaya başlandığı dönem ise bütün Avrupa'yı yakından ilgilendiren Paris Komün'ü olayıdır. 18 Mart 1871'de Fransa-Prusya savaşında Fransa'nın savaşı kaybetmesiyle Paris halkının yönetime el koymasına dönemin burjuva sınıfını fazlasıyla tedirgin etmiştir.

Esas olarak Fransız işçi sınıfının ve bağlaşıklarının var olan düzene başkaldırısından kaynaklanan Komün, halkın kendi yerel temsilcilerini seçtiği ve aynı zamanda onları geri çağırabilecekleri, yasama ve yürütme gücünü kendisinde birleştiren, belirli bir sınıfın baskısını bertaraf edebilmesi ve işçi sınıfı hareketleri açısından önemli bir tarihsel deneyimi ifade etmektedir. Marx, Komün'ün tarihsel öneminden bahsederken, onun Fransız toplumunun tüm sağlıklı öğelerinin temsilcisi ve

²⁶ Orhan Yeniaras, *Atatürk'ün Kourdurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Kurtuluş Savaşı'nda Sol Hareketler*, (2. Baskı), Alter Yayıncılık, Ankara 2012, 16.

²⁷ Sencer, 105.

²⁸ Sencer, 103-104.

²⁹ Sencer, 106.

³⁰ Orhan Türkdoğan, " 19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda İşçi Sınıfının Doğuşu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2(11), Nisan 1981, 15.

gerçek bir ulusal hükümet olduğu kadar aynı zamanda bir işçi hükümeti ve emeğin özgürleşmesinin korkusuz bir savunucusu olarak uluslararası bir hükümet de olduğundan övgüyle söz etmiştir.³¹ Ayrıca Marx, kendi deyimiyle cennetin zaptına çıkan komüncülerin kahramanlığını sadece hayranlıkla yetinmeyerek; amacına ulaşmasa da, yığınların devrimci hareketinde çok önemli bir tarihsel deney, dünya proleter devriminde ileriye doğru kesin bir adım, yüzlerce program ve akıl yürütmeden çok daha önemli gerçek bir ilerleme olarak görmüştür.³²

Komün ileri politik biçimine karşın, tam bir kurtuluş için yeterli olmayan reformlara (kira tavanı, gece çalışmasının yasaklanması) girişmiştir. Yaptığı düzenlemelerle Komün'e karşı burjuvazinin nefreti azalmadan sürmüştür. İşçilerin ve Ulusal Muhafızlar'ın büyük direnişine rağmen, hükümet birlikleri kenti ele geçirmiş ve öldürülenlerin, sınırdışı edilenlerin sayısı hiçbir zaman tam olarak bilenememiştir. Fransız işçi sınıfı Komün deneyimiyle en etkin üyelerinin çoğunu kaybetmiştir.³³

Engels, Paris Komünü'nün başarısızlıkla sonuçlanmasını merkeziyetçilik ve otorite eksikliğiyle ilişkilendirmektedir. Engels'e göre, zafer sonrası savaşın devamı ancak tüm güçlerin bir arada olması ve aynı saldırı noktasına odaklanmasıyla ilgilidir. Otorite ve merkeziyetçiliği tüm koşullar içinde olumsuz olarak değerlendirmenin devrimin ne olduğunu bilmemek ve sözde devrimcilikten başka bir anlam taşımadığını belirten Engels, savaşım sırasında otorite ve merkeziyetçilik eksikliğine dikkat çekmektedir.³⁴ Başarısızlığın diğer nedenleri arasında devrim hükümetinin maddi kaynak temini için çapulcu olmadıklarının bir göstergesi olarak Paris Bankası'na dokunmaması, Versay üzerine yürümeyerek komün karşıtlarının burada güç toplayarak karşı saldırı yapmalarına fırsat verilmesi, halk arasında birliği sağlayacak açık bir programlarının bulunmayışı gibi hatalar gösterilebilir.³⁵ Ayrıca düzenli ve uzman bir

³¹ Karl Marx, *Fransa'da İç Savaş*, (1871), (2. Baskı), (Çev.: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara 1991, 65.

³² V.I. Lenin, *Devlet ve İhtilal*, (8. Baskı), (Çev.: Kenan Somer), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1989, 44,45.

³³ Wolfgang Abendroth, *Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi*, (Çev.: Ali Çakıroğlu), Belge Yayınları, İstanbul 1992, 44.

³⁴ Marx, *Fransa'da İç Savaş*, 154.

³⁵ Hikmet Kıvılcımlı, *Devrim Nedir?*, Sosyal İnsan Yayınları 2011, 131-132.

kadrodan oluşan Versay ordusunun karşısında her türlü askeri sezgiden yoksun gönüllü komüncülerin çok fazla şansı da yoktu.³⁶

Paris Komün'ü sosyal dengelerin egemen sınıfın aleyhine dönüşeceği umudunu ortaya çıkararak işçi sınıfı için gerçek bir örnek teşkil etmiştir. İşçi sınıfının kısa süren bu başarısı uluslararası kamuoyunda büyük yankılar uyandırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da Komün'ü destekleyenler ve karşı çıkanlar görüşlerini basın yoluyla ifade etmişlerdir.

1871 Paris Komünü dolayısıyla Karl Marx imzasıyla İngiliz gazetelerinden aktarılan ilk çeviriye 9 Şubat 1871 tarihli *Hakayik-ul Vakayi* gazetesinde rastlanmaktadır. Marx'ın imzasıyla *Daily News* gazetesinden aktarılan bu çeviride, Bismark'ın Fransa'da gazeteler aracılığıyla halkın fikirlerini ifade etmesini engellemek için Fransa hükümetine baskı yaptığının aşikar olduğu, barış için her gün toplanan işçilerin Prusya askeri tarafından dağıtıldığı, Fransa'nın sadece kendisi için değil Almanya ve Avrupa'nın özgürlüğü için de kanını döktüğü aktarılmaktadır.³⁷ Marx'ın imzasını taşıyan bu makale, cumhuriyet ve hürriyet fikirlerinin çeviri yoluyla da olsa savunulduğunu, mutlakıyeti ve despotizmi temsil edenlere karşı bir savaşın olduğunu göstermektedir. Aynı sayıda İsviçre'den aktarılan bir makalede de, Demir Başbakan olarak adlandırılan Alman Başbakan Bismarck'ın despotluğu, cumhuriyet ve hürriyet karşıtlığı eleştirilmiştir.³⁸

1871 Paris Komünü ile ilgili *Terakki* gazetesinde Marx'ın bir mektubu Karlo Marn biçimine sokularak sunulmuş; Marx, Enternasyonal adındaki asiler şirketinin başkanı olarak takdim edilmiştir.³⁹ Haziran 1871 tarihli *Hakayik-ul Vakayi* gazetesinde Komün olaylarının sorumlusu Enternasyonal olarak sunulmuş, Karl Marx için Paris'i yakıp yıkan eşkıyanın komutanı ve Londra'daki Enternasyonal cemiyetinin pehlivanı olarak eşkıya reislerine verdiği talimatlarla Komün'ün sorumlusu olarak gösterilmiştir.⁴⁰

Takvim-i Vakayi gazetesinde 1871 Paris Komünü ve Birinci Enternasyonal'le ilgili haberlere oldukça fazla yer verilmiş, gazete Enternasyonal'in fesatçı bir cemiyet ve bir

³⁶ G. Bourgin-A. Adamov, *Paris Komünü 1871 Büyük Fransız İşçi İhtilali*, (Çev.: A. Tokatlı-G. Üstün), Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1968, 77.

³⁷ *Hakayik-ul Vakayi*, 9 Şubat 1871, S.170, 1-2.

³⁸ Sadi, 22-25.

³⁹ Sadi, 25.

⁴⁰ Sadi, 53.

fesat topluluğundan başka bir şey olmadığını sık sık aktarmıştır. 25 Mart 1872 tarihli 1468. sayısında ihtilalin alevlenip etrafa dehşet saçtığını, millet meclisinin dağıtılıp hükümet otoritesinin sarsılmasının zihinleri kurcaladığını ve halkı huzursuz ettiği aktarılmaktadır.⁴¹

1871 Paris Komünü'nden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Enternasyonal karşıtı görüşlerin yanı sıra, Enternasyonal yanlısı fikirlere de rastlanmaktadır. Dönemin yayın organlarından *İbret* gazetesi, Komün üzerine tartışmaların yapıldığı bir sayısında Batı'daki kapitalist-işçi savaşına değinilerek grevler haklı gösterilmiş ve Enternasyonal tanıtılmaya çalışılmıştır. *İbret* gazetesinin başyazarı olan Namık Kemal Komün'den söz etmiş ve düşüncelerinde çoğunlukla Komün'ü savunmuştur.⁴² Komüncülerin davalarında haklı olduklarını, iddia edildiği gibi yakıp yıkmak yerine toplumu onarmak uğruna canlarını feda eden savaşçılar olduğunu savunmuştur.⁴³

İbret gazetesi yazarlarından Nuri Bey⁴⁴, 24 Haziran 1872 tarihli *Medeniyet* başlıklı yazısında, Avrupalı milletlerde olduğu gibi sadece belirli bir azınlığın faydalandığı bir medeniyet anlayışının kabul edilemeyeceğini, hiç kimsenin mahrum olmadığı ve Avrupalıların arayıp bulamadığı medeniyet anlayışının sadece İslamiyet'te mevcut olduğunu göstermek için çaba harcayacaklarını belirtmektedir. Avrupa'da işçilerin çok düşük ücretlerle esir gibi çalıştırıldıklarını ve ücretinden dolayı işini terk eden işçinin, fabrikatörlerin ittifakından dolayı başka bir fabrikada çalışamadığını belirterek bir işçi ittifakının gerekliliğine işaret etmektedir. Bu anlamda Enternasyonal Cemiyeti'nin işçilerin ittifakı için uğraştığını ve grevlerin kapitalistlerin gayri meşru kazançlarına engel olduğunu düşünmektedir.⁴⁵

Namık Kemal'in *İbret* gazetesindeki yazı arkadaşlarından olan Reşat Bey, mal ve kadın ortaklığı şeklinde gösterilen komünizmi reddetmekle beraber Komün'ü büyük bir sempati ve hararetle savunmuştur. *Komün taraftarları*, *Komünarlar* başlıklı yazısında Reşat Bey, komün taraftarını komünistten ayırarak komünarların ne mallarda ne de kadınlarda ortaklığı uyguladığını, komün taraftarına komünist demenin hem insafsızlık

⁴¹ *Takvim-i Vekayi*, 25 Mart 1872, S. 1468, 2.

⁴² Sadi, 35.

⁴³ Sadi, 91.

⁴⁴ Kerim Sadi, Mustafa Nuri Bey'den Avrupa'ya kaçan hürriyet savaşçılarından biri olarak ve Vatan Yahut Silistre piyesinin temsilinde Namık Kemal'in yanında bulunan bir sürgün olarak söz etmektedir. (Sadi, 30)

⁴⁵ Nuri Bey, "Medeniyet", *İbret*, 24 Haziran 1872, S.8, 3.

hem de gerçeğe aykırı olduğunu savunmaktadır. Komünarları, cumhuriyeti sağlam bir temele oturtmak isteyen gerçek yurtseverler olarak tanımlamakta, idam cezasını kaldırarak ve Cezayir halkının bağımsızlığını tanıyarak insanca davrandıklarını düşünmektedir.⁴⁶

Dönemin ünlü gazeteci ve yazarlarından Ahmet Mithat Efendi de Komün ve Enternasyonal hakkında yazılar yazmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Fransız burjuvazisinin Paris halkına uyguladığı şiddeti eleştirmekle birlikte, buna komüncülerin neden olduğunu belirterek komün hareketinin ezilmesini onaylamaktadır.⁴⁷

1871 Temmuz'unda dönemin Sadrazamı Ali Paşa tarafından yayınlanan bir emirnamede Komün fikirlerinin imparatorluğa sızması için gerekli önlemlerin alınmasının hükümetin görevleri arasında olduğu belirtilmekte, işçinin kapitalistlerle zenginlik ve nimetlerden faydalanma hususunda eşitliği sağlamanın ve hükümeti ortaklaşa idare etmek gibi zararlı fikirlerin Enternasyonal kaynaklı olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁸ Ali Paşa, bu gibi fikirlerin her ne kadar toplumun mizaç ve ahlakına uymayacağı ve derin izler bırakmayacağını düşünse de toplumda ihtilaller çatışmalar doğuracağı gerekçesiyle önlem alınması konusunda büyük hassasiyet göstermektedir. Bu emirnamenin çıkarılması büyük olasılıkla Namık Kemal ve arkadaşlarının Komün'ü öven yazılarından dolayı zararlı olarak tarif edilen fikirlerin imparatorluğa sızmasına engel olmak amacı taşımaktadır.

1871 Paris Komünü sadece Fransa'ya özgü bir olay olarak kalmamış, birçok ülkede hissedilebilir etkiler yaratmıştır. Osmanlı'da da Komün hakkında birçok yazı kaleme alınmış, yabancı basından oldukça fazla çeviri aktarılmıştır. Devlet adamları daha çok Komün hareketinin karşısında yer alırken bağımsız yazarlar Komün savunusunu gazetelerinde yapmışlardır. Osmanlı basınında Komün tartışmalarını gözden geçirdiğimizde, taraftarlarınca onun daha çok ya özgürlükçü yanıyla ilgilenilmiş ya da karşıtlarınca bir grup eşkıyanın Paris'i talan etmesi olarak algılanmıştır. Komün'ün bu etkisi dönem itibariyle herhangi bir şekilde teorik olarak sosyalizm tartışmalarını olanaklı kılmadığı gibi, sosyalizm düşüncesinin de 1908'den önce Osmanlı İmparatorluğu'na nüfuz etmediği de söylenebilir.

⁴⁶ Sadi, 36-42.

⁴⁷ Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2012, 16.

⁴⁸ Sadi, 87-89.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizm tartışmalarının bir boyutu sosyalist ve komünist düşüncenin dine ve ahlaka aykırı olması gerekçesiyle olumsuz bir biçimde anılmasıdır. Özellikle ortaklamacılığın eski İran Mazdekiliğini⁴⁹ çağrıştırması ve ona yakıştırılan cinsel kuralsızlığında bu görüşün bir parçası olarak sunulmasıdır.⁵⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda yetişen en ünlü devlet adamı ve bilgin olarak kabul edilen Ahmet Cevdet Paşa'nın sosyalizmle ilgili fikirleri oldukça ilginçtir. Cevdet Paşa'ya göre ister komünist ve sosyalist ister nihilist olsun bu doktrinlerin temeli ailenin, mülkiyetin ve izdivacın kaldırılması olarak bilinen Mezdek ayininden başka bir şey olamaz. Cevdet Paşa, bu saydığı doktrinlerin ayrıntılarında farklılıklar olsa da mülkiyet hukuku ve kadınlarda evlenme usulünü kaldırdıklarından temelde hepsinin bir olduğunu düşünmektedir. Paşa'ya göre İran'da ortaya çıkan Mezdekçilik, İslam toplumlarının içine sızmış; ve din hükümlerini bozmaya kalkışarak, batıl ayinlerini Alevilik perdesi arkasında yürütmeye çalışmıştır.⁵¹ Avrupa'daki devrim hareketlerini azıtan halka bağlayan ve bu olayların Avrupa dışına taşmasından endişe duyan Ahmet Cevdet Paşa, sosyalizm gibi teorik arka planı zengin olan bir doktrini Mezdekçilik'le ilişkilendirerek dönemin muhafazakar tavrını sergilemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizm tartışmalarıyla ilgili farklı bir boyut ise sosyalizmin ve İslamiyet'in aynı değerleri savunduğu iddiasıdır.

Tercüman-ı Şark gazetesi başyazarı Şemsettin Sami'nin gazetenin 10 Haziran 1878 tarihli 74. sayısında *Sosyalizm - İştiraki Emval* başlıklı makalesi yayımlanmıştır. Şemsettin Sami makalesinde sosyalizm kelimesiyle iştiraki emval yani mallarda ortaklık arasında bir zıtlık olduğunu belirtmekte ve mallarda ortaklığın insan tabiatına, adalete ve ahlaka aykırı olması sebebiyle sosyalizmle bir bağının olamayacağını öne sürmektedir. Komünizmin nefret edilmesi gereken bir yol olduğunu onun zıddı olan sosyalizmin ise insanlığı özgürlük ve eşitliğe kavuşturacak bir kurtuluş yolu olduğunu savunan Şemsettin Sami, Gotha Programı'nda ilan edilen esasların mallarda ortaklık ve

⁴⁹ Mazdekilik, 488-531 arasında İran'da toplum yapısını yeniden düzenlemek adına bir takım hükümlerin yaşama geçirilmesiyle ilgili dini bir uygulamadır. Mazdekilik, insanlar arasındaki bütün anlaşmazlıkların ve kıskançlıkların ortadan kaldırmanın yolunun mülkte ve kadınlarda ortaklığın kabul edilmesi ve dini saf bir hale getirmek olduğunu ileri sürmektedir. (Michelangelo Guidi, "Mezdek.Mazdak", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, VIII, 201-205.)

⁵⁰ Mete Tunçay- Erik Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876- 1923)*, 248.

⁵¹ Sadi, 96-97.

komünizm lekesi gibi suçlar taşımadığını söyleyerek programın İslamiyet'e uygunluğunu ileri sürmektedir.⁵² Şemsettin Sami'nin idealize ettiği sosyalizm anlayışı, komünizmle sosyalizmi birbirine karıştırmama ya da sosyalizmin komünizm olmadığını ispata çalışma çabasıdır.

Osmanlı devlet adamlarından Nafia ve Hariciye bakanlıklarında bulunmuş olan Hristiyan inançlı Sava Paşa, sosyalizmin kamu düzeni için hiç bir şekilde tehlike oluşturmadığını ve sosyal ahenk bakımından da bir mahzuru olmadığını savunmuştur. Sosyalizmi tehlikeye dönüştürecek olan otoriteye ve kanunlara itaatsizliktir. Bu bağlamda devlet makamlarına karşı her türlü direnme bir suçtur. Doğru olan meşru ve kanuni yollardan eleştirel fikirler ileri sürmektir. Sava paşa, sosyalizmi İslamlaştırma çabalarının mümkün ve hatta kolay olduğunu, bir yardım mahiyeti taşıyan zekatın sosyalizmin pratik bir şeklini yansıttığını belirtmiştir.⁵³

İkinci Abdulhamid dönemi Maarif Nazırı Münif Paşa, üniversitesinin hukuk fakültesi derslerinde sosyalizmin yanlışlığını *Hikmet-i Hukuk* adlı eserindeki bir bölümle ele alır:

" Bu fasılda mevzubahs olan mezahibden biri de komünizm-Le communisme- ve sosyalizm-Le socialisme- mezhebidir ki bizde İştirakiyyun deyu tabir olunmaktadır. Bu mezhep erbabı insanların bir takımı halet-i yüsri saadette ve diğer takımı da fakri zarurette yaşadıklarını görüp bu babta müsavat husulünü arzu ederler; bu mezhebin butlani zahir iken birçok ulema buna zahib olmuş ve bittabi fukara takımı da taraftar görünmüştür, işte hikmet-i hukuk bu mezhebin... butlanından ve kabil-i icra olmadığından bahseder."⁵⁴

Münif Paşa metnin giriş bölümünde, iştirakçilik mezhebi diye bilinen sosyalizm-komünizm savunucularının insanların bir kısmını zenginlik ve mutluluk içinde diğer kısmının da yoksulluk içinde yaşadıklarını gördüğünü ve bu duruma çare olarak bunların eşitliğini istediklerinden bahsederek bu mezhebin ortaya çıkış sürecini, anlamsızlığını ve imkansızlığını ispatlamaya çalışır. Devamında:

⁵² Sadi, 103-110.

⁵³ Sadi, 114-117.

⁵⁴ Münif Paşa, *Hikmet-i Hukuk*, Maarif Nezareti Celilesinin Ruhsatıyla Tab Olunmuştur, İstanbul 1302, 56. (Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Salonu, No: 5317)

"Velinimet-i padişah-ı teb'a perver efendimiz hazretlerinin saye-i hüma -vaye-i hilafet- penahilerinde bizde her fert bir müsekkın ve me'vaya malik ve haline göre bir tarik kesbe salık olduğundan Memalik-i Şahaneye bu gibi mezahib-i batıla fırsat-yabduhul olamaz. Ama Avrupa'da hususen İngiltere'de böyle değildir, evasıt-ı nas pek de yok gibidir, bir takım adamlar vardır ki, her birinin günde binlerde altın iradı ve milyonlarca dönüm arazisi olup ali saraylarda ve zatlarına mahsus vapurlarda ferih ve fahur zevk ü sefa ile tedvir-i eyyam ve leyali eder... öte tarafta binlerce biçaregan görülür ki yiyecek ekmeği ve hatta yatacak yeri olmadığı için... geceli gündüzlü sefil ve ser-gerdan dolaşır durur da açlıktan ve soğuktan telef olacağı ve hatta kendisini nehre atacağı vakit bile halini sual edecek bir merd-i hamıyyet-şıara teadüf edemez; çünkü böyle yerlerde herkes kendi işiyle meşgul olduğundan fukaraya bakmaz..."⁵⁵

Münif Paşa, imparatorlukta her ferdin sığınacak bir yerinin ve her ferde uzanan bir yardım elinin mutlaka olduğunu bu yüzden Osmanlı topraklarında bu türden batıl mezheplerin asla fırsat bulamayacağını ileri sürmüştür. Avrupa'da özelde ise İngiltere'de sokaklarda insanların çaresizce telef olduğunu ve bu gibi devletlerde herkes kendi işiyle meşgul olduğundan yoksulların durumuyla kimsenin alakadar olmadığını, bu duruma ne devletlerin ne de ulemanın henüz bir çare bulamadığını vurgulayarak sosyalizmin ancak ve ancak bir avuç zengini yok edip yoksulluğu yaygınlaştıracığını savunarak ilgili bölümü şöyle sonlandırmıştır:

"İşte İştirakiyyun tarafgirani asıl bu gibi halatı nazar-ı mütalaaya 'hep insanlar karındaş yani hazret-i Adem ve Havva evladı olduğu halde bir adamın milyonlara malik olması ve öte tarafta milyonlarla adamın bir karış toprağa ve hatta bir lokma ekmeğe hasret-keş-i iştıyak bulunması gibi münasebetsiz müsavatsızlıkların ben-i Adem beyninde hüküm sürmesi mahzen insanların noksan ve kusurlarından olduğundan bu müsavatsızlığı kaldırıp da hepimiz bir halde yaşayalım derler... ilm-i servet uleması bunun ehemmiyetini anlamışlar ve bu babta kitaplar yazmışlar ve hükümetler de buna çare aramışlardır, lakin henüz bir çare-i müfid ve sahih bulunamamıştır, hele iştirakiyyunun buldukları çare bu musibete çare değildir, çünkü herkes kendisi için çalışır... yalnız kendisi müsetfid olmayıp da buna başkaları da müşarık olmak lazım

⁵⁵ Münif Paşa, 56-57.

gelse hepsi fakir olur... Hülasa-i kelam bu mezhep fukaralığı yaygınlaştırmaktan başka bir şey intac etmez."⁵⁶

Osmanlı basınında İkinci Meşrutiyet dönemine kadar sosyalizm tartışmalarının genel olarak ana eksenini işçileri fabrikatörlere karşı kışkırttığını öne sürdükleri bir fesat cemiyeti, mallarda ve kadınlarda ortaklık anlamına gelen ahlak dışı bir eğilim, servet düşmanlığı, toplumsal uyuşmazlık gibi sosyalizmin teorik boyutunu tartışmayan ya da bunu önemsemeyen rivayete dayalı bir anlayış oluşturunuyordu.

1.1.3. İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi (1908-1923) İşçi Hareketleri

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte imparatorluğun birçok yerinde oldukça hareketli toplumsal ve siyasal bir yaşam başlamıştır. İhtilal sonunda Abdulhamit 1876 Anayasası'nı yürürlüğe koymak zorunda kalmış ve Jön Türklerin kansız darbe girişimi başarıya sonuçlanmıştır.⁵⁷ Geleneksel iktidarın yıkıldığı ve hürriyetin ilan edildiği bu yıllarda imparatorluğun kurtulacağına inanan insanlar demokratik bir rejime kavuştuklarını düşünmüşlerdir. Ancak, *"hukuk metinleri üzerinde yapılan değişiklikler ne istibdadı yok etmiş, ne de gerçek anlamıyla hürriyetçi bir rejimi gerçekleştirmiştir."*⁵⁸ Devrim tarihini kaleme alan Yusuf Hikmet Bayur Meşrutiyet'in yaşattığı düş kırıklığı için düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: *"Dünyada pek az hareket Osmanlı meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuş ve keza pek az hareket, doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve kesin olarak boşa çıkarmıştır."*⁵⁹ Diğer taraftan Jön Türklerin temel dertlerinin hürriyet değil Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalanmaktan kurtarmak olduğu görülmektedir. Hürriyet ancak dolayısıyla onları ilgilendirmiştir. Çünkü hürriyetin ve adaletin egemen olduğu bir rejimde imparatorluktan ayrılmak isteyenlerin sayısı azalacaktır. Jön Türklerin bu hürriyet sevdası yüzeysel bir hürriyetçilikten ötesine geçememiştir.⁶⁰

⁵⁶ Münif Paşa, 57-59.

⁵⁷ Ernest E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev. Nuran Yavuz), Pozitif Yayınları, İstanbul 2007, 160-161.

⁵⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Cilt 1,(4. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 35-36.

⁵⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (2002), (2. Baskı), (Çev.: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, 286.

⁶⁰ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, (15. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, 305.

Kanunu Esasi'de bazı değişiklikler yapılmış, Meşrutiyet'in kuruluşunda temel rolü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908'de yapılan seçimlerde büyük çoğunlukla iktidara gelmiş ve 1918 yılına kadar şu veya bu şekilde iktidarı elinde bulundurmuştur.⁶¹ I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle İttihat ve Terakki'nin on yıla yakın iktidarı son bulmuş, bu son aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonu olmuştur. 14 Kasım 1918'deki kongrede kendini feshettiğini ilan etmesine rağmen İttihatçılar kendilerine yeni yollar aramaya devam etmişlerdir.⁶²

İkinci Meşrutiyet bir halk hareketi olmamakla birlikte, işçilerin çalışma koşullarını düzelteceği umudunu ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla ülkenin bütün endüstri bölgelerinde vaat edilmiş hürriyet, adalet ve eşitlik için ayaklanmalar başlamıştır. Osmanlı'yı bir grev dalgasının kapladığı ve yöneticileri tedirgin eden bu dönemde sosyalist fikirlerin grevlerin tamamını etkilediği söylenemez. Ancak, Ermeniler, Bulgarlar ve Rumlar arasında taraftar bulan sosyalist fikirlerin etkili olduğu meşrutiyet sonrası eylemler de göz ardı edilemez.⁶³

İkinci Meşrutiyet sonrası işçi örgütlenmelerinin hem nicelik hem de nitelik açısından farklılaştığını gözlemek mümkündür. Bu farklılığın oluşmasında işçi örgütlenmelerinin önceki dönemleriyle karşılaştırıldığında sanayileşme ve buna bağlı olarak işçi sayısındaki artış, İkinci Meşrutiyet'in getirmiş olduğu görece özgürlük ortamı ve işçilerin örgütlenme konusunda daha önceki dönemlerden edindikleri deneyimin etkisi vardır.⁶⁴ 1895'te kapatılan Osmanlı Amele Cemiyeti taraftarlarının Ağustos 1908'de Osmanlı Terakki Cemiyeti'ni kurmaları bu deneyimin bir sonucudur.⁶⁵

İttihat Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmesi işçi hareketlerinin başlamasıyla ve bütün büyük kuruluşlar ve bayındırlık hizmetlerinin yabancıların elinde olması bu hareketlerin aynı zamanda anti-emperyalist bir niteliğe bürünmesiyle sonuçlanmıştır. Birçoğu demiryolu ve tramvay işletmelerinde ortaya çıkan bu grevlerin sayısı oldukça fazladır. Tramvay işçileri ile başlayan bu grev dalgasından bütün işçi sınıfı etkilenmiş, ticaret işçileri, pamuk işçileri, tuğla işçileri, matbaa, fırın işçileri gibi birçok iş alanında

⁶¹ Sencer, 164.

⁶² Tunaya, 69.

⁶³ Sencer, 173-174.

⁶⁴ Makal, 244.

⁶⁵ Gülmez, 408.

çalışan işçiler ayaklanmışlardır.⁶⁶ Bütün istekleri ise sendikalaşmak, işçi gündeliklerinin arttırılmasını talep etmek, hasta ve yaşlı işçilerin işten atılmasına engel olmak gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelikti.⁶⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin grev dalgasını engellemek adına çıkardığı kanunlar grevleri engelleyememiş ancak sayısını azaltmıştır. Savaş yıllarındaki genel seferberlik bütün hareketleri durdururken Jön Türklerin genel siyasi tutumu işçiler için durumu daha da vahim hale getirmiştir.⁶⁸ Kamuoyunda bu grev olaylarının zamansız ve ülkeye zararlı olduğu düşünülmüş, ancak gerçekte emperyalistlere karşı olan grev dalgasında henüz anti-emperyalist bilince ulaşamamış olan bu kamuoyu ülkenin yararını yabancı şirketlerin yararıyla bir tutmuştur.⁶⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti işçilerin herhangi bir grev kararı almadan önce anlaşmazlıkları çözmek için yaygın bir şekilde müzakere yolunu seçtikleri ve güvendikleri bir temsilci konumundadır. İşçiler meşrutiyetin onlara vaat ettiği adaletin gerçekleştirilmesinde ittihatçı eşraf, vali ve paşalara güvenerek arabuluculuk desteklerini istemişler ancak verilen sözler tutulmayınca grevler başlamıştır.⁷⁰ Meşruti idare büyüyen grev olaylarına karşı sertleşerek polis ve asker zoruyla grevleri bastırmıştır. Hükümet bir yandan bu hareketlerin hukuki dayanağı olması diğer yandan da yabancı sermayeye teminat olarak 25 Eylül 1324 tarihinde Tatil-i Eşgal ilan ederek grev dalgasını engellemeyi amaçlamıştır.⁷¹ İşçilerin aleyhine olan Tatil-i Eşgal yasasının uygulamaya koyulması işçilerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağladıkları umutların ne derece aldatıcı olduğunun çok geçmeden anlaşılmasını sağlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin işçi hareketleri karşısındaki tavrı genel olarak olumsuzdur. Belki de vaatlerinde samimiydiler, ancak gerçeklerle yüz yüze geldiklerinde ülkenin emperyalizmin eline geçtiğini ve yabancı sermayeyi rahatsız edecek her türden kitlesel hareketin önüne geçilmesi gerektiğini görmüşlerdir.⁷²

⁶⁶ Hikmet Kıvılcımlı, *Kuvayimilliyeciliğimiz ve II. Kuvayimilliyeciliğimiz*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007, 51.

⁶⁷ Hikmet Kıvılcımlı, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007, 61.

⁶⁸ Yerasimos, 313-314.

⁶⁹ Sencer, 182.

⁷⁰ Erdem, 20.

⁷¹ Tunçay, 41.

⁷² Sencer, 196.

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi hareketlerinin başlangıç yeri, imparatorluğun demiryolu şebekesinin denize açılma noktası ve en büyük sanayi ve ticaret merkezlerinden biri olan Selanik şehridir. Alman ve Avusturya mallarının Orta Doğu'ya yöneldiği en belli başlı pazar konumunda olan Selanik Türk-Müslüman, Sefarat-Yahudi, Yunan, Bulgar, Sırp unsurlardan meydana gelen etnik yapıları içinde barındırır. Bunun yanı sıra Avrupalı kolonilerin de bulunduğu böyle bir ortamda, küçük burjuva devrimcileri Jön Türkler, liberal farmasonlar, siyonistler, Yunan milliyetçileri, Bulgar sosyalistleri yaptıkları ittifaklar ve mücadelelerle birbirlerine karışmıştır. İlk işçi hareketlerinde teorik açıdan Bulgarlar, nicel açıdan Yahudiler, siyasal açıdan da Jön Türklerin payı ağır basmıştır.⁷³

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla Selanik, Varna, Manastır, Üsküp, İstanbul ve Anadolu içlerine kadar yayılan grev dalgası iç çalkantıları da gün yüzüne çıkartmıştır. Tatil-i Eşgal yasasıyla sendika kuruluşlarını fes eden ve grev hakkını uygulamada geçersiz hale getiren hükümetin tavrı küçük burjuvazinin kaçınılmaz ihaneti olarak tanımlanırken, meşrutiyetin ilanından sonraki aylarda ciddi örgütlenme ve köklenme dönemi gelmektedir.⁷⁴ 1908 yılı daha çok kendiliğinden ve örgütlenmemiş işçi hareketlerinin patlak verdiği bir yıl olarak tanımlanabilir. 1909 ve 1910 yılları örgütlenme yönünden daha canlı ve önemli yıllar olmuştur.⁷⁵

İşçi hareketleri özellikle Tatil-i Eşgal Yasası kapsamına girmeyen yerlerde devam etmiş, Selanik'te bu türden kanunları protesto etmek için bütün üretim kollarını temsil eden her dinden, milliyetten beş binden fazla işçi miting düzenlemiş ve Türkçe, Bulgarca, Rumca, Yahudice söylevler verilmiş bildiriler dağıtılmıştır. Selanik'te gerçekleşen bu miting örgütlü ve bilinçli bir işçi hareketinin sonucudur. Grevlerin hem grevci işçi hem de grev sayısı bakımından azaldığı bu dönemde birtakım yasalarla savunmasız bırakılsa da işçiler 1910 Mayıs'ından sonra yasa kapsamında olan işyerlerinde bile grevler başlatmışlardır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidar olduğu dönemde işçi hareketlerindeki ana eğilimi çalışma koşullarının düzeltilmesi ve ekonomik kaygılar oluşturmuştur. Bu grevler çoğunlukla yabancıların işyerlerinde çalışanların grevleri olduğundan daha çok

⁷³ Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Kitap:3 Dünya Savaşından 1971'e*, 436.

⁷⁴ Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Kitap:3 Dünya Savaşından 1971'e*, 437-438.

⁷⁵ Sencer, 207.

yabancılar karşı bir hareket niteliği taşırlar. Bu hareketleri sosyalistlerin etkiledikleri söylenebilir ancak tek etken ya da yön veren oldukları söylenemez. Bu dönemde işçi hareketleri için sert önlemler alınması işçilerin iktidarı rahatsız edecek nicelik ve niteliğe sahip olduğunun kanıtıdır.⁷⁶

Dönemin önemli eylemlerinden biri de ilk olarak 1 Mayıs 1909'da 120 kadar Bulgar ve Sırp ile 10 Türk işçisinin katılımıyla gerçekleşen 1 Mayıs kutlamasıdır. Takip eden yıllarda da Selanik ve İstanbul olmak üzere çeşitli yerlerde 1 Mayıs gösterileri yapılarak bildiriler dağıtılmış afişler asılmıştır.⁷⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ve devamında Kurtuluş Savaşı'nın başlamasından dolayı önemli işçi eylemleri olmamıştır. 1919 başlarında savaşın yarattığı ortam işçilerin içinde bulundukları koşulları daha da kötüleştirmiş ve 1908'dekine benzer bir grev dalgası yeniden başlamıştır. İzmir'in işgali üzerine birçok yerde özellikle İstanbul'da yüz binlerce insanın katıldığı mitinglerde işçiler de yer almıştır. Ücretlerin arttırılması, emeklilik süresinin kısaltılması, iş saatlerinin sınırlandırılması gibi taleplerle tramvay işçileri, tünel işçileri, maden işçileri, elektrik işçileri gibi birçok iş kolundan işçilerin katılımıyla grevler gerçekleştirilmiştir. Tramvay işçilerinin 10 Kasım 1920'de şirket idaresine sundukları istekler listesinde yer alan şirketin yabancı bir şirketle hiç bir iş yapmamasıyla ilgili madde isteklerin antiemperyalist yönüne işaret etmektedir. 1919-1923 arası işçi hareketlerinde doktriner ve sınıfsal bir bilinçlenme olmasa da sol kuruluşların etkisinin olduğu yıllardır. Ancak sınıfsal bilinç yokluğu çoğu zaman somut faydalar peşinde koşan işçilerin bu sol kuruluşlardan kolaylıkla kopmalarına da neden olmuştur.⁷⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi hareketlerinin niteliğini kısaca özetlediğimizde, tam bir sınıf bilinci oluşmasa da çıkar ayrılıklarının kısmen farkına varıldığı ve bu yönde hareketlerin gerçekleştiği görülmektedir. Bir sınıf bilincinin henüz söz konusu olmadığı 1870-1908 arası işçi hareketleri ekonomik bunalımın yarattığı kendiliğinden hareketler olarak değerlendirilebilir. 1908-1923 arasındaki dönemde ise işçi hareketleri henüz bir sınıf bilinci olmasa da özellikle Selanik, İstanbul, İzmir, Bursa gibi endüstri merkezlerinde aydınların da etkisiyle bir bilinçlenmenin oluşmaya başladığı dönem

⁷⁶ Sencer, 240-241.

⁷⁷ Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıf Tarihi Osmanlı'dan 2010'a*, Epos Yayınları, Ankara 2010, 89.

⁷⁸ Sencer, 244-292.

olarak tarif etmek mümkündür. Bu bilinçlenmenin oluşmaya başlamasındaki temel etkenler Balkanlardan gelen güçlü sol akımların etkisi, Türk aydınları arasında solun yanıt bulması ve ilk örgütlerin kurulması, emperyalizmin giderek artan baskısının yabancı sermayeye karşı işçiler arasında tepkiler yaratması ve savaşların yarattığı ekonomik bunalım olarak özetlenebilir.⁷⁹

1.1.4. Sosyalist Örgütlenmelerde Azınlıkların Rolü

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist örgütlenmelerin ortaya çıkmasında azınlıkların rolü oldukça önemlidir. Özellikle Ermeniler, Bulgarlar, Rumlar ve Yahudiler arasında taraftar bulan sosyalizm, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile geniş bir örgütlenme imkanı bulabilmiştir. Azınlıkların uluslararası sosyalist hareketine 1908'den önce de dahil olmaları Osmanlı topraklarına sosyalizmin sokulmasında etkin rol oynamasını sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk sosyalist örgütlenmeler denizcilik ve sanayi merkezi olan Selanik'te gelişmiştir. Selanik 1910'da 150 binlik nüfusu ve Avrupa'nın başlıca merkezlerine bağlanan önemli demiryolu ağlarına sahip, sanayi tesisleriyle bünyesinde Yahudi ve dönemlerin yanı sıra Rum, Bulgar, Türk, Sırp, Arnavut ve Ermenilerin de bulunduğu 20 bine yakın işçiyi barındıran önemli bir sanayi kenti konumundadır.⁸⁰ Temel özelliği etnik çeşitlilik olan önemli bir proletarya kitlesine sahip Selanik şehrinin nüfusunun yarıya yakını Yahudiler oluşturmaktaydı. Bu büyük işçi kitlesinde, uzun işgünü süreleri ve düşük ücretler belirgin bir toplumsal huzursuzluğa neden olmaktaydı. Selanik işçileri bu sömürüye sessiz kalmamış önemli direnişler göstererek işverenlerin önyak olmasıyla kurulan yardımlaşma derneklerinden farklı nitelikte sendika ve benzeri topluluklar kurmuşlardır.⁸¹

İmparatorluk içinde sosyalist örgütlenmelere ilk katılan azınlıklar Ermeniler, Bulgarlar, Museviler ve Rumlar olmuştur. Bu azınlıklar İkinci Meşrutiyet'ten birkaç yıl önce uluslararası sosyalist harekete zaten katılmış olduklarından Avrupa ile ilişkilerini geliştirmişlerdi. Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi (BSDİP) İkinci Enternasyonal'e

⁷⁹ Sencer, 305-306.

⁸⁰ Haupt-Dumont, 40.

⁸¹ Paul Dumont, "Yahudi-Sosyalist-Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi Federasyonu", Mete Tunçay- Erik J. Zürcher, (Der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, (Çev.: Mete Tunçay), (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 75.

katılmış ve Rumeli'de sosyalist propagandaya başlamıştır. Ermeni Daşnaktsutiun İhtilalci Partisi⁸² Marxist bir programı benimseyerek 1907'de İkinci Enternasyonal'e girmiştir.⁸³

1891'de kurulan BSDİP sosyalistleri arasında partileşme, sosyalizm ve demokrasi savaşımı arasındaki diyalektik ilişki ve diğer bazı konularda anlaşmazlıklar yaşanmıştır.⁸⁴ Burjuva siyasal gruplarıyla işbirliği yapma konusundaki anlaşmazlıklar BSDİP'nin 10. Kongresi'nde bir kopmayla sonuçlanmıştır. Merkezinde Makedonya sorunun olduğu bu kopma *Geniş Sosyalistler* ve *Dar Sosyalistler* grubu olarak BSDİP'nin ikiye ayrılmasına neden olmuştur.⁸⁵

Geniş Sosyalistler, Bulgaristan koşullarında sosyalizme geçiş sürecinin uzun zaman alacağını düşündükleri için ağırlığı demokrasi mücadelesine vermişlerdir. Partinin kurucusu Dimitar Blagoev ve takipçileri, partinin yalnız işçi sınıfına değil tüm emekçilere yaslanmasını öneren Geniş Sosyalistleri reformist ve oportünist olmakla suçlamıştır. Dar Sosyalistler grubu BSDİP başlıca görevi bölgedeki işçiler arasında sosyalizm propagandası yaparak işçileri bilinçlendirmek olan Makedonya-Edirne Sosyal Demokrat Grupları (MESDG) yardımıyla imparatorluğun Avrupa kesiminde örgütlenme çalışmaları sürdürmüştür.⁸⁶ Makedonya'daki sosyalist örgütlenmeleri gerçekleştirmek üzere parti tarafından görevlendirilen ve kısa zamanda işçi hareketlerinin başlıca liderlerinden biri haline gelen Vasil Glavinov⁸⁷, Makedonya ve Edirne bölgelerindeki sosyalist gruplar arasında gazetecilik ve örgütçülük faaliyetleriyle

⁸² Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF), Daşnak Partisi diye de bilinmektedir. (Anahide Ter Minassian "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü", Mete Tunçay- Erik J. Zürcher, (Der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, (Çev.: Mete Tunçay), (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 167.

⁸³ Georges Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, (Çev.: Enis Yedek), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975, 21,22.

⁸⁴ İbrahim Yalımov, "1876-1923 Döneminde Türkiye'de Bulgar Topluluğu ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi", (Derleyen: Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher), Mete Tunçay- Erik J. Zürcher, (Der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, (Çev.: Mete Tunçay), (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 142.

⁸⁵ Fikret Adanır, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği", (Derleyen: Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher), Mete Tunçay- Erik J. Zürcher, (Der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, (Çev.: Mete Tunçay), (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 46.

⁸⁶ Yalımov, 142-143.

⁸⁷ Vasil Glavinov (1869-1929) Makedonya'da sosyalist propagandanın öncülerindendir. BSDİP saflarında militanlığa başlamış, bölünmeden sonra Dar Sosyalistler kanadına katılarak siyasal ve ideolojik düşünceleri Dar Sosyalistler'in çizgisinden etkilenmiştir. (George Haupt - Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, 19.

bağlantılar kurmuş ve 1895'in ikinci yarısında BSDİP' ye bağlı Makedonya Devrimci Sosyalist Grupları'nı kurmuştur.⁸⁸

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı sınırları içinde işçi ve sendika hareketleri artmaya başlamış, kulüpler ve dernekler kurularak daha sonra Selanik İşçi Federasyonu (SİF) etrafında birleşmeler olmuştur. Bulgar sosyalistleri arasındaki anlaşmazlıklar özellikle sosyalist ve ulusal kurtuluş konularındaki görüş ayrılıkları SSİF⁸⁹ içinde de sürüşmelere neden olmuştur. BSDİP'nin Dar sosyalistleri ile SSİF arasındaki fikir ayrılıklar İkinci Enternasyonal'e taşınmış, Dar Sosyalistler'in Selanik sosyalistleri arasına fikir ayrılıkları soktuğu öne sürülmüş ve Sosyalist büronun bu durumu önlemesi istenmiştir. Dar Sosyalistler kanadından Vasil Glavinov ise SSİF'nin sosyalizmle ilgisinin olmadığını, İttihatçı Parti'nin bir şubesi olduğunu öne sürerek hazırladığı raporda federasyonun görüşlerini çürütmeye çalışmıştır.⁹⁰

SSİF'na yöneltilen eleştirilerin odak noktası daha çok federasyonun reformist politikalarının ve federalist stratejilerinin proletarya karşıtı bir sapmaya sebep olduğu iddiasıdır. 1908 Eylül ayında Bulgaristan'dan gelen sosyalist militan Abraam Benaroya öncülüğünde kurulan ilk çekirdek daha sonra Dimitar Vlahof önderliğindeki Ulusal Federatif Parti'nin sol kanadını da içine aldıktan sonra sadece Yahudi sendikaların çoğunu değil, bazı Rum, Bulgar ve Ermeni unsurları da denetiminde tutarak yayıncılık faaliyetleriyle de Makedonya'nın en önemli sosyalist örgütü haline gelmiştir.⁹¹

Federasyonun destekçilerinin diğer örgütlenmelerle karşılaştırılamayacak kadar çok olmasına birkaç neden gösterilebilir. Federasyonun 1909-1910 yıllık raporunda⁹² örgütün federatif temeli izah edilirken, aynı topraklarda yaşayan ve her biri ayrı dili konuşan bütün milliyetlerin dil ve kültürlerini yok saymaksızın ortak sosyalist bir mücadeleye vurgu yapılmıştır.

⁸⁸ Yalimov, 144.

⁸⁹ Selanik İşçi Federasyonu Ağustos ortalarında Selanik Sosyalist İşçiler Federasyonu adını almıştır. (Paul Dumont, 92.) George Harris, 1909 yılı Mart ayı ortalarında Benaroya'nın Selanik Sosyalist İşçiler Federasyonu'nun kuruluşunu resmen ilan ettiğini söylemektedir. (Harris, 23.)

⁹⁰ Yalimov, 149.

⁹¹ Haupt - Dumont, 47.

⁹² Haupt - Dumont, (Belge: 6), 77.

SSİF'nu dönemin en etkili işçi ve sosyalist örgütüne dönüştüren kuşkusuz onun federatif ve Osmanlıcı tavrının ılımlı olmasıdır.⁹³ Türkçe, Rumca, Bulgarca ve Ladinoca⁹⁴ olmak üzere dört dilde baskısı yapılan *Amele Gazetesi* ulusal esasa göre örgütlenmiş bulunan ayrı ayrı grupların birleşik bir örgüt altında toplanabilmesini mümkün kılmak için yayımlanmıştır.⁹⁵ Dördüncü sayıdan sonra Rumca-Türkçe basımından vazgeçilmiş, dokuzuncu sayıda maddi yetersizliklerden dolayı yayımına son vererek Yahudi üyeleri için *İşçilerin Dayanışması* adlı haftalık bir gazete basmaya başlamıştır.⁹⁶

SSİF'nin başarısında etkili olduğu düşünülen tartışmalı bir diğer neden ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) Federasyon'a verdiği destekle ilgilidir. İttihatçıların her durumda federasyona destek vermelerinin bir zorunluluk olduğu aksi takdirde Rum, Bulgar, Yahudi teşkilatlarında amelelik ruhunun değil, milliyetçilik duygularının ağır basacağı ve böyle bir durumun hem sosyalizmin ilkelerine aykırı olacağı hem de Cemiyet'in prensipleriyle uyuşmayacağı düşünülmektedir.⁹⁷

Tütün İşçileri Sendikası'nın gizli siyasal bir örgüt kabul edilerek lokalinin kapatılması SSİF ile İTC arasında sorunlara yol açmış, Türk hükümetinin Osmanlı proletaryası üzerinde baskı kurduğu kanaatine varılmıştır. İttihatçıların mutlakiyetçi ve milliyetçi bir siyaset yürüttüklerini, çıkardıkları bir dizi kısıtlayıcı yasayla insan haklarının ihlal ettiklerini öne sürerek, Federasyon bu baskı düzenine karşı mücadele edeceğini ilan etmiştir.⁹⁸ Benaroya'nın tutuklanmasıyla devam eden Federasyon'u dağıtma süreci, federasyon militanları hakkında başlatılan soruşturmalarla iyice açığa çıkmıştır. Federasyon bundan sonra var gücüyle sadece Hürriyet ve İtilaf'la değil milli Rum ve Bulgar gruplarıyla da işbirliği yaparak mücadeleye başlamıştır. Ancak yenilgi kaçınılmaz olmuş ve SSİF'nin varlığı iktidarın insafına kalmıştır. Federasyon 8 Kasım 1912'de Yunanistan sınırlarında kaldığından Osmanlı sosyalistlerinin mücadelesini

⁹³ Haupt - Dumont, 47.

⁹⁴ Ladino'ca, Kuzeyli Yahudiler'den daha esmer olan eski İspanyol ve Portekiz Yahudileri'nin torunlarının konuştukları İspanyolca ve İbranice karışımı bir dil. (Harris, 24.)

⁹⁵ Dumont, 92

⁹⁶ Harris, 24.

⁹⁷ İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık- Raşim Haşmet Bey-*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, 141.

⁹⁸ Haupt-Dumont, 75-76, 80.

yürütme imkanı artık kalmamıştır. 1914'e kadar Enternasyonal'le yazışmaları devam etmiş 1918'de Yunanistan Komünist Partisi'ne katılmıştır.⁹⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda üyeleri Rum olan sosyalist gruplar da toplumsal ve siyasal sorunlar arasındaki ilişkileri yorumlayarak, toplumsal sorunların ortadan kaldırılmasına öncelik veren bir yaklaşımla ancak ulusal sorunun çözülebileceğini ileri sürmüşlerdir. Sınıf egemenliğinin kurulmasına ve kendini yeniden üretmesine imkan veren koşullardan arındırılmış bir toplum modelini yaratmayı düşünmüşlerdir.¹⁰⁰ Dünya kapitalizmine karşı Türk, Rum Yahudi, Ermeni işçileri ortak düşmana karşı birleşmeyi hedefleyen politikalarla yayınlar çıkarılmış, özellikle *Ergatis* (İrgat, İşçi) adlı gazete Türkiye sosyalistlerini bir araya getirmek ve uluslararası bir sosyalist parti kurmak için yayımlanmıştır. Türkiye Sosyalist Merkezi, farklı grupları işbirliğine yönlendirmek ve aralarındaki çelişkilerin üstesinden gelmek amacıyla İstanbul Rumlarının girişimiyle kurulmuştur.¹⁰¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist hareketin ortaya çıkmasında etkisi olan bir diğer topluluk Ermenilerdir. Hınçakyan Partisi'nin kurulduğu 1887 ile Ermenistan Cumhuriyeti'nin Sovyetleştirildiği 1921 arası dönemde Ermeni kurtuluş hareketinde sosyalizm ve milliyetçilik birbirinden ayrılmaz biçimde içiçe girmiştir. 1887'de Cenevre'de kurulan Hınçak Partisi ve 1890'da Tiflis'te Kafkaslar'ın Ermeni aydınları tarafından kurulan Daşnakzutyun ya da Ermeni Devrimci Federasyonu (EDF) sosyalistti ve Ermeni halkını daha batılı bir uygarlığa yöneltmek için ekonomik gerilik ve siyasal bağıllıkla mücadeleyi esas almışlardır.¹⁰²

Ermeni sorunun çözümü için sosyalizmle ilk teması kuranlar Hınçaklar olmuştur. Asgari programları Türkiye Ermenileri için devrimci başkaldırı eylemleri aracılığıyla demokrasiyi, siyasal özgürlüğü ve milli bağımsızlığı işaret ederken, azami programları insanın insan tarafından sömürülmesine karşı çıkarak Ermeni halkının geleceği için sosyalizmi göstermiştir. Birçok sosyalist yazı Ermeniceye çevrilerek kendi yayın organlarında risaleler şeklinde yayımlanmıştır. Parti yaşadığı bölünmelerden sonra

⁹⁹ Haupt-Dumont, 55-57.

¹⁰⁰ Panayot Noutsos, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Oluşmasında ve Gelişmesinde Rum Topluluğunun Rolü", Mete Tunçay- Erik J. Zürcher, (Der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, (Çev.: Mete Tunçay), (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011 , 114.

¹⁰¹ Noutsos, 125.

¹⁰² Anahide Ter Minassian "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü", 165-168.

zayıflamış olarak ama sosyalist hatta Marxist etiketini koruyarak Transkafkasya ve Bulgaristan'da yaşamını sürdürmüştür.¹⁰³ 1892'ye kadar bir programı olmadan ve yavaş yavaş örgütlenen Taşnak Partisi (TP) ise manifestosunda sosyalizmin gerçekleştirilmesi için Batı Avrupa'da mücadele edecek bir toplumsal örgütlenmenin imkansızlığı belirtilerek Türkiye'de sanayinin yokluğundan ve geleneksel yaşam biçimlerinin hakim olmasından dolayı sosyalizmin söz konusu olmayacağını savunmuştur.¹⁰⁴ 1890'lı yılların sonlarında Hınçaklar gibi Taşnaklar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa emperyalizmi etkisinde olduğunu kavramışlar ve kapitalist Avrupa'yla aralarına mesafe koyarak programlarının sosyalist yanına ağırlık vermişlerdir. Taşnaklar 1896'dan sonra İkinci Enternasyonalin bütün toplantılarına katılmışlar¹⁰⁵ 1907'de ise İkinci Enternasyonale kabul edilmişlerdir.¹⁰⁶

1.1.5. Osmanlı Sosyalist Fırkası

Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyetin ilanıyla başlayan özgürlük ortamında sosyalist adını taşıyan ilk siyasal parti Hüseyin Hilmi ve çevresi tarafından Osmanlı Sosyalist Fırkası adıyla Eylül 1910'da İstanbul'da kurulmuştur.¹⁰⁷ İştirakçi Hilmi olarak bilinen Hüseyin Hilmi ve çevresinin¹⁰⁸ kurduğu OSF çeşitli yayın organları aracılığıyla fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Başta Hüseyin Hilmi olmak üzere partide çalışan veya parti gazetelerinde yazı yazan sosyalistlerin neredeyse hepsi birçok defa tevkif edilmiş ya da sürgüne gönderilmişlerdir. OSF, partinin teşkilatlanması konusunda bir başarı gösterememiş, hükümetçe tehlikeli olduğu düşünülerek kapatılan birkaç kulüpten başka teşkilatlanma faaliyeti gerçekleştirememiştir.¹⁰⁹

¹⁰³ Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912*, (2. Baskı), (Çev.: Mete Tunçay), İletişim Yayınları, İstanbul 1995, 23.

¹⁰⁴ Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm*, 25-26.

¹⁰⁵ Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm*, 29.

¹⁰⁶ Anahide Ter Minassian “1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü”, 168.

¹⁰⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Cilt 1, 278-280.

¹⁰⁸ Hüseyin Hilmi'nin çevresinde yer alan ve partiyi kuran sosyalistler arasında Doktor Refik Nevzat, Namık Hasan, Pertev Tevfik, İsmail Faik, Baha Tevfik ve Hamit Suphi vardı. Türkiye solunun önemli temsilcilerinden Mustafa Suphi'nin de sosyalist faaliyetlerine ilk defa OSF'de başladığı söylenmektedir. (Dimitir Şişmanof, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, (Çev.: Tuğrul Deliorman), Narodna Prosveta Devlet Yayınevi, Sofya 1965, 28-29.)

¹⁰⁹ Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, Pınar Yayınevi İstanbul 1964, 55.

OSF'nin temel yayın organı 26 Şubat 1910'da *İştirak* adıyla haftalık bir dergi olarak yayımlanmaya başlamış 16'ncı sayısına kadar düzenli olarak çıkmış, 13 Haziran 1910 tarihli Ahmet Samim¹¹⁰ 17'nci özel sayısından dolayı kapatılmıştır. *İştirak*'ın kapatılmasından sonra Hüseyin Hilmi ve çevresi 18-25 Ağustos 1910'da iki sayı olmak üzere *İnsaniyet* dergisini çıkarmış, *İştirak* dergisinin kapalı kalma süresi sona erdiği için, *İnsaniyet* dergisi gerektiğinde tekrar çıkarılmak üzere yayımına ara verilmiş ve 1 Eylül 1910'da *İştirak* dergisi 18'nci sayısı ile yayın hayatına tekrar devam etmiştir. 15 Eylül 1910 tarihli 20'nci sayısında OSF'nin beyanname ve programını yayımladığı için *İştirak* yeniden yasaklanmıştır.¹¹¹

OSF'nin kurulduktan sonra yayımlanan parti programı sosyalist olmaktan daha çok liberal fikirleri öne çıkaran bir parti görünümündedir. Programda yer alan maddelerin bir kısmı seçimlerin genel oy esasına göre yapılması, basın özgürlüğü gibi siyasal özgürlüklerin düzenlenmesiyle ilgilidir. İşçilerin çalışma koşullarının düzenlenmesiyle ilgili olarak çalışma saatlerinin sekiz saate düşürülmesi, haftada bir gün dinlenme izninin olması, küçük yaşlarda çalışmanın yasaklanması gibi maddelerin yanı sıra grev ve sendikalaşmanın önündeki bütün engellerin kaldırılması ve bu tür yapılanmalara destek olunması konusunda da talepler bulunmaktadır.¹¹²

OSF programıyla birlikte aynı sayıda yayımlanan parti beyannamesinde sosyalizmin tamamen yanlış anlaşıldığı belirtilmektedir. Sosyalizm, gittikçe kötüleşen toplumun refahını düşünen, sermayenin belirli zümrelerin elinde toplandığı iktisadi sistemin karşısında duran bir sistem olarak savunulmuştur. Temel amaçlarından birincisinin parti üyelerinin ve işçi sınıfının haklarını savunmak ikincisinin ise yeryüzündeki tüm işçilerin birliği için çalışmak olduğu belirtilmiştir.¹¹³

OSF, sosyalizmi halka yakınlaştırmak için sosyalizmle İslamiyet arasında bir bağ kurmaya çalışmıştır. Parti beyannamesinde zenginlerin servetinin kırkta biri fukaranın hakkıdır ile başlayan ilk cümlesi İslam'ın temel prensiplerinden biri olan zekâta vurgu

¹¹⁰ Saday-ı Millet Gazetesi başyazarı 28 yaşındaki Ahmet Samim'in İttihatçı militanlar tarafından öldürülmesi ve bu olayın basında yer bulmaması üzerine *İştirakçi Hilmi*, gazetesinde olaya geniş yer vererek Ahmet Samim'in öldürüleceğini haber veren mektubu da yayımlamıştır. Bu durum üzerine halkı heyecana getiren yayın yapmaktan ve gazeteyi bizzat kendisi dağıtmasından dolayı Divan-ı Harb-i Örf-i tarafından gazete kapatılarak Hüseyin Hilmi de Bilecik'e sürgüne gönderilmiştir. (Erdem, 75-76)

¹¹¹ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Cilt 1, 45.

¹¹² *İştirak*, 2 Eylül 1326(1910), S.20, 283-284.

¹¹³ *İştirak*, 2 Eylül 1326(1910), S.20, 281-283.

yapmaktadır. *İştirak* gazetesinin dördüncü sayısında yer alan Hüseyin Hilmi imzalı “*Şurayı Ümmet’e Cevap*” başlıklı yazıda sosyalizmi yağmacılıkla itham edenlere karşı, sosyalizmin İsa ile başladığını, İslamiyet’te ki birçok ayet ve hadisin sosyalizmi onayladığı savunulmuştur.¹¹⁴

Hilmi ve çevresinin sosyalizme İslamiyet’te dayanak bulma çabaları her zaman var olmuş ve bu konudaki hassasiyetlerini İslamiyet için kutsal sayılan dini bayramlarda yayın organlarındaki kutlama mesajlarıyla göstermişlerdir. Sosyalizmin ne olduğundan daha çok sosyalizmin ne olmadığı üzerine açıklama yapmak durumunda kalan sosyalistler, mücadelelerini bu dönemde daha çok sosyalizme meşru bir zemin aramaya adanmışlardır.

OSF'nin 1911 Eylül ayında daha önceden Jön Türklerle birlikte çalışmış olan Dr. Refik Nevzat tarafından Paris’te bir şubesi kurulmuştur. Yayımlanan ıslahat programında¹¹⁵ siyasal özgürlüklerin geliştirilmesi, yargı sisteminin iyileştirilmesi, aile ve eğitim kurumlarının reforme edilmesi, çalışma koşullarının düzeltilmesi, sosyal güvenlik sorularının çözümü gibi konularda toplumsal reformların yapılmasının gerekliliği belirtilmiştir. OSF gazeteleri kapatılıp yöneticileri sürgün ve hapisle cezalandırılınca siyasal faaliyetlerini bu defa Paris şubesi üzerinden gerçekleştirilmeye başlamıştır.¹¹⁶ Dr. Refik Nevzat’ın elle yazıp litografla basarak çıkarmaya başladığı *Beşeriyet* adlı aylık gazete sadece altı sayı çıktıktan sonra Türkiye’ye sokulması yasaklanmıştır.¹¹⁷

OSF'nin hükümet tarafından bir kapatılma kararı bulunmamaktadır. Sempatizanlarının Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı destekledikleri bilinse de bu fırkaya katılmamışlardır. Paris Şubesi ise 1913 yılında Paris’te kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kurucuları arasında yer almıştır.¹¹⁸ 1913 Haziran ayında Sadrazam Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesi üzerine İttihat ve Terakki her türlü muhalefeti sonlandırmış iki yüzden fazla siyasetçiyle birlikte Hüseyin Hilmi de Sinop’a sürgüne

¹¹⁴ *İştirak*, 6 Mart 1326,(1910), S.4, 49-51.

¹¹⁵ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Cilt I, 289-293.

¹¹⁶ Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, 105-106.

¹¹⁷ Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar*, Cilt I, 54.

¹¹⁸ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Cilt I, 286.

gönderilmiştir.¹¹⁹ Bu tarihten itibaren İttihat ve Terakki'nin iktidardan düştüğü 1918 yılına kadar herhangi bir sosyalist faaliyet olmamıştır.

OSF bütün olumsuz koşullara rağmen imparatorluk topraklarında sosyalizmi yaymak için çaba harcamış, sosyalist unvanıyla bir parti kurmayı başarabilmiştir. Teorik alt yapısının eksikliğine rağmen sosyalizm adına düşünsel çabalar harcamakla birlikte, işçi hareketlerinin fiilen içinde bulunmuş, yayıncılık faaliyetleriyle de pratik mücadele vermiştir. Reformcu yönü ağır bassa da işçi sınıfını ve sınıf mücadelesini esas alan tavrı ve faaliyetleri Türkiye sosyalist hareketinde partili mücadele açısından bir başlangıç olmuştur.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla Türkiye için son bulan Birinci Dünya Savaşı iktidarın sonunu getirirken yeni bir iktidar boşluğu ortaya çıkartmış, sürgündeki politikacılar yasaklar kalkınca İstanbul'a dönmeye başlamıştır. Hüseyin Hilmi de 1919 yılı başlarında İstanbul'a dönerek siyasi faaliyetlerine devam etmiş ve 1919 Şubat ayında OSF'nin devamı niteliğinde ama daha etkin bir siyasal güç olarak yeni bir isim, program, tüzük ve bildiriyle Türkiye Sosyalist Fırkası'nı (TSF) kurmuştur.¹²⁰

TSF'nin yayın organı olarak sahibinin Hüseyin Hilmi olduğu İdrak adıyla günlük bir gazete çıkarılmıştır. 1920 Temmuzunda gerçekleşen Şirketi Hayriye işçilerinin grevini desteklemiş, 23 Mayıs – 6 Haziran 1920'deki tramvay işçileri grevini düzenlemiştir.¹²¹ Hüseyin Hilmi'nin 1922'de sebebi tam olarak anlaşılamayan bir cinayete kurban gitmesiyle TSF tamamen dağılmış ve tarihe karışmıştır.

Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrutiyet öncesi işçi hareketleri sadece ekonomik olup politik boyutlara ulaşamamıştır. Osmanlı aydınları da Avrupa'da ortaya çıkan bu fikirleri tanımamış, Avrupa'nın hastalığı, din düşmanlığı, yağmacılık gibi olumsuz ifadelerle sert bir sosyalizm karşıtlığı yaparak İslamiyet'te ne özgürlük sorunun ne de demokrasi sorunun olduğunu, sosyalizmin İslam toplumuna uygun olmadığını savunmuşlardır. İkinci Meşrutiyet sonrası ise sosyalizmin kendi adıyla partileştiği,

¹¹⁹ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, Cilt I*, 63.

¹²⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi, Cilt II*, (2.Baskı), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, 405.

¹²¹ Çapanoğlu, 72.

yayınları aracılığıyla propagandasını yapabildiği bir dönem olmuştur. İşçi hareketlerinde artış olmasına rağmen henüz sınıf bilinci oluşmamıştır.

1.2. METODOLOJİ

1.2.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Bu araştırmanın konusu Hikmet Kıvılcımlı'nın sosyoloji anlayışı ve geliştirdiği tarih teorisidir. Hikmet Kıvılcımlı'nın eserlerinde yer alan her konuyu araştırma kapsamına dahil etmek yerine amaca yönelik örnekleme ile belirli konular araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın kapsamı, Cumhuriyet öncesi sosyalist düşüncenin Türkiye'ye giriş koşullarını, Hikmet Kıvılcımlı'nın hayatı ve siyasal faaliyetlerini, sosyoloji anlayışını ve tarih teorisini içermektedir.

1.2.2. Araştırmanın Önemi

Hikmet Kıvılcımlı'yla ilgili yazılan birçok metnin daha çok Kıvılcımlı'nın sosyalist kimliğiyle ve mücadele yöntemleriyle ilgili olduğu görülür. Bu araştırma Kıvılcımlı'yı yine de ideolojik bağlamından koparmadan daha çok sosyal bilimler alanında ürettiği metnin akademik olarak incelenmesine odaklanması ve Kıvılcımlı'nın sosyal bilimci yönünü ön plana çıkarması bakımından önem taşır. Ayrıca Kıvılcımlı'nın temsil ettiği sosyoloji anlayışının anlaşılmasına katkı sağladığını düşündüğümüz ancak bugüne kadar yayınlanmamış, arşivlerden temin edilen diyalektik sosyoloji notlarının kullanılması da sosyal bilim literatürüne katkısı açısından önemlidir. Hikmet Kıvılcımlı'nın Türkiye'de sosyalist düşüncenin gelişimine katkısından başka sosyal bilimler alanında da kaleme aldığı birçok önemli metnin akademide tartışma konusuna dönüştürülmesi gerekli ve önemli bir girişimdir. Kıvılcımlı'nın sosyal bilimci kimliğinin ideolojik tartışmaların gölgesinde kalması nedeniyle felsefe, tarih, sosyoloji, edebiyat, antropoloji gibi pek çok sosyal bilim alanında yazdıklarının tartışma konusuna dönüştürülerek Türkiye realitesinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

1.1.3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, Hikmet Kıvılcımlı'nın düşünsel dünyasının şekillenmesindeki etkisi bakımından sosyalist düşüncenin Türkiye'ye giriş koşullarını değerlendirerek, işçi sınıfının sosyal varlığı, sınıf bilinci, sosyalizm tartışmaları, sosyalist örgütlenmeler gibi alt başlıklarla sosyalist düşüncenin var olma mücadelesinde hem toplumsal hem de siyasi anlamda karşılaştığı zorlukları ortaya koyma amacı taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma, Hikmet Kıvılcımlı'nın hayatı içinde bulunduğu siyasal yapılanmanın tarihsel seyriyle birlikte verilerek, dönemin koşullarını Hikmet Kıvılcımlı'nın hayatına etkileriyle birlikte değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Hikmet Kıvılcımlı'nın sosyoloji bilimine bakışı, toplum düşüncesi, toplumsal olay-olgu, toplumların hareket kanunları gibi sosyolojisini biçimlendiren temel hareket noktaları ve diğer sosyoloji okullarına ve tarihsel teorilere eleştirileri incelenerek, Kıvılcımlı'nın temsil ettiği sosyoloji anlayışı ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra bu çalışmada, Kıvılcımlı'nın antropolojik, arkeolojik, sosyolojik, tarihsel v.s. birçok bilim alanından faydalanarak inşa ettiği tarih tezinin temel dayanakları incelenerek özellikle Osmanlı tarihini ele alış biçimini değerlendirme amacı taşımaktadır.

1.1.4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda tarihsel yöntemin yanı sıra karşılaştırma yönteminden de faydalanılmıştır. Tarihsel olaylar zamanla kaybolan olaylar olmasına karşın bu olayların bıraktıkları çeşitli izler vardır. İşte tarihsel yöntem tarihsel olayların ya da bu olayları yaşayanların bırakmış oldukları izleri içeren belgeleri inceleyerek, bu olaylar hakkında bilgi vererek analiz yapan bir yöntemdir.¹²² Tarihsel araştırma tiplerinde biri olan yaşam öyküsü “*Life history*” kullanılmıştır. Bir araştırma formu olarak *Life history* araştırmacının aktardığı şekli ile bir kişinin bireysel yaşamını içerir.¹²³ Ayrıca dokümantasyon analizi kullanılmıştır. Doküman incelemesi araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Doküman incelemesi hemen her araştırma için kaçınılmaz olan bir veri toplama tekniğidir. Bu

¹²² İbrahim Armağan, *Yöntembilim II Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir 1983, 46.

¹²³ Lisa M. Given, *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods, Volumes 1&2*, Sage Publication, United States of America 2008, 398.

teknik önce belli aşamalardan geçer. Dokümana ulaşma, orijinalliğinin kontrol edilmesi, dokümanların anlaşılması ve verinin kullanılmasıdır.¹²⁴ Çalışmamızda kullanılan dokümanlar (birincil kaynaklar olarak kitap ve makale ve arşiv belgelerinin yanı sıra ikincil kaynaklar) araştırmada kullanılan veri setini oluşturmuştur. Doküman setinin nasıl kullanılacağı ve dokümanlarda kapsayan verinin nasıl analiz edileceği önceden belirlenen alt problemler yoluyla belirlenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde sosyalist düşüncenin Türkiye'ye girişiyle ilgili birincil kaynakların yanı sıra arşivlerden temin ettiğimiz gazete, dergi, kitap gibi metinlerden de faydalanılmıştır. Hikmet Kıvılcımlı'nın baskısı yapılan bütün kitapları temin edilmiş, Kıvılcımlı hakkında yazılan biyografiler, anı kitapları, makaleler gözden geçirilmiş, Türkiye arşivlerinden edinilen bazı mahkeme tutanakları da kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Kıvılcımlı'ya ait birçok eserin arşivlendiği Hollanda'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde çalışmayla ilgili belgelerin taraması yapılarak orijinal metinlere ulaşılmış, bu metinlerle birlikte henüz baskısı yapılmayan önemli bazı metinler de çalışmada kullanılmıştır.

1.1.5. Hipotez

Çalışmamızın ana hipotezi, Hikmet Kıvılcımlı Türkiye'de yaşamı boyunca ortaya koyduğu düşünceleriyle bir ideolog olmasının yanı sıra ülkemizde var olan sosyoloji görüşlerine alternatif bir sosyoloji anlayışıyla, özgün toplumsal bir teori geliştiren ideolog/sosyal bilimcidir.

¹²⁴ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (5. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005, 193.

İKİNCİ BÖLÜM

HİKMET KIVILCIMLI'NIN HAYATI VE SOSYOLOJİSİ

2.1. HİKMET KIVILCIMLI'NIN HAYATI

2.1.1. Çocukluk ve Gençlik Yılları (1902-1920)

Hikmet Kıvılcımlı 1902 yılında Osmanlı İmparatorluğu Makedonyası'nın Priştine kasabasında¹²⁵ doğmuştur.¹²⁶ Asıl adı *Hüseyin Hikmet*'tir. 1934'deki Soyadı Kanunu'yla *Kıvılcım* soyadını almış, 1936'da ise soyadını *Kıvılcımlı* olarak değiştirmiştir.¹²⁷ Çok küçük yaşlardayken Posta-Telgraf müdürü olan babası Hüseyin Bey Yemen-Hicaz Posta Başmüdürlüğü'ne tayin edilmiş ve bundan sonra Hikmet Kıvılcımlı babasını bir daha görmemiştir.¹²⁸

Çocukluk yıllarının yoğun siyasi hareketliliklerin, çatışmaların ve savaşların yaşandığı bir döneme denk gelmesi Kıvılcımlı'nın büyük zorluklar yaşamasına sebep olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanından Balkan Savaşları'na kadar geçen zamanda Hikmet Kıvılcımlı hayatını İzmir, Muğla ve Aydın'daki akrabalarının yanında sürdürmüştür.¹²⁹ İkinci Meşrutiyet'in ilanına tanık olmuş ve o döneme dair çok iyi hatırladığı tek şeyin: "...*Demiryolu üzerinde bayram eden kalabalıklar ortasına bayraklarla donanmış tren gelince, vagonlara sinmiş sakallı Abdulhamit paşalarının kırmızı feslerini didik didik yırtıp havaya fırlatan Hürriyet...*"¹³⁰ olduğunu söylemektedir.

¹²⁵ IISH (International Institute of Social History), *Identity Card*, Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder No: 31, 1954.

¹²⁶ Hikmet Kıvılcımlı'nın doğum yeri ve tarihiyle ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Doğum yeri nüfus kayıtlarında İştıp olarak geçmekte, yakın arkadaşlarından Orhan Aksungur doğum tarihini 1903 İştıp olarak vermekte, 1929'da yargılanma esnasında kendisinin doğum yerini bilmediğini, bir bildirisinde ise Hikmet Kıvılcımlı doğum yerinin İstanbul olduğunu söylemektedir. Ancak kabul edilen 1902 Priştine doğumlu olduğudur. (Süha Ünsal, *Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı, Antalya 1996, 5-6.)

¹²⁷ Ünsal, *Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 51.

¹²⁸ Hikmet Kıvılcımlı, "Hikmet Kıvılcımlı'nın Kendi Kaleminden Hayatı", Hikmet Kıvılcımlı, *Tarihte Büyük Devrimciler*, Diyalektik Yayınları, İstanbul 1995, 140.

¹²⁹ Ünsal, *Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 9.

¹³⁰ Kıvılcımlı, "Hikmet Kıvılcımlı'nın Kendi Kaleminden Hayatı", 140.

Balkan Savaşı'nın Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanması Batı Trakya'da yaşayan Türklerin göç etmesine neden olmuş, Hikmet Kıvılcımlı ve ailesi de bu göç dalgasının içinde, güç koşullar altında sürekli yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Yaşadıklarını; *"...çocuk kendisini yeniden İştîp'te buluyor. Ulusların kanlı göçü başlamıştır. Çocuk, Birkaç güne kadar geri dönmek üzere göçmenler mahşerine kapılıyor. Bir omuzda taşınamaz Manliher tüfeği, öbüründe Kuran-ı Kerim kesesi."*¹³¹ sözleriyle aktaran Hikmet Kıvılcımlı, yollarda kaybolmalar, yarı aç yapılan tren yolculukları, çocukların ayak altında çiğnenmelerine tanık olmalar, üç beş kuruş kazanmak için yapılan çıraklıklar ve hamallıklar onun ve ailesinin göç yollarında yaşadığı trajik durumların izleridir.

Hikmet Kıvılcımlı Balkan Savaşları'ndan sonra da annesinin ailesiyle birlikte jandarma subayı olan dayısının yanına Kuşadası'na göç etmek zorunda kalmış, ilk ve orta öğrenimini burada tamamlamıştır. Lise öğrenimine Muğla İdadisi'nde başlamış ancak öğrenimini tamamlamadan 1919'da Kuvayi Milliye'ye gönüllü olarak katılarak Yörük Ali Efe'nin çetesinde savaşmış, Aydın cephesi ve Çine Köprüsü'nde Yunan kuvvetlerine karşı yapılan çatışmalara katılmıştır. Daha sonra Köyceğiz Kuvayi Milliye Askeri Komutanlığı'na atanarak cephe gerisinde hizmet vermiştir.¹³²

İzmir'in işgalinden bir süre sonra Hikmet Kıvılcımlı Muğla'dan ayrılarak tıp öğrenimine başlamak amacıyla İstanbul'a gitmiş, Tıbbiye-i Şahanen'in sınavlarını kazanmasına rağmen yaşının küçük olması sebebiyle kabul edilmemiş, bunun üzerine bir yıl daha Vefa Sultanisi'nde öğrenim görerek on sekiz yaşında tekrar Tıbbiye sınavlarını kazanmış ve Askeri Tıbbiye'ye başlamıştır.¹³³

Tıbbiye'ye başladığı yıllarda Hikmet Kıvılcımlı dindar bir öğrenci görünümündedir. Kendi deyimiyle *" Tıbbiye Camiinde askeri imamın arkasında tek sadık cemaat"* Hikmet Kıvılcımlı, teravihten sonra sahura dek namaz kılmaktan camide uyuya kalacak kadar inançlarına bağlıdır. Tıbbiye yıllarında yaşadığı fikirsel dönüşümü ise şöyle ifade etmiştir: *"Kul ya eyyühel-kafirun"... suresinden materyalizme atlayış. Türk Ocakları, Kurtuluş, aydınlık mecmuaları. Sosyalizm..."*¹³⁴ Hikmet Kıvılcımlı'nın gençlik yıllarında hem milli mücadele içinde fiilen yer alması hem de dindar bir kişiliğe

¹³¹ Kıvılcımlı, " Hikmet Kıvılcımlı'nın Kendi Kaleminden Hayatı", 140.

¹³² Tarkan Tufan, *Hikmet Kıvılcımlı Hayatı ve Eserleri*, (2. Baskı), Nokta Kitap, İstanbul 2012, 17.

¹³³ Ünsal, 15-16.

¹³⁴ Kıvılcımlı, " Hikmet Kıvılcımlı'nın Kendi Kaleminden Hayatı", 142.

sahip olması sonraki dönem düşünsel dünyasında izler bırakacaktır. Bu etki daha çok pratik siyasal faaliyetlerinde hissedilecek, inançlara saygısını asla kaybetmeyecek, dine karşı tavrı daha çok inancın bir sömürü mekanizması olarak kullanılmasına olacaktır. Teorik çalışmalarında ise tarihsel materyalizm, diyalektik maddecilik her daim hakim olacaktır.

Kıvılcımlı'daki bu hızlı değişimde, kendi deyimiyle “*Kul ya eyyühel-kafirun*”... *surelerinden materyalizme*” atlamasında okuduğu mecmuaların yanı sıra Askeri Tıbbiye'de gördüğü eğitiminde etkisi olduğu düşünülebilir. Tıbbiye'de okutulan kitaplar, geleneksel değerlere bağlı öğrenciler üzerinde kısa sürede önemli düşünsel değişimlere neden olabiliyordu. Çünkü yaşamı fiziksel, kimyasal, biyolojik bir süreç olarak öğrenmek aynı zamanda maddi etmenlere de bağlamak anlamına geliyordu. Bu şekilde bir bakış açısıyla sosyal Darwinizm ve biyolojik materyalizm gibi düşünceler Tıbbiyeliler üzerinde bir etki bırakabiliyordu.¹³⁵ Kıvılcımlı'nın materyalist bir bakış açısına kaymasında bu türden bir etki de ilk nedenler arasında gösterilebilir.

Hikmet Kıvılcımlı'nın zor koşullarda destekçisi, Tıbbiye yıllarında eğitimini tamamlaması için bütün işçiliğine başlayan annesi Münire Hanım ve teyzesi Seher Hanım'dır.¹³⁶ Hikmet Kıvılcımlı'nın annesi yaşamı boyunca oğlu için her türlü fedakârlığı yapmış, hapislik yıllarında da oğlunu yalnız bırakmamış, sürüldüğü hapishanelerin bulunduğu şehirlere yerleşerek çamaşır yıkamış, pazarcılık yapmış, oğlunun yayımladığı kitapları satarak geçimine destek olmuştur.¹³⁷

2.1.2. Siyasal Hayatı (1920-1971)

2.1.2.1 Türkiye Komünist Partisi Faaliyetleri

Hikmet Kıvılcımlı'nın sosyalist fikirlerle ilk temasının Tıbbiye'deki öğrencilik yıllarında okuduğu *L'Humanite Gazetesi*¹³⁸ aracılığıyla başladığı düşünülmektedir.¹³⁹ Kıvılcımlı'nın sosyalist fikirlerle ilişkisini geliştirmesine olanak sağlayan asıl önemli

¹³⁵ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi I Ön Koşullar*, Kitabevi, İstanbul 2010, 116-117.

¹³⁶ Cenk Ağcabay, *Türkiye Komünist Partisi ve Dr. Hikmet*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2009, 35-36.

¹³⁷ Zihni Anadol, *Kırmızı Gül ve Kasket*, Belge Yayınları, İstanbul 1989, 136.

¹³⁸ L'Humanite Gazetesi: Fransız sosyalizminin önemli isimlerinden Jean Jaures tarafından 1904'te Fransız Komünist Partisi'nin yayın organı olarak kurulan gazete yayın hayatına halen devam etmektedir.

¹³⁹ Ünsal, 19.

kaynak, dönemin sosyalist yayın organlarından olan *Kurtuluş* ve *Aydınlık* dergileri olmuştur, daha sonra *Aydınlık Grubu*'na dahil olmuş ve devrimci faaliyetlerine bu grup içinde devam etmiştir.¹⁴⁰ Okul içinde protesto eylemlerine katılmış, öğrencilik yıllarında *Darülfünun Grevi* olarak bilinen üniversiteli öğrencilerin gerçekleştirdiği grevde fiilen yer almıştır.¹⁴¹

Hikmet Kıvılcımlı'nın *Aydınlık Dergisi*'nin özel ilavelerinde¹⁴² işçileri birleştirmeye yönelik yazılar yazdığı ve işçi hareketlerindeki teşkilatlanma işlerine de karıştığı anlaşılmaktadır.¹⁴³ *Aydınlık Grubu* kurucularından Dr. Şefik Hüsnü Deymer'e göre 1921, İsmail Bilen'e göre 1923'te Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyesi olmuştur.¹⁴⁴ Bu yıllarda, İstanbul Valiliği'nin 26 Mayıs 1923 tarihli yazısıyla Dahiliye Vekaleti'ne Türkiye Komünist Gençler Birliği (TKGB) adıyla 1919'dan beri illegal faaliyet gösteren bir örgütün varlığı bildirilmiş¹⁴⁵, Hikmet Kıvılcımlı'nın da sanayi talebeleriyle aydın işçiler arasında çalışmalar yürüten bu örgütün yönetim kurulu üyesi olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁶

Hikmet Kıvılcımlı, 1 Ocak 1925'te İstanbul'da düzenlenen ve dört farklı gruptan 21 delegenin katılımıyla gerçekleşen TKP kongresine, *Aydınlık* çevresinden katılmış, kendisinin de içinde bulunduğu yedi kişilik icra komitesi seçilerek Kıvılcımlı gençlik sorumlusu olarak görevlendirilmiştir.¹⁴⁷

TKP'nin 1925 Kongresi'nden sonra *Aydınlık* dergisinin gençlik içinde örgütlenmeyi hedefleyen *Fevkalade Gençlik Nüshası*¹⁴⁸ adıyla çıkan sayılarından sonuncusunu, imzalı bir yazısı olmasa da Hikmet Kıvılcımlı'nın çıkardığı¹⁴⁹, 18 Şubat

¹⁴⁰ Anadol, 174.

¹⁴¹ Ünsal, 21-22.

¹⁴² *Aydınlık Dergisi* özel ilaveleri, 1924 yaz aylarında düzensiz aralıklarla sadece işçiler için çıkarılan haber, resim, yorum, mektup içerikli "*Fevkalade Amele Nüshaları*" isimli yayınlardır. (Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar Cilt I*, 765.

¹⁴³ Harris, 198.

¹⁴⁴ TÜSTAV, 1926-1927 *TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma*, (Çev.: Sinan Dervişoğlu), TÜSTAV, İstanbul 2007, 433.

¹⁴⁵ Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967, 383-384.

¹⁴⁶ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar Cilt I*, 804.

¹⁴⁷ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar Cilt I*, s. 770-771., *Türkiye'de Sol Akımlar Cilt II*, 28.

¹⁴⁸ Ünsal, 33.

¹⁴⁹ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar Cilt I*, 771.

1925 tarihli otuz birinci sayısındaki Ahmet Tevfik imzalı "*Türkiye Gençliğinin Sınıfı Mevkii*" adlı yazının Kıvılcımlı'ya ait olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁰

Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında gittikçe artan komünistlik faaliyetlerinden endişelenen Müdafaa-i Milliye Vekaleti, İstanbul Merkez Kumandanlığı'na emir vererek 1925 Mart ayının sonlarında Hikmet Kıvılcımlı'nın da içinde bulunduğu dokuz Tıbbiye talebesini tutuklayarak sorguya çekmiştir. Tutuklu öğrencilerin sadece komünizm ile ilgili eserler satan *Aydınlık Kütüphanesi* olarak bilinen bir dükkana devam ettikleri, gizli toplantılar düzenledikleri, komünist propaganda amacıyla Rusya'dan getirdikleri yayınları işçiler arasında dağıttıkları öne sürülmüştür. Soruşturma esnasında Hikmet Kıvılcımlı ve Doktor Mümtaz'ın komünist bir teşkilat kurmak üzere toplantılar düzenledikleri, kendilerine mahsus bir program ve beyannameler hazırladıkları gerekçesiyle tutukluluğu devam ettirilmiş, diğer öğrenciler ise serbest bırakılmıştır. Daha sonra tahkikatın yeterli olduğu görülerek Hikmet Kıvılcımlı ve Doktor Mümtaz da serbest bırakılmıştır.¹⁵¹

Dönemin merkez Kumandanı Galip Bey, tutukluların bu tecrübeden sonra vazifeleri dışında işlerle meşgul olmayacaklarını ve derslerini devam ettireceklerini düşünmüş¹⁵², ancak Hikmet Kıvılcımlı mücadelesini ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür. Anılarında 1921'lerden 1971'e kadar ara vermeden Marxist-Leninist olarak teorik ve pratik savaş verdiğini, Türkiye burjuvazisinin kendisini "*azıllı komünist*" diye 40 yıla yakın mahkûm ettiğini ve 22 yıl komünistlikten cezaevinde yattığını anlatmaktadır.¹⁵³

1925 Şubat'ında Diyarbakır'da silahlı bir ayaklanma şeklinde patlak veren Şeyh Sait İsyanı'nın¹⁵⁴ bastırılmasına ve kamu düzeninin bozulmasına yol açtığı hükmedilen bütün örgüt ya da yayınların idari tedbirlerle yasaklanmasına olanak sağlayan Takrir-i Sükun Kanunu, İsmet Paşa Hükümeti tarafından mecliste onaylanmış ve aynı zamanda

¹⁵⁰ Fuat Fegan, "Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası", *Müteferrika*, sayı: 40, Güz 2011/2, 34.

¹⁵¹ Sadi, 692-697.

¹⁵² Sadi, 697.

¹⁵³ Hikmet Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2009, 251.

¹⁵⁴ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (7. Baskı), (Çev.: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, 247.

biri doğu vilayetlerine diğeri ülkenin geri kalanına bakmak üzere Kıvılcımlı'nın da yargılanacağı iki tane İstiklal Mahkemesi kurulmuştur.¹⁵⁵

Yeni kurulan İsmet Paşa kabinesi bir yandan Doğu'da başlayan isyanları askeri müdahalelerle tasfiye ederken bir yandan da Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak her türden muhalefeti susturmuştur.¹⁵⁶ Bu kanunla sadece isyanlar bastırılmakla kalmamış, hükümetin yayın organları olan Ankara'daki Hakimiyet-i Milliye ve İstanbul'daki Cumhuriyet gazeteleri dışında birçok muhafazakar, liberal, Marxist olan gazete ve dergiler kapatılmış, İstanbul'un önde gelen gazetecilerinin hepsi tutuklanarak yargılanmak üzere İstiklal Mahkemeleri'ne gönderilmiştir.¹⁵⁷

Şeyh Sait İsyanı başlamadan önce 21 Ocak 1925'ten itibaren Orak Çekiç adında haftalık siyasi bir gazete çıkarmaya başlayan Aydınlık Grubu, gazetenin 5 Mart 1925 tarihli son sayısında, çıkan isyana şiddetle karşı çıkarak "*Yobazların Sarıkları Yobaz Zümresine Kefen Olmalı! Ağalarıyla, Şeyhleriyle, Halifeleriyle, Sultanlarıyla Birlikte Kahrolsun Derebeylik!*" gibi manşetler ve "*İngilizlerin Oynattığı İrtica Kuklası*"¹⁵⁸ adlı başyazıyla sert bir cephe almışlardır. Her ne kadar isyanların karşısında olsalar da dergi ve gazeteler kapatılmaktan kurtulamamıştır.

Birçok dergi ve gazetenin kapatılmasına imkan veren Takrir-i Sükun Kanunu'nun birinci maddesine¹⁵⁹ dayanarak Aydınlık Dergisi'yle Orak Çekiç gazetesi de kapatılmış, bunun üzerine durumun ciddiyetini anlayan Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet ve Hasan Ali yurt dışına kaçmıştır.¹⁶⁰ Geriye kalanlar ise 1 Mayıs 1925'te yayımladıkları bir beyanname üzerine, İstanbul'daki *Aydınlık Grubu* ve *Orak Çekiç* mensuplarıyla birlikte *Yoldaş*¹⁶¹ gazetesi sahibi İbrahim Hilmi'nin de içinde bulunduğu gizli TKP ve *Komünist Gençler Birliği Teşkilatı* üyeleri 38 kişi tevkif edilerek "*memlekette içtimai nizamı ihlal*

¹⁵⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 250.

¹⁵⁶ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Cilt I, 779.

¹⁵⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 251.

¹⁵⁸ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Cilt I, 774-775.

¹⁵⁹ 4 Mart 1341 tarih ve 89 numaralı Takrir-i Sükun Maddesi: " İrtica ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlale bahis bil'umum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı, Hükümet, Reisicumhurun tasdiki ile re'sen ve idareten men'e me'zundur...İşbu ef'al erbabını, Hükümet, İstiklal Mahkemesi'ne tevdi edebilir." (Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist Komünist ve Faaliyetler*, 388.)

¹⁶⁰ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Cilt I, 780.

¹⁶¹ Yoldaş Gazetesi, Aydınlık ve Orak Çekiç'in kapatılması üzerine mücadeleye devam edenlerin, Bursa'da beş yıldır çıkmakta olan bu gazeteye el koyarak ve içeriğini daha radikal bir şekle dönüştürerek yayımladıkları gazetedir. (Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Cilt I, 780-781.)

maksad ve gayesiyle propaganda yapmaktan sanık" olarak Ankara'daki İstiklal Mahkeme'sine gönderilmiştir.¹⁶²

9 Ağustos 1341 (1925) günü başlayan ilk soruşturma sonunda komünist propagandası yapmaktan tutuklu 15 Tıbbiye talebesinin sorguları tamamlanarak alakaları olmadığı görüldüğünden serbest bırakılmışlardır. 12 Ağustos 1341 (1925) tarih ve Esas: 48-64 ve sıra 84 numaralı mahkumiyet kararına¹⁶³ göre de sanıklar yedi ile on beş yıl arasında kürek cezasına çarptırılmış, Kıvılcımlı ise on yıl kürek cezası almıştır.¹⁶⁴ Bu sıralarda Tıbbiye'yi bitirmek üzere olan Kıvılcımlı, Askeri Ceza Kanunu hükümlerine tabi olduğu için İstanbul'a Askeri Cezaevi'ne gönderilmiş¹⁶⁵ ve ordudan tardedilmiştir.¹⁶⁶

1925 Mayıs tevkifatından sonra on sekiz ay cezaevinde kalan Kıvılcımlı, 1926 yılının Cumhuriyet Bayramı vesilesiyle bir yasa değişikliği sonucu bütün solcu mahkumlarla birlikte serbest bırakılmıştır.¹⁶⁷

Hikmet Kıvılcımlı tahliye edildikten sonra İstanbul'a dönmüş ve sivil bir öğrenci olarak tıp öğrenimini tamamlamıştır.¹⁶⁸ 1926'dan sonra tamamladığı tıp öğrenimiyle sol hareket içinde "*Doktor Hikmet*" olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁶⁹

1925 tevkifatının başlaması üzerine yurtdışına kaçan Dr. Şefik Hüsnü Değmer ve arkadaşları Almanya'da TKP'nin dış bürosunu kurmuşlardır. Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in Vedat Nedim Tör'e gönderdiği mektupta, İstanbul'da ve diğer şehirlerde TKP'yi yeniden canlandırmasını ve tevkifat dışı kalan komünistleri teşkilatlandırmasını istemesi üzerine

¹⁶² Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, 388.

¹⁶³ İstiklal Mahkemesinin 12 Ağustos 1341 (1925) tarih Esas: 48-64 ve sıra 84 numaralı mahkumiyet kararı: " Hanelerinde yapılan aramada elde edilen komünistliğe müteallik evrak ve muhaberat ve Üçüncü Enternasyonal'e merbut şubenin yerine gizlice leyli mekteplerde isimlerine göre "Hücreler" tertip ettikleri ve mezkur hücreler vasıtasıyla memleketine müfid unsurlar olabilmek için tahsil hayatına atılmış olan talebeyi iğfal ve teşvik ve tahrik etmek suretiyle teşkilatları arasına aldıkları ve İstanbul'da "Aydınlık", Bursa'da "Yoldaş" namı ile komünist efkarını tamim ve idare-i hazırayı taklibe ma'tuf olarak neşriyatta bulundukları, istihdaf ettikleri gayeye vüsul için "ihtilali" vasıta edinmiş olan bu teşkilata dahil maznunların muayyen içtima mahallerinde hafî müzakerat ettikleri ve bu içtimalarda, Anadolu içlerine dağılarak faaliyette bulunmak için programlar tertip edildiği ifadat ve şehadet ile sabit olmuş ve bu faaliyetlerin Anadolu'da bir bolşevizm idaresi te'sisini mümkün kılacak buhran-engiz vaziyetler ihdasına ma'tuf olduğuna kanaat-i vicdaniye hasıl olmuş olduğundan:" (Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, 393.)

¹⁶⁴ Tevetoğlu, 394.

¹⁶⁵ Ünsal, *Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 37.

¹⁶⁶ Sayılğan, 147.

¹⁶⁷ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Cilt I, 782.

¹⁶⁸ Ünsal, *Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 38.

¹⁶⁹ Anadol, *Kırmızı Gül ve Kasket*, 175.

Kıvılcımlı ve arkadaşları da durumdan haberdar edilerek bir toplantı düzenlenmiş Vedat Nedim Tör TKP'nin genel sekreteri olmuştur. Ancak Dr. Şefik Hüsnü Değmer yeni Merkez Komitesinin faaliyetlerinden memnun kalmamıştır.¹⁷⁰ Bu nedenle Değmer, 1926 Mayıs ayında, 1925 Mayıs tevkifatına dahil olmayan belli başlı kişilere Viyana'da bir toplantı teklif etmiştir.¹⁷¹

Viyana'da gerçekleştirilen konferansa, Dr. Şefik Hüsnü Değmer ve Nazım Hikmet'in içinde olduğu dört kişi Moskova'dan, Vedat Nedim Tör'ün bulunduğu dört kişi de Türkiye'den katılmıştır.¹⁷² Toplantıdan sonra bu kurul, hem Kemalistlere karşı tahrik edici bir siyaset izlenmesini hem de partinin hücreler kurmasını isteyen bir program hazırlamıştır.¹⁷³ Vedat Nedim Tör'ün parti genel sekreterliği bu konferanstan sonra da devam etmiş, 1925'ten sonra TKP'de üst düzey yöneticilik yapan Kıvılcımlı ise TKP'nin önemli üyelerinden oluşan Eczacı Vasıf Onat ve Hasan Ali'nin de içinde olduğu bir hücrenin 1936'ya kadar üyesidir.¹⁷⁴

Vedat Nedim Tör yönetimindeki parti, Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in talimatlarını Komintern emri olarak görmüş, dönemin koşullarının özellikle işçileri eyleme sokacak kadar elverişli olmaması ve zamanlama açısından işçiler arasında yeni yeni filizlenen parti hücrelerinin ezilmesine yol açacağı düşünüldüğünden bu direktiflere karşı çıkmıştır.¹⁷⁵ Vedat Nedim Tör ve Dr. Şefik Hüsnü Değmer arasındaki anlaşmazlıklar 1927'de TKP içindeki bölünmenin de başlangıcı olmuştur. Bunun üzerine Dr. Şefik Hüsnü Değmer TKP'yi komintern kararları dışında yürütmek isteyenleri tasfiye etmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Vedat Nedim Tör'ün evinde toplanan TKP Merkez Komitesi bir uzlaşma sağlayamamış ve Dr. Şefik Hüsnü Değmer grubu, TKP'nin yeni Merkez Komitesini oluşturmuştur.¹⁷⁶

Dr. Şefik Hüsnü Değmer Merkez Komitenin teşkilinden sonra faaliyetlere başlayarak işçi yevmiyelerini protesto etmek amacıyla beyannameler dağıtmış, duvar ilanlarıyla işçileri greve çağırmıştır.¹⁷⁷ Vedat Nedim Tör, Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in

¹⁷⁰ Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, (5. Baskı), Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009, 148.

¹⁷¹ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar Cilt II*, 40.

¹⁷² Sayılğan, 148-149.

¹⁷³ Harris, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, 210.

¹⁷⁴ Ünsal, *Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 39.

¹⁷⁵ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, Cilt II*, 62.

¹⁷⁶ Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, 149.

¹⁷⁷ Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, 150.

Merkez Komitesinin bilgisi dahilinde olmadan giriştiği faaliyetlere engel olmak için komünist arkadaşları hakkında emniyete ihbarda bulunmuştur. Vedat Nedim Tör, bütün Merkez Komitesi üyelerini ifşa etmiş, TKP'nin Ankara, Eskişehir, Adana ve İzmir'deki örgütlerini açıklamış, ayrıca Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in parti faaliyetleriyle ilgili gönderdiği mektupları da emniyete teslim etmiştir.¹⁷⁸

Vedat Nedim Tör'ün parti evraklarını polise teslim etmesiyle komünist hareketin bütün belli başlı önderlerini kapsayan ve tarihte 1927 *Tevkifatı* olarak da bilinen çok geniş çaplı bir soruşturma başlatılmıştır. Dr. Şefik Hüsnü'nün evinde alınan tertibat sonucu üzerinde Adana Vilayet Komitesi'ne yazılmış mektuplarla birlikte yakalanan Hikmet Kıvılcımlı'ya¹⁷⁹ toplam 56 sanığın yargılandığı mahkeme kararıyla üç ay hapis cezası verilmiştir.¹⁸⁰

1928 kış sonunda cezasını tamamlayarak serbest bırakılan Hikmet Kıvılcımlı, yaz aylarında, soyadını Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) yayın organı olan *Iskra*'dan aldığı *Kıvılcım* adında bir gazete çıkarmıştır. Mete Tunçay'a göre 21 Eylül 1928'de Kıvılcımlı'nın Dr. Şefik Hüsnü Değmer'i ziyareti esnasında yakalattığı neşriyatın *Kıvılcım* gazetesi olması muhtemeldir.¹⁸¹

Kıvılcımlı'nın 1927'de TKP'nin yayınlarından olan *Alev* adlı yayının hazırlanmasıyla da ilgilendiği düşünülmektedir.¹⁸² Söz konusu yayının kaç sayı çıktığı bilinmemekle birlikte Mete Tunçay'ın aktardığı ilk üç sayısında görüldüğü üzere işçi hareketleri, işçilerin çalışma koşulları, sosyalist mücadele ve uluslararası komünist partilerle ilgili haberler yayımlanmıştır.¹⁸³

1928'de TKP kadrolarının çoğu 1927 tevkifatından dolayı ya tutukluydu ya da yargılamaları devam ediyordu, bu yüzden merkez komitenin yeniden kurulması gerekmiştir. Kurulan yeni teşkilatlanmayla birlikte parti sekreterliği TKP'nin yeniden toparlanma sürecinde önemli etkisi olan Hüsamettin Özdoğu'ya verilmiştir. Yeni merkez komite TKP'nin İstanbul Vilayet Komitesi'ni oluşturmuş, hücreler kurulmuş ve

¹⁷⁸ Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, 399.

¹⁷⁹ Ünsal, *Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 39.

¹⁸⁰ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, Cilt II*, 68-69.

¹⁸¹ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, Cilt II*, 76.

¹⁸² Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, Cilt II*, 54.

¹⁸³ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, Cilt II*, 179-187.

çeşitli beyannameler hazırlanarak İstanbul'un farklı yerlerinde duvarlara yapıştırılmıştır.¹⁸⁴

Hüsamettin Özdoğu sekreterliğindeki Merkez Komite'nin faaliyetleri yetersiz görülmüş, Nazım Hikmet'in girişimiyle Laz İsmail (Marat) ve Sarı Mustafa (Börklüce) yeni bir merkez komite oluşturmuşlardır. Nazım Hikmet'in 1929'daki parti organizatörlüğünün illegal faaliyetten daha çok legal faaliyetlere yönelik olması parti içinde de Komüntern nezdinde de memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bu nedenle Hasan Ali Ediz TKP'nin yönetimine geçerek yayımladığı bir beyanname ile Nazım Hikmet, Sarı Mustafa (Börklüce), Hüsamettin Özdoğu ve Hamdi Şamilof'un Komüntern kararıyla TKP'den ihraç edildiklerini bildirmiştir.¹⁸⁵

21 Eylül 1928 günü Dr, Şefik Hüsnü'yü hapishanede ziyareti sırasında parti neşriyatıyla yakalanan Hikmet Kıvılcımlı ise 1929 Mart ve Nisan aylarındaki tutuklamalara kadar İstanbul'da cezaevinde kalmıştır.¹⁸⁶ 11 Nisan 1929 tarihinde tutuklanan Kıvılcımlı, 16 Temmuz 1929 tarihli İzmir Ağır Ceza Mahkemesi'nde verilen karara göre¹⁸⁷ birçok sanığın da ceza aldığı davada dört yıl altı ay hapis cezasına çarptırılmış ve daha önceki benzer suçlarından dolayı cezasına on beş gün daha eklenmiştir.¹⁸⁸ "*Taklib-i hükümet*" ve "*Ameleden adamları mevki-i iktidara getirmek istemek*" suçlarından yargılanan Kıvılcımlı hakkındaki mahkeme kararı temyiz edilmiş ancak itirazlar reddedilerek ağır ceza mahkemesinin kararı onaylanmıştır.¹⁸⁹

Eylül ayı başlarında İzmir'den yola çıkarılan komünist mahkumlar arasında, 15 gün Diyarbakır ve Mardin'de kaldıktan sonra 1929 Ekim ayı başlarında Elazığ Cezaevi'ne gönderilen Hikmet Kıvılcımlı da bulunmaktadır.¹⁹⁰

Elazığ Cezaevi'ne gönderilen Hikmet Kıvılcımlı burada kendi külliyyatında önemli bir yer tutan *Yol* adlı seriyi yazmıştır. Türkiye'de geçirdiği ilk on yıllık Marxist-Leninst teorik ve pratik deneyimlerine dayanarak yazdığını söylediği seride, *İdeoloji, Sosyal Gelişim, Parti Tarihi, Strateji planında: Burjuvazi, Proletarya, Köylü ve Milliyet ve Taktik* adlı her biri ayrı kitapta teorik sorunlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

¹⁸⁴ Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, 170-171.

¹⁸⁵ Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, 172-174.

¹⁸⁶ Ünsal, *Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 43.

¹⁸⁷ Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, 778.

¹⁸⁸ Sadi, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, 793.

¹⁸⁹ Emin Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, Destek Yayınevi, İstanbul 2011, 79-83.

¹⁹⁰ Hikmet Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 335., Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, 89.

Kıvılcımlı bu çalışmayı içinde bulunduğu Merkez Komite'ye bir tartışma olabileceği umuduyla yazdığını, ancak Merkez Komite'ye sunduğu araştırmaların yok edildiğini söylemektedir.¹⁹¹

Bu arada TKP'de 1932 yılına kadar kurulan geçici Merkez Komiteler, TKP'nin dördüncü kongresinin Zeki Baştımar'ın evinde yapılmasından sonra yerini onbeşer asıl ve yedek üyeden oluşan yeni Merkez Komitesi'ne bırakmıştır. Oluşturulan yeni Merkez Komitesi'nin üyeleri arasında Elazığ Cezaevi'nde bulunan Hikmet Kıvılcımlı da yer almaktadır.¹⁹²

Kıvılcımlı'ya bütün siyasal yaşamı boyunca destek olan annesi Münire Hanım, bu dönemde TKP faaliyetlerine de karışmış görünmektedir. Münire Hanım, Kıvılcımlı'yı cezaevi ziyaretleri esnasında muhtemelen kuryelikten dolayı tutuklanarak 1932'de Elazığ Cezaevi'ne gönderilmiştir.¹⁹³

TKP'nin 1 Mayıs 1933 tarihinde yayımlanan bildirileri, İstanbul'da yeni tutuklamalara yol açmıştır. Tutuklananlar arasında Kıvılcımlı'nın annesi Münire Hanım da bulunmaktadır. Yıl sonuna doğru sanıkların davası tamamlanmış, İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi sanıklara üç ve dört yıl arasında cezalar vermiş, Münire Hanım da dört yıl hapis cezasına mahkum edilmiştir. Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Affı, komünistlik mahkumlarının cezasının üç yılını kapsadığından¹⁹⁴ Münire Hanım muhtemelen bir yıl cezaevinde yatmıştır.

Hikmet Kıvılcımlı'nın Elazığ Cezaevi'nde yattığı yıllarda bazı ciddi saldırılara uğradığından bahsedilmektedir. Zor koşullar altında devam eden dört yıl altı ay onbeş günlük cezasını bitirmek üzereyken Cumhuriyet'in onuncu yılı dolayısıyla ilan edilen afla birlikte Kıvılcımlı, 1933 yılının Ekim ayında serbest bırakılmıştır.¹⁹⁵

Hikmet Kıvılcımlı Elazığ Cezaevi'nden tahliye edildikten sonra da parti faaliyetlerine devam etmiştir. 19 Nisan 1934 tarihli Cumhuriyet gazetesinin haberine göre parti yayınlarından olan *Kızıl İstanbul* ve *1 Mayıs* adlı gazetelerin dağıtımı gerekçesiyle bir grup komünistle birlikte Hikmet Kıvılcımlı da tutuklanmış ve işkence

¹⁹¹ Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 252.

¹⁹² Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Cilt II, 124-125.

¹⁹³ Ünsal, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 49-50.

¹⁹⁴ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Cilt II, s. 133-135.

¹⁹⁵ Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, 105.

edildikten sonra, Aralık ayında gizli duruşmalarla yürütülen bir mahkemeye çıkarılmışlardır. 18 Ocak 1935 tarihli gazete haberine göre sanıkların bir kısmı tutuklanarak cezaevine gönderilmiş, Hikmet Kıvılcımlı ise beraat etmiştir.¹⁹⁶

1935 yılında yasal sol yayınlarda önemli artışlar olmuştur. Teorik bilgi ve çalışmaları çok geniş bir alana yayılan Kıvılcımlı, Marksizm'i orijinal kaynaklarından inceleyebilmek için Fransızca'nın yanı sıra Almanca ve Rusça da öğrenerek Marksist literatürden önemli eserleri Türkçe'ye kazandırmıştır.¹⁹⁷

Hikmet Kıvılcımlı 1935 başlarında tahliye edildikten sonra Hasan Ali Ediz ve Eczacı Vasıf Onat'la birlikte TKP adına *Marksizm Bibliyoteği*'ni kurarak yeni bir kitap serisi başlatmıştır.¹⁹⁸ 1935'te *Marksizm Bibliyoteği* serisinden kendi imzasını taşıyan telif ve tercüme yedi kitapla Fatma Nudiye Yalçı imzalı bir kitap bulunmaktadır.. Kitaplar, Marks'ın *Gündelikçi İş ile Sermaye* ve Lenin'in *K. Marks'ın Hayatı, Felsefesi, Sosyolojisi* ve *K. Marks'ın Ekonomi Politikası, Sosyalizmi, Taktiği* adlı eserlerinin çevirisiyle birlikte kendi telif eserlerinden oluşmaktadır.¹⁹⁹ Serinin yedinci kitabı olan Kıvılcımlı'nın *Emperyalizm Geberen Kapitalizm* adlı eseri toplatılarak dava konusu edilmiş, yargılama sonucunda beraat kararı alınmıştır.²⁰⁰

Hikmet Kıvılcımlı 1936 yılında da *Marksizm Bibliyoteği* serisinden yeni kitaplar yayımlamaya devam etmiştir. Bu kitaplardan birisi Kerim Sadi'nin Kıvılcımlı'nın çeviri eserleri üzerine yaptığı eleştirilerden kaynaklı Kıvılcımlı tarafından yazılan *Marksizm Kalpazanları Kimlerdir? Tip No. 1 :Kerim Sadi* adlı eserdir. Yine Kıvılcımlı'ya ait *Marks-Engels Hayatları*, Hasan Ali Ediz'e ait *Sovyetlerde Stahanof Hareketi*, *Stalin Diyor ki, İspanya'da Neler Oluyor* ve çevirisi Fuat Sabit'e ait olan Friedrich Engels'in *Lüdvig Föyerbah* adlı eserler seriden çıkan diğer kitaplardır.²⁰¹

Hikmet Kıvılcımlı 1937 yılında *Günün Meseleleri* adlı iki seri çıkartmış, ikincisini ancak 1953 yılında yayımlayabilmiştir. Serinin ilk kitabı *Demokrasi: Türkiye Ekonomi*

¹⁹⁶ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, Cilt II*, 140-141.

¹⁹⁷ Cenk Ağcabay, "Türkiye'den Devrimci Bir Aydın: Hikmet Kıvılcımlı", *Dipnot*, sayı: 2, Temmuz, Ağustos, Eylül, 2010, 172-173.

¹⁹⁸ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, Cilt II*, 152.

¹⁹⁹ Fuat Fegan, "Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası", 101.

²⁰⁰ Ünsal, *Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 56.

²⁰¹ Fuat Fegan, "Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası", 101.

ve *Politikası Hakkında* adlı eser olup basımı 1937 yılında yapılmış diğeri ise *Fetih ve Medeniyet* adlı kitaplardır.²⁰²

Hikmet Kıvılcımlı ayrıca Fatma Nudiye Yalçı ile birlikte Emekçi Kütüphanesi serisini başlatarak ikincisinin ne olduğu bilinmeyen beş kitaplık bir seriyi de 1936 ve 1937'de yayımlamışlardır. Kitaplardan birisi Kıvılcımlı'nın çevirisini yaptığı ve Marks'ın *Kapital* adlı eserinin formalar halinde yayımlandığı *Kapital Birinci Cilt. Kitap I: Kapitalin İstihsal Prosesi* adlı eseridir. Diğerleri Fatma Nudiye Yalçı'nın Engels ve Marks'tan yaptığı iki çeviri eserle Cabbar Moser'in Engels'ten aktardığı denemedir.²⁰³

Hikmet Kıvılcımlı ilk önce *Marksizm Bibliyoteği*, ardından *Emekçi Kütüphanesi* adı altında devam eden yayıncılık faaliyetlerinden sonra Babıali'de açılmış bir kitabevini devralarak *Kıvılcım Kütüphanesi* adıyla kitapçılığa da başlamıştır. Mehmet Ergün'ün tespitlerine göre *Kıvılcım Kütüphanesi* 1937 Ekim ayının sonlarında ya Kasım ayının başlarında faaliyete geçmiştir.²⁰⁴

Hikmet Kıvılcımlı, kitabevinde hem kendisinin *Marksizm Bibliyoteği* ve *Emekçi Kütüphanesi*'nden çıkan kitaplarının hem de başka önemli yayınevlerinin kitaplarının satışını yapmıştır.²⁰⁵ Ayrıca Kıvılcımlı, kitap basımı, kırtasiye malzemesi satışı, her dilden kitabın tedarik edilmesi gibi hizmetleri de sunarak kütüphanenin ayakta durması için çaba harcamıştır.²⁰⁶ Abidin Nesimi anılarında Kıvılcımlı'nın kitabevinde kira karşılığında evlere kitap verdiğinden de bahsetmektedir.²⁰⁷

Kıvılcımlı Kütüphanesi'nin serüveni, Kıvılcımlı'nın 1938 Nisan ayında tutuklanarak Donanma Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde yargılanmasıyla son bulmuştur.²⁰⁸

1936'da Komintern'nin TKP için desantralizasyon kararı alması, komünistlerin demokrasiyi savunmak için legal faaliyet yürütmeleri, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) gibi siyasal örgütlere katılmaları ve yasal basında yer almaları gerektiği gibi

²⁰² Fuat Fegan, "Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası", 102.

²⁰³ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar Cilt II*, s. 161., Fegan, "Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası", 101.

²⁰⁴ Mehmet Ergün, "Kıvılcım Kütüphanesi ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı", *Müteferrika*, sayı: 40, Güz 2011/2, 11.

²⁰⁵ Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, 154.

²⁰⁶ Ergün, "Kıvılcım Kütüphanesi ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı", 16.

²⁰⁷ Abidin Nesimi, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul 2009, 149.

²⁰⁸ Ergün, "Kıvılcım Kütüphanesi ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı", 33.

değişiklikler içeriyordu. TKP'den istenilen bu yeni çizgi parti içinde daha önceden yaşanan ayrılıkları özellikle Kadro'ya ve Nazım Hikmet'e yönelik yapılan Kemalist işbirlikçi eleştirileri geçersizleştiriyordu. Komintern'in bu kararı TKP'nin tamamen ortadan kaldırılmasına yönelikken bir yandan da parti ileri gelenlerinin Komintern'e separat çalışmasını kabul ettirdikleri de ileri sürülmektedir.²⁰⁹

Hikmet Kıvılcımlı'nın 1936'daki Komintern kararından sonra TKP ile bağlarının koptuğu²¹⁰ söylene de Sayılğan'a göre, parti içindeki bölünmelerden dolayı parti ajitasyonu sadece Kıvılcımlı'nın inisiyatifinde olmamakla birlikte 1938'deki Donanma ve Harp Okulu faaliyetlerinde Dr. Şefik Hüsnü Değmer adına parti sekreterinin Kıvılcımlı olma ihtimali vardır.²¹¹ Bir başka kaynakta da Kıvılcımlı'nın 1934'de grupçuluk yapmasından kaynaklı TKP Merkez Komitesi'nden ihraç edildiği, parti içi disiplini önemsemese de partiye sadık ve dürüst bir komünist olarak üyeliğinin devam ettiği ileri sürülmektedir.²¹²

1938'de Harp Okulu ve Donanma davalarının patlak vermesiyle birlikte Hikmet Kıvılcımlı'nın da içinde bulunduğu bir yargılama süreci başlamıştır. 29 Ağustos 1938 günü Donanma Komutanlığı Askeri Mahkemesi, suçu sabit görülen Hikmet Kıvılcımlı'nın eski bir komünist olması ve cezasını çekmesine rağmen tekrardan faaliyetlerini yayıncılık ve propaganda alanında sürdürerek Donanma disiplinine zarar verecek eylemlerde bulunduğu gerekçesiyle on beş yıl ağır hapis cezasıyla cezalandırılması hükmünü vermiştir. Ağır cezalar alan sanıklar içinde Nazım Hikmet ve Kemal Tahir de bulunmaktadır.²¹³

Hikmet Kıvılcımlı'nın mahkûmiyetinde büyük etkisi olan ve Donanma'nın disiplinini sarsıcı mahiyette olduğu düşünülen *Marksizm Bibliyoteği* yayınları gerekçe gösterilerek verilen on beş yıl ağır ceza hapsine karşılık Kıvılcımlı askeri isyana tahrik suçu için savcıdan delil istemiştir. Bunun üzerine savcı: “*Doktor Hikmet için delil*

²⁰⁹ Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar Cilt II*, 163-164.

²¹⁰ Ünsal, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 59.

²¹¹ Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, 185.

²¹² TÜSTAV, *1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma*, (Çev.: Sinan Dervişoğlu), TÜSTAV, İstanbul 2007, 433.

²¹³ Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, 222-223.

arayacak kadar saafdil değiliz”²¹⁴ diyerek Kıvılcımlı'nın mahkûmiyeti için delile lüzum olmadığını ironik bir dille ifade etmesi dikkate değerdir.

Hikmet Kıvılcımlı cezası henüz bir yıl olmamışken altı aylık bir raporla dışarı çıkarak ve kaçma girişiminde bulunmuştur. İlk önce Hatay'a oradan da Suriye'ye geçerek Şam'daki komünist bürodan yardım talep etse de Kıvılcımlı bir netice alamamıştır. Suriye'de kalabilmek için Dr. Şefik Hüsnü Değmer'e yazdığı mektubun da cevapsız kalması üzerine Kıvılcımlı Türkiye'ye geri dönmek zorunda kalmıştır. Geri dönüş sırasında Kıvılcımlı yakalanarak İstanbul'a gönderilmiştir.²¹⁵

Sultanahmet Cezaevi'nde Nazım Hikmet ve Kemal Tahir'le birlikte mahkum olan Kıvılcımlı 1940 Şubat'ında Çankırı Cezaevi'ne sürülmüş oradan da 1942'de ilk önce Amasya Cezaevi'ne orada da tutunamayınca da kısa süre sonra Kırşehir Cezaevi'ne gönderilmiştir.²¹⁶ Çankırı Cezaevi'ndeyken Kıvılcımlı, hususi af yolunun açılmasını talep ederek Başvekillik makamına bir mektup göndermiştir. Ancak, Kıvılcımlı'nın eski bir komünist olmasının yanı sıra cezasını tamamladıktan sonra bile komünist faaliyetlerine yayıncılık ve propaganda yoluyla devam ettiği ve şimdiki mahkûmiyetinin de çok az bir kısmını tamamladığı gerekçesiyle cezasının affını gerektirecek bir durum olmadığı beyan edilerek af isteği geri çevrilmiştir.²¹⁷

Çankırı Cezaevi'nde Kemal Tahir'in notlarından anlaşıldığı üzere Kıvılcımlı vaktini sürekli bir şeyler okuyup yazmakla ve arkadaşlarıyla ilimden fenden konuşarak geçirmektedir.²¹⁸

Hikmet Kıvılcımlı, mahkûmiyet yıllarının büyük bölümünü geçirdiği Kırşehir Cezaevi'nde de teorik çalışmalarına devam etmiştir. Kıvılcımlı'nın bu dönemle ilgili çalışmaları genel olarak felsefe ve tarih konulu çalışmalardan oluşmaktadır. *Metafizik Felsefeler, Diyalektik Felsefe, Bergsonizm, Hegel, Diyalektik Nedir?, Diyalektik Nasıl Kullanılır?, Diyalektik Ne Değildir?, Metafizik Sosyolojiler, Diyalektik Sosyoloji*²¹⁹ adlı

²¹⁴ Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 311-312.

²¹⁵ Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 231-233.

²¹⁶ Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, s. 234, Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 312.

²¹⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (10,02,1941), 030.10, 209.426.6.

²¹⁸ Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, 234.

²¹⁹ Bu eserlerden bazılarının Kırşehir Cezaevi tutukluluk günlerinden farklı tarihlerde yazıldığı da söylenmektedir. (Ünsal, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 64)

çalışmalarıyla felsefe-sosyoloji odaklı konularla ilgilenmiştir.²²⁰ Bu mahkûmiyet döneminde Kıvılcımlı, ayrıca Osmanlı toplumsal yapısı ve İslam tarihi üzerine yazmış olduğu ve yazılarında önemli bir yer tutan tarih tezi konulu çalışmaları yapmıştır.²²¹

Hikmet Kıvılcımlı'nın teorik çalışmalarının dışında yine bu dönemde yazdığı düşünülen edebiyat alanındaki çalışmalarından *Şeytana Kandil*, *Kördöğüşü*, *Topal*, *Ketim*, *Kopil*, *20. Yıl Marşı* gibi romanlarının yanı sıra kesin tarihi belli olmayan bazı romanları da bulunmaktadır.²²²

Hikmet Kıvılcımlı çok verimli geçirdiği cezaevi yıllarında ayrıca bazı el sanatlarıyla da meşgul olmuştur. Zihni Anadol'un anılarında anlattığına göre dokumacılıkla uğraşmış ve heykeltıraşlık yapmıştır.²²³

Bir dönemin önemli siyasi simalarından biri olan Osman Bölükbaşı'nın Kıvılcımlı'dan siyasi ve sosyal dersler aldığı, Kırşehir yerel yöneticilerinin kendisini cezaevinde ziyaret ettiği bilinmektedir.²²⁴ Nazım Hikmet, Kemal Tahir'e yazdığı 1943 tarihli mektupta, Kıvılcımlı açısından cezaevi koşullarının iyi olduğunu, kendisine ait daktilosunun ve radyosunun bulunduğunu ayrıca Kıvılcımlı'nın birkaç hayvan beslediğini de anlatmaktadır.²²⁵

Hikmet Kıvılcımlı'ya, Kırşehir Cezaevi'nde kendisine ayrılan bir bölümde serbestçe yaşayıp çalışabileceği bir alanın yanı sıra hastaları tedavi etme imkanı da sağlanmıştır. Kıvılcımlı, bu dönemde Kırşehir Ovası'ndan ve çevre il ve ilçelerden gelen hastaları haftanın belirli günlerinde tedavi etmiştir. Dönemin tanıkları Kıvılcımlı'nın hastalarının sınıfsal kimliğine dikkat ettiğini özellikle yoksul, kimsesiz hastaları tedavi etmeyi tercih ettiğini anlatmaktadır.²²⁶ Ayrıca Sadık Göksu'nun anlattığına göre, Prof. Dr. Erol Güngör de öğrencilik yıllarında Kıvılcımlı tarafından tedavi edilmiştir.²²⁷

²²⁰ Mehmet Yılmaz, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Devrimci Hareketin Genel Otokritiği*, Alaz Yayıncılık, İstanbul 1994, 23-24.

²²¹ Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, 235.

²²² Ünsal, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 63.

²²³ Anadol, 135.

²²⁴ Sadık Göksü, "Sonradan Görenlerin Anlayamadığı Önceden Gören Dev: Dr. Hikmet Kıvılcımlı", *Doğu Batı*, sayı: 11, Mayıs, Haziran, Temmuz 2000, Güz 2011/2, s. 185., Sadık Göksu, *Kıvılcımlı Yazılar Bilinmeyen Yönleriyle Dr. H. Kıvılcımlı Yoldaş*, El Yayınevi, İstanbul 2006, 54.

²²⁵ Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, 238.

²²⁶ Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, 239-240.

²²⁷ Hikmet Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 224.

Hikmet Kıvılcımlı, Kırşehir Cezaevi'nde on iki yıl yattıktan sonra Demokrat Parti'nin (DP) çıkardığı genel afla 15 Temmuz 1950'de cezasının tamamlamasına üç yıl kala tahliye edilmiştir. Kıvılcımlı, tahliye edildikten sonra bir süre Kırşehir'de yaşamış ve İstanbul'a dönmüştür.²²⁸

2.1.2.2. Vatan Partisi Faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman ve İtalyan faşizminin etkisizleştirilmesiyle Batı'nın demokratik çoğulcu siyasal düzeni ve Sovyet Rusya'nın sosyalist düzeni güç kazanmıştır. Sovyetler'in Kars, Ardahan ve Artvin'i istemesi, Boğazlar üzerinde yeni önerilerle ortaya çıkması Türkiye'yi Batı ile daha yoğun ilişkiler kurmaya zorlamıştır. Özellikle Birleşik Amerika'nın kendi siyasal ve ekonomik düzenini hakim kılma çabası Türkiye'nin çoğulcu demokratik siyasal yaşama geçişinde etkili nedenlerden biri olmuştur.²²⁹

Çok partili hayata geçişi tetikleyen önemli nedenlerden bir diğeri de tek parti sisteminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin devlet aygıtlarıyla iç içe geçmesinden kaynaklı hem partiye hem devlete yönelik yaygın bir hoşnutsuzluk ortamının hakim olmasıdır.²³⁰ Ayrıca ülkenin İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmasına rağmen savaşın ülkede yaratmış olduğu ekonomik sıkıntılar ve açlık da ciddi bir CHP muhalefetine sebep olmuştur.²³¹ Bu gerginliğin farkında olan İsmet İnönü, siyasal liberalleşmeye ve bir emniyet supabı olarak siyasal bir muhalefetin oluşmasına müsaade etmeye karar vermiştir.²³² Bu kararla birlikte 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda değişiklikler yapılarak sınıf esasına dayanan dernek ve siyasal parti kurma yasağı kaldırılmış ve sendikaların da kurulmasına olanak sağlanmıştır.²³³

Böylelikle 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin, 7 Ocak 1946'da ise Demokrat Parti'nin kurulmasıyla Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişin ilk adımı atılmıştır. Milli Kalkınma Partisi hiçbir varlık göstermeden kapanıp gitse de, Demokrat Parti bir yıl önceye alınan 21 Temmuz 1946 seçimlerinde güvenilirliği oldukça

²²⁸ Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, 242-243.

²²⁹ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, (13. Baskı), Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, 253.

²³⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 302.

²³¹ Kili, 253-254.

²³² Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 302.

²³³ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Sina Akşin (Yay.Yön.), *Türkiye Tarihi IV Çağdaş Düşünce 1908-1980*, (12. Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul 2013, 182.

tartışılan seçim sonuçlarıyla kısmi bir başarı sağlasa da asıl başarısını 14 Mayıs 1950 seçimleriyle elde ederek oyların yüzde 53.3'ünü almıştır.²³⁴

22 Mayıs 1950'de yeni Meclis toplanarak Refik Koraltan'ı Meclis Başkanlığı'na, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanlığı'na getirmiş, Adnan Menderes ise Başbakan olarak kabineyi kurmakla görevlendirilmiştir.²³⁵ Demokrat Parti'nin bu başarısıyla tek partili rejimden çok partili rejime geçiş süreci demokratik yollardan tamamlanmıştır. Demokratikleşme hareketinin, otoriter rejimin kendi yöneticileri tarafından başlatılmış olması bu geçişin temel özelliğidir.²³⁶

Çok partili rejime geçişle birlikte sosyalist partiler de kurulmaya başlamıştır. Bunlardan önemli olanları 19 Haziran 1946'da Şefik Hüsnü Değmer tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'dir (TSEKP). TSEKP çok geçmeden kurucularının komünist geçmişi ve memlekette bir zümrenin diğerleri üzerine tahakküm kurma amacını güttükleri gerekçe gösterilerek İstanbul Sıkıyönetim Kurulu'nca 16 Aralık 1946'da kapatılmıştır.²³⁷

Kapatılan sosyalist partilerden biri de 14 Mayıs 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi'dir (TSP). 1946 Aralık ayında Sıkıyönetim Komutanlığı kararıyla faaliyetlerinin durdurulmasına karar verilse de beraat eden yöneticileri 1950'de partiyi tekrar faaliyete geçirmişler, ancak komünist emellere hizmet ettiği gerekçe gösterilerek TSP 17 Haziran 1952'de tamamen kapatılmıştır.²³⁸

Türkiye'de demokratik düzenin gelişmesi açısından büyük umutlar bağlanan DP de tek parti dönemi gibi antidemokratik eğilimlerle siyaset sahnesinde boy göstermiş, karşıt görüşlerin sindirilmesine yönelik politikaları hayata geçirmiştir. Daha ilk adımlardan başlayarak totaliter bir iktidar yolunu veya tek parti buyrukluğunu fiili bir yönetim şekli ve rejimi olarak seçen DP, kaçınılmaz sonunu iktidarının ilk günlerinden itibaren hazırlamaya başlamıştır.²³⁹

²³⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, (11. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, 340-343.

²³⁵ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, (34. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, 148.

²³⁶ Tanör, 343-344.

²³⁷ Mete Kaan Kaynar, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler 1923-2006*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, 73.

²³⁸ Kaynar, 68-69.

²³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, (7. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, 167.

DP'nin sosyalistlere tavrı da farklı olmamış, 26 Ekim 1951'de Sevim Belli'nin yurt dışına çıkarken TKP neşriyatıyla birlikte yakalanması üzerine geniş kapsamlı bir komünist tevkiyatı başlatılmıştır.²⁴⁰ *"Gizli Komünist Cemiyeti teşkil etmek ve bu cemiyete girmek ve faaliyet göstermek suçlarını işlemekten sanık"* 184 kişinin yargılandığı davada 131 sanık bir yıl ile on yıl arası hapis cezalarına çarptırılmıştır.²⁴¹

Gerçekleştirilen tutuklamalarla Türkiye'de komünist örgütlenme ağır bir darbe almıştır. Anılarını kaleme alan Sevim Belli, komünistlerin maruz kaldıkları bu zorlukları şöyle ifade ederek : *"...kendi ülkemde "toplumdışı" bir insan olarak yaşamak zorunda kalacağım... DP iktidarının çok partili (?) düzeninin bize verdiği buydu işte. "Komünizm suçlusu (?) " olarak hapislik, sürgün, amme haklarından memnuiyet (yasaklanma), sabıkananma, işsizlik, yakınlarının bile sana merhaba demekten korkması, dışlanma, takip, evinin içinde bile bir özel yaşam alanının olamaması... her vesileyle ifadeye çağrılma, gözaltına alınma, tutuklanma, her darbede yeni efendilere "hesap verme" zorunluluğu..."* dönemin baskıcı yapısının kendileri üzerindeki etkisini anlatmıştır.²⁴²

Kıvılcımlı; DP iktidarının, Türkiye'deki bu sosyalist avını gerçekleştirerek hem yeni efendileri yabancı para babalarına ne derece sadık kullar olduklarını ispatladığını hem de Türkiye'de işçi sınıfına gözdağı vererek Türkiye'de sosyalizmin kökünü kazımakla övündüklerini aktararak²⁴³ dönemin iktidarını sert bir dille eleştirmiştir.

Hikmet Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi'ni (VP) kurma girişimiye komünistlerin büyük çoğunluğunun cezaevinde bulunduğu 1950'li yılların ilk yarısına denk gelmektedir. Vatan Partisi'ni kurmakta kararlı olan Kıvılcımlı, etrafına toplayabildiği çok az sayıda komünistle birlikte parti kurma girişimlerine başlamıştır.

Parti kurma fikrini arkadaşlarıyla tartışmaya başlayan Kıvılcımlı çok fazla olumlu tepki almasa da kararından vazgeçmek niyetinde değildi. Özellikle 1951 tevkiyatından dolayı birçok komünistin içerde olması, bazılarının içerden henüz çıkmış olması ve Menderes yönetimine karşı Vatan Partisi'nin yaşama şansı olmadığı düşüncesi partiye katılımı güçleştiriyordu. Ancak bütün tartışmalara rağmen parti tüzüğünü bile

²⁴⁰ Sevim Belli, *Boşuna mı Çiğnedik? Anılar*, Belge Yayınları, İstanbul 1994, 268.

²⁴¹ Tevetoğlu, 653-661.

²⁴² Belli, 268-269.

²⁴³ Hikmet Kıvılcımlı, *Vatan Partisi Tüzüğü ve Programı*, Vatan Partisi Yayınları, İstanbul 1978, 5.

hazırlayan Kıvılcımlı, parti kurma fikrinden geri adım atmamıştır. Görüşmeler sonunda partiye gölge düşürmemek adına eski solculardan, mimlenmiş kişilerden kimsenin partide olmayacağı ama partiyi destekleyecekleri konusunda hemfikir olunmuştur.²⁴⁴ Partinin kuruluş aşamasında sendikacılarla bağlantı kurmaya çalışan Kıvılcımlı'nın üyelik konusunda hassasiyet gösterdiği, eğer isteseydi elli kişiyi bile partide toplayabileceği ancak fişlenmiş, komünistliği tescil edilmiş kişilerle işçi sınıfı arasında bağ kurulamayacağı kanaatinde olduğundan tercihinin bu kişilerden yana kullanmıyordu.²⁴⁵

Yapılan görüşmeler sonunda Vatan Partisi, Hikmet Kıvılcımlı genel başkanlığında yedi kişilik bir heyet tarafından 29 Ekim 1954 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. VP'nin, Kadıköy, Taşlıtarla, Beşiktaş, Ortaköy, Kasımpaşa, Beyoğlu ve Zeytinburnu'nda ilçe örgütleri, İzmir'de de il örgütü kurulmuştur.²⁴⁶

Hikmet Kıvılcımlı VP'ni kurmadan önce 1 Mayıs 1954'te partinin kuruluş gerekçesini açıklayan Kuvay-i Milliyeciliğimiz adıyla bir kitapçık kaleme alarak VP'nin dayandığı teorik temelleri izah etmeye çalışmıştır. Kıvılcımlı, VP'nin kuruluş gerekçesini tek parti dönemi CHP ve çok partili hayatın iktidarı DP'nin politikalarının olumsuz sonuçları üzerine temellendirmeye çalışmıştır.

Kıvılcımlı'ya göre CHP, bir tarafta daha ilk günden Kuvay-i Milliyeciler'in karşısına dikilerek memlekete Amerikan mandacılığını münasip gören şehir kodamanlarıyla diğer tarafta Anadolu'da baş gösteren, sırtına peygamber hırkası giymiş, evliya sarıklı, medrese cübbeli -Kuvay-i Milliye'yi Bolşevik damgasıyla aforoz eden- İngiliz mandacılığını savunan taşra haciağalarının varlığı karşısında halka dayanmayan bir politika izleyerek kendi diktatörlüğünü kurmuştur.²⁴⁷

CHP diktatörlüğünü kurarken memlekette ne kadar okur yazar varsa hepsini memurlaştırarak diktatörlüğünü ayakta tutacak devlet teşkilatını kurmuş ve ayrıcalıklı bir zümre tavrıyla halkı küçümsemiştir. Kıvılcımlı, CHP'nin bu yönetim anlayışını olumlamamakla birlikte bir saltanat yerine bir şahsın idaresini, Amerikan mandasına girmiş bir irtica yerine müstakil bir diktatörlüğü, beterin betेरinden korunmak için

²⁴⁴ Anadol, 138-139.

²⁴⁵ Suat Şükrü Kundakçı, *Bir Ömür Bir Sohbet*, TÜSTAV, İstanbul 2005, 46-47.

²⁴⁶ Tevetoğlu, s. 662., Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, 246.

²⁴⁷ Hikmet Kıvılcımlı, *Kuvayimilliyeciliğimiz ve II. Kuvayimilliyeciliğimiz*, Sosyal İnsan Yayınları İstanbul, 2007, 18-20.

seçilmiş bir yol olarak değerlendirmekteydi.²⁴⁸ Kıvılcımlı, aslında Kuvay-i Milliyeciler'in asıl amacının Türkiye'yi modern bir memlekete dönüştürmek olduğunu ancak vesayet altında tuttıkları ortaçağ artığı zümrelerin tesirlerini önleyemediklerinden gittikçe otoriterleşen pahalı bir devlet aygıtına²⁴⁹ dönüştüklerini belirtir.²⁵⁰

DP ise çeyrek asırdır baskısını hissettiği CHP vesayetinden ancak 1950 zaferiyle çıkabilmişti. CHP'nin baskılamaya çalıştığı kodaman şehir bezirganlarına kapılarını sonuna kadar açan DP, piyasada ucuz mal dolaşımını sağlamak bahanesiyle liberasyon sürecine girip gümrükleri Avrupa mallarına açınca henüz gelişmekte olan yerli sanayinin varlığına büyük darbe vurmuştur.²⁵¹

Yabancı mallarının piyasadaki serbest dolaşımıyla dış ticaret açığı katlanarak artmış, devletin dış borcu da görülmemiş seviyelere ulaşmıştır. İki yıl süren uygulama gümrük kapılarının tekrar kapatılmasıyla sona erse de içerde mal stoklayan bezirgânlar bu defa fiyatları kat kat arttırarak halkın sırtına taşınmaz yükler bindirmişlerdir. Zirai kalkınma hamlesiyle tarımda başlatılan makineleşme yüksek faizli borçlanmalara sebep olmuş, traktörden önce buğday ihracatçısı olan Türkiye buğday ithal eder hale gelmiş, servis imkânlarının bir anarşiye dönüşmesiyle köyler traktör mezarlığına dönüşerek zirai kalkınma bir traktör faciasıyla sonuçlanmıştır.²⁵² Kıvılcımlı'nın buradaki tavrı tarımda makineleşmeye değil, iktidarın iktisadi politikalarının bir sonucu olarak servetlerine servet katan kodaman şehir bezirgânlarıyla, birkaç bin traktörle köy ekonomisini hâkimiyetine alan taşra haciağalarıdır.

Kıvılcımlı'nın itiraz ettiği ve partinin kuruluş gerekçesi olarak öne sürdüğü temel iki sorun yukarıda özetlediğimiz CHP'nin halkı küçümseyen tavrıyla DP'nin ekonomik politikaları ve antidemokratik tavrıdır. VP tüzüğünde de işaret ettiği gibi partinin amacı devleti halktan üstün gören değil, halkı devletten üstün tutan gerçek bir hürriyeti

²⁴⁸ Kıvılcımlı, *Kuvayimilliyeciliğimiz ve II. Kuvayimilliyeciliğimiz*, 21

²⁴⁹ Kıvılcımlı'nın pahalı devlet aygıtından kastettiği şey, Ankara hükümetinin kurulduğu günlerde birkaç yüz kişi ile çalışan devlet aygıtının işsiz münevverleri boş tutmamak adına alabildiğine geniş kadrolarla bir kişinin yapacağı işi on beş kişinin yaptığı bir *Memurlar Payitahtı*'dır. Bürokrasi denilen kağıt saltanatı ve kalem efendiliği de pahalı ve lüks harcamalarıyla memur masraflarına eklenince milletin beslemek zorunda olduğu bir pahalı devlet aygıtı ortaya çıkmıştır. (Kıvılcımlı, *Kuvayimilliyeciliğimiz ve II. Kuvayimilliyeciliğimiz*, 23-25) Kıvılcımlı'ya göre milli gelirin yüzde 3,5'ini geçmemesi gereken devlet harcamaları 1954 Türkiye'sinde yüzde 10,4 ile birçok ülkenin harcamalarından oldukça yüksektir. (Hikmet Kıvılcımlı, *Anayasa (Teklifi)*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007, 17.)

²⁵⁰ Kıvılcımlı, *Kuvayimilliyeciliğimiz ve II. Kuvayimilliyeciliğimiz*, 27.

²⁵¹ Kıvılcımlı, *Kuvayimilliyeciliğimiz ve II. Kuvayimilliyeciliğimiz*, 28.

²⁵² Kıvılcımlı, *Kuvayimilliyeciliğimiz ve II. Kuvayimilliyeciliğimiz*, 29-31.

kurarak antidemokratik kanunları ayıklamak, işsizlik ve hayat pahalılığının kökünü kazımak için *İkinci Kuvay-i Milliye* seferberliğini yaşama geçirmek koşuluyla iktisadi seferberliği de ağır sanayi temeline dayandırmaktır. Bu iktisadi seferberliğin dayandığı itici güç ise işçi sınıfıyla birlikte değer yaratan bütün kitlelerdir.²⁵³

Kıvılcımlı, devletin ağır sanayi temeline dayalı ucuz devlet ve şuurlu ticaret mekanizmasının, yarı sömürge ve yarı derebeyi artıklarını yok ederek ekonomik yapımızı en yüksek seviyelere ulaştıracağını savunmaktadır.²⁵⁴ Ancak sanayinin milli olması da yeterli değildir; önemli olan milli sanayinin modern teknik ve modern işgücüyle desteklenmesidir. Modern işgücü ve teknik de ancak karşılıklı bir şekilde modernleşeceğinden işçinin demokratik haklarının verilmesi son derece önemli bir zorunluluktur.²⁵⁵

VP'nin yayın organı olarak 1955'te *Vatandaş* adıyla bir gazete çıkarılmıştır. Toplam dört sayı çıkartılabilen gazetede iç meseleler, dış meseleler, halk meseleleri başlığıyla çeşitli konuların tartışıldığı yazılar yayımlanmıştır.²⁵⁶ İkinci sayıya ilave edilecek yazı müsveddelerinin örneğinde DP dış ilişkilerinin tartışıldığı *Siyaset Pazarlığı*, VP'nin Şubat 1955'te milletvekillerine atom çalışmalarıyla ilgili dağıttığı beyannamenin söz konusu edildiği *Atom İşimiz*, uluslararası ilişkilerin ve çalışma ilişkilerinin değerlendirildiği "*İstismar*", "*Yugoslav Bombası*", "*Avusturya Bombası*" v.s. adlı yazılar bulunmaktadır.²⁵⁷

1957 erken seçimlerine katılan VP, seçim propagandası için mitingler, toplantılar düzenlemeye başlamıştır. Seçim çalışmalarında birçok olumsuz durumla karşılaşan Hikmet Kıvılcımlı, seçim konuşmalarının birinde "*paranın asıl değeri alım satım gücünde olmasındadır, yoksa şu elimizde gördüğümüz şey bir kağıt parçasından başka bir şey değildir*" sözlerini sarf etmesinden dolayı apar topar kürsüden alınarak tutuklanmış, iki gün sonra serbest bırakılmıştır.²⁵⁸

VP seçim mitinglerinden bir diğeri de Hikmet Kıvılcımlı'nın Eyüp Sultan Camii Meydanı'nda gerçekleştirdiği ve daha sonra dini siyasete alet ettiği ve komünizm

²⁵³ Kıvılcımlı, *Vatan Partisi Tüzüğü ve Programı*, 19.

²⁵⁴ Hikmet Kıvılcımlı, *Siyasetimiz*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 34.

²⁵⁵ Hikmet Kıvılcımlı, *Demokrasi Türkiye Ekonomi Politikası*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 14.

²⁵⁶ Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, 247-249.

²⁵⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. (01.06.1955), 030.01/ 131.848.6.

²⁵⁸ Anadol, 144-145.

propagandası yaptığı iddiasıyla tutuklanmasına neden olan konuşmasıdır. Konuşmasında dini söylemlerin Türkiye siyasetine yön vermedeki etkin gücünden istifade etmek isteyen Kıvılcımlı, kalabalığa seslenirken dinsel referansları kullanmaya oldukça önem vermiştir. Kıvılcımlı'nın, peygamberlerin halka örnek davranışlarına ve ibadet mekânlarının geçmişteki ve günümüzdeki sosyal işlevlerine yaptığı göndermeleri, ayet ve hadislerden yola çıkarak verdiği mesajları²⁵⁹, dönemin mevcut politik ortamına uygun olarak geniş kitlelere ulaşabilmede faydalanılan bir seçim propagandası olarak değerlendirilebilir. Dönemin siyasal koşulları ve komünist propaganda yoluyla meydanlarda siyaset yapmanın imkânsızlığı hesaba katılırsa Kıvılcımlı'nın bu üslubunu illegal faaliyetlerinden dolayı uzun yıllar içeride yatmış bir komünistin, legal zeminde mücadelesine yeni bir yön verme çabası olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Kıvılcımlı'nın 1929-33 arasında TKP'ye katkı ve eleştiri amacıyla yazdığı Yol serisinde legalitenin istismarına yani legal faaliyetin gerekliliğine işaret ederken asıl vurgulamak istediğinin Vatan Partisi gibi bir pratikte ortaya çıkması anlaşılırdır. Çünkü bir komünistim meşru zeminde yapabileceği faaliyetler ancak otoritenin belirlediği alanla sınırlıdır. VP deneyimini ve politik açılımlarını, Kıvılcımlı'daki düşünsel bir dönüşüm yerine illegal mücadelenin neredeyse imkânsız olduğu bir siyasal ortamda, legal yollara başvurarak pratik sonuçlar doğurabilecek taktik planlar olarak değerlendirilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, Kıvılcımlı teorik tartışmalarında legal faaliyetin öneminin farkındadır ve mücadelesinin pratik sonuçları açısından gerekliliğini VP deneyiminden çok önce özellikle belirtmektedir. Kıvılcımlı'ya göre illegal faaliyet enerjisini boşa harcamak istemiyorsa az çok gelişmiş bir legal faaliyeti devreye sokmak zorundadır, çünkü bu tarz bir hareket mücadelenin zorunlu ayaklarından biridir.²⁶⁰ Kendi sözleriyle Kıvılcımlı: “...burjuvazi bir legalite, bir tanıtım kapısını kapadığı zaman: 1- O kapının tahta aralıklarından, anahtar deliklerinden ve ilh. yararlanarak propagandamızı geniş kitlelere ulaştıracağız; 2- Bu kapanan kapıya karşılık başka yüz kapı açacağız...” diyerek, legal faaliyetin geniş halk kitlelerine ulaşabilmede bir araç olduğuna dikkat çekmektedir.²⁶¹

²⁵⁹ Hikmet Kıvılcımlı, *Eyüp Sultan Konuşması*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 7-11.

²⁶⁰ Hikmet Kıvılcımlı, *Legaliteyi Kullanma*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2009, 10.

²⁶¹ Kıvılcımlı, *Legaliteyi Kullanma*, 15.

11 Nisan 1956'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, tüm siyasi partilere Anayasa'yla ilgili düşüncelerinin sorulduğu bir çağrıda bulunur. Bunun üzerine Hikmet Kıvılcımlı VP adına “*Anayasa (Teklifi)*” başlıklı programı 15 Haziran 1956'da İstanbul Üniversitesi'ne sunar.²⁶² 1956'da hazırlanan metin ancak 1960'da Suat Şükrü Kundakçı adıyla yayımlanmıştır.

Kıvılcımlı'nın hazırladığı Anayasa programı, ekonomik ve sosyal adalet prensiplerini sentezleme iddiasındadır. Kıvılcımlı bunu yaparken, herhangi bir anayasayı olduğu gibi alıp uygulamak yerine, ekonomik güçlükleri ve sosyal adaletsizlikleri toplumsal yaşamın içinde reel olarak asgariye indirebilecek hükümleri içeren gerçek bir anayasa var etme kaygısıyla hareket eder. Devlet organlarının adil işleyebilmesi için *Milletvekilleri Meclisi* ve *Halk Senatosu*'ndan oluşan çift meclisli yasama organı ve özellikle kanun teklifi gibi durumlarda referanduma başvurulmasıyla yasama gücüne halkın fiilen katılması sağlanmış olur, böylelikle milli irade canlı ve etkili bir şekilde kullanılır.²⁶³ Kıvılcımlı, yürütme organında da halkın temsil gücünün etkili bir şekilde kullanımının sağlanması için mahalli idarelerin aksine kamu esasına uygun il, ilçe, belde, mahalle, köy heyetleriyle kurulmuş bir yönetim aygıtı tavsiye eder. Benzer şekilde yargı gücü de doğrudan halkoyu ile seçilmiş “*Yüce Mahkeme*” ve hukuk sendikaları tarafından gösterilen adaylardan seçilmiş “*Millet Mahkemeleri*” ne verilir.²⁶⁴

Vatandaşlık görev, hak ve özgürlüklerinin de tanımlandığı *Anayasa Teklifi* Kıvılcımlı'daki sol siyasal birikimin, içinde bulunduğu dönemin nesnel koşullarına uyarlandığı bir metin olarak algılamak mümkündür. Özellikle devlet aygıtlarının şekillenmesinde ve pratiğinde halkın doğrudan etkisi esas alınan bir demokrasi anlayışı, siyasi erkin keyfi ve otoriter eğilimlerini sınırlandıracağından *Anayasa Teklifi* metni, dönemin siyasal koşulları göz önünde bulundurulduğunda oldukça gelişmiş bir demokrasi pratiğini amaçlamaktadır.

²⁶² Hikmet Kıvılcımlı, *Anayasa (Teklifi)*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007, 3.

²⁶³ Kıvılcımlı, *Anayasa (Teklifi)*, 14-15.

²⁶⁴ Kıvılcımlı, *Anayasa (Teklifi)*, 17-20.

VP, tüm çabalarına rağmen 1957 seçimlerinde başarılı olamamıştır. Yaklaşık dokuz milyon seçmenin oy kullandığı 1957 seçimlerinde VP sadece 463 oy alarak beklentilerin oldukça altında bir sonuç elde etmiştir.²⁶⁵

1957 seçim çalışmaları sırasında VP üyelerinin yapmış oldukları seçim konuşmalarının komünizmi ve Marksist fikirleri benimsetmeye yönelik olduğu ve partililerin mahkûm komünistlerden ve komünist fikirli şahıslardan oldukları tespitinden yola çıkılarak, bu şahısların faaliyetlerine müsaade edilmesinin daha zararlı sonuçlar doğurabileceği kanaatine varılmış ve VP 31 Aralık 1957'de kapatılarak parti içinde komünist faaliyet yürüttüğü düşünülen kişiler tutuklanmıştır. Sanıklar ortalama iki yıl tutuklu kaldıktan sonra farklı zamanlarda tahliye edilmişlerdir.²⁶⁶ 5 Kasım 1957' de tutuklanan Kıvılcımlı ise 2 Aralık 1959'da serbest bırakılmıştır.²⁶⁷

İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi'nin 02.03.1961'de verdiği hükme göre, VP davası sanıklarının kendilerine isnat edilen suçları işlemedikleri anlaşıldığından sanıkların tamamının beraatına karar verilmiştir.²⁶⁸ Davanın sonuçlanmasından sonra VP'nin Milli Birlik Komitesi'ne (MBK) gönderdiği mektuplar dışında herhangi bir faaliyeti görülmemektedir.

Kıvılcımlı, 27 Mayıs 1960 darbesinin ertesinde Milli Birlik Komitesi'ne gönderdiği mektuplarla MBK'yi İkinci Kuvay-i Milliye seferberliğine davet ederek ekonomik ve sosyal politika önerilerinde bulunur. Mektuplarda MBK komitesinden övgüyle söz eden Kıvılcımlı, ordunun inkılapçı yönüne sık sık vurguda bulunarak İkinci Kuvay-i Milliye hareketinin bir kalkınma hareketine dönüşebilmesi için gerekli hamlelerin neler olabileceğine dair fikirler öne sürer.

Kıvılcımlı'ya göre milli sermayeyi temin etmenin yolu toprak reformu, kentte bilinçli ticaret ve siyasette ucuz devletten geçer.²⁶⁹ Bu yol izlendiğinde ancak sermaye birikimi sağlanır. Biriken sermaye de ağır sanayi yatırımlarına dönüştürüldüğü takdirde kalkınmanın mümkün olabileceğine işaret eden²⁷⁰ Kıvılcımlı'da, kültürel kalkınmanın

²⁶⁵ TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2012, 25.

²⁶⁶ BCA, 030.01/ 42.247.6.

²⁶⁷ Ünsal, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 85.

²⁶⁸ İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi, Esas No: 958/248, Karar No: 91/48, C.S. No: 958/1665, 02.03.1961, 100-102.

²⁶⁹ Kıvılcımlı, *Kuvayimilliyeciliğimiz ve II. Kuvayimilliyeciliğimiz*, 85.

²⁷⁰ Kıvılcımlı, *Kuvayimilliyeciliğimiz ve II. Kuvayimilliyeciliğimiz*, 90-94.

da öncülü konumunda olan ekonomik kalkınma temel sorun halindedir. Türkiye Cumhuriyeti tarihini milli kurtuluş şeklinde gerçekleşen bir demokratik devrim tarihi olarak gören Kıvılcımlı, devrimin sürekliliğinin ancak yabancı finans kapitali yok edip modernleşmenin ön koşulu olan milli bir sermaye yaratmakla sağlanabileceğini öne sürer.²⁷¹

Kıvılcımlı bu arada 1926 yılında bitirdiği tıp eğitimini 1927 sonlarında aldığı diplomayla tamamlamıştır. Ancak 1928 ve sonrasındaki tutukluluk hallerinden dolayı İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ndeki asistanlığını yarım bırakmak zorunda kalan Kıvılcımlı'nın²⁷² 27 Mayıs 1960'dan sonra çıkarılan öğrenci affından faydalanarak üniversiteye döndüğü ve Prof. Dr. Cihat Abaoğlu'nun yanında asistanlık görevini tamamladığı anlaşılmaktadır.²⁷³

1965 yılına kadar bazı dergi ve gazetelerde yazılar yazmaya devam eden Kıvılcımlı²⁷⁴ yayıncılık faaliyetlerine yeniden başlayarak *Tarihsel Maddecilik Yayınları*'nı kurmuştur. Kıvılcımlı, 1965 ve 1966 yıllarında *Tarihsel Maddecilik Yayınları*'ndan *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, *Tarih-Devrim-Sosyalizm*, *İkinci Kuvayimilliyeciliğimiz*, *Kuvayimilliyeciliğimiz ve İkinci Kuvayimilliyeciliğimiz*, *Tarih-Devrim-Sosyalizm Işığında: İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere*, *Karl Marks'ın Özel Dünyası*, *Uyarmak İçin Uyanmalı*, *Uyanmak İçin Uyarmalı-İşçi Partisi'ne Teklif*, *Türkçe'nin Üreme Yolları* ve *"Dil Devrimciliğimiz"* adlı kitapları çıkarmıştır.²⁷⁵

Kıvılcımlı, 20 Ocak 1967'de Suat Şükrü Kundakçı sahipliğinde Türkiye ve dünya siyasetiyle ilgili gündem konularını tartıştığı *Sosyalist Gazetesi*'ni çıkarmaya başlar. Ancak 12 Temmuz 1967 tarihli yedinci sayı yayınlandıktan sonra gazete kapanır.²⁷⁶ Sosyalist Gazetesi kapandıktan sonra Kıvılcımlı, *Türk Solu* adlı dergiden gelen teklif üzerine derginin ilk sayısından itibaren yazmaya başlar, ancak yazılarının aşırı şekilde deforme edilmesi nedeniyle *Türk Solu*'nda yazmaktan vazgeçerek 1968 sonlarında çıkmaya başlayan *Aydınlık* dergisinde *Türk Solu* için planladığı yazı serisini devam

²⁷¹ Hikmet Kıvılcımlı, *Demokrasi Türkiye Ekonomi Politikası*, 11.

²⁷² Ünsal, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, 97.

²⁷³ Hüsrev Hatemi, *Baba ben "Druid" miyim?*, Arma Yayınları, İstanbul 1995, 32.

²⁷⁴ Mehmet Yılmaz, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Devrimci Hareketin Genel Otokritiği*, 37-38.

²⁷⁵ Fegan, "Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası", 102.

²⁷⁶ Fegan, "Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası", 80, Emin Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, 281.

ettirir.²⁷⁷ *Aydınlık* dergisinin bir süre sonra *Aydınlık Sosyalist ve Proleter Devrimci Aydınlık* şeklinde ikiye bölünmesinden sonra Kıvılcımlı, her iki dergide de düzenli olarak yazılar yazmaya devam etmiştir.²⁷⁸ Gazete ve dergilerdeki yazılarının yanı sıra Kıvılcımlı, öğrenci ve gençlik örgütlerinin düzenlediği ve dönemin sosyalist örgütlenmesinde önemli etkileri olan birçok konferans ve seminerler de vermiştir.²⁷⁹

Kıvılcımlı bu dönemde sendikacılık faaliyetleri içinde de bulunarak, 1965'te Suat Şükrü Kundakçı ve İsmet Demir tarafından kurulan *Yapı İşçileri Sendikası*'nın (YİS) faaliyetlerinde önemli rol oynamıştır.²⁸⁰ Yine kurucuları arasında Kıvılcımlı'nın da yer aldığı Ankara, İstanbul ve İzmir'de bazı şubeler açarak çeşitli gösteri yürüyüşleri ve toplantıları organize eden *İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği* (İPSD) de Kıvılcımlı'nın faaliyetlerini devam ettirdiği önemli bir dernek konumundadır.²⁸¹

1970 yılına gelindiğinde Kıvılcımlı, yayınına ara verilen Sosyalist gazetesini yeniden yayınlamaya başlar.²⁸² Bu dönemde, 15-16 Haziran işçi hareketleri gibi büyük kitlesel dalgalanmaların yaşanması, Kıvılcımlı'nın sola müdahale konusunda son derece aktifleşmesinde etkili olduğu düşünülebilir.²⁸³

Kıvılcımlı, 1970 yılında yeniden *Tarihsel Maddecilik Yayınları*'ndan bazı eserlerini yayınlamaya başlar. 1970'de "*Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu*", "*Oportünizm Nedir?*", "*Anarşi Yok! Büyük Derleniş!*", "*Halk Savaşının Planları*", "*Devrim Zorlaması-Demokratik Zortlama*", "*Marks-Engels: Hayatları*", "*Uyarmak İçin Uyanmalı, Uyanmak İçin Uyarmalı*" ve 1971'de "*İşçi Sınıfı Partisi Nedir? V.P. Tüzüğü ve Programı*" yeniden yayımlanır.²⁸⁴

1960'ların sonlarına doğru giderek artan toplumsal muhalefet ve şiddet içeren eylemlerin artmasıyla 12 Mart 1971 günü Türk Silahlı Kuvvetleri adına Genelkurmay Başkanı ve üç kuvvet komutanı tarafından imzalanan bir muhtıra Cumhurbaşkanı, Senato ve Meclis Başkanlarına verilmiştir. Muhtıraya göre Parlamento ve Hükümet

²⁷⁷ Mehmet Yılmaz, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Devrimci Hareketin Genel Otokritiği*, 42-43.

²⁷⁸ Sadık Göksoy, *Kıvılcımlı Yazılar*, 57.

²⁷⁹ Yılmaz, 44.

²⁸⁰ Emin Karaca, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, 280.

²⁸¹ Yılmaz, 45., Emin Karaca, 284-285.

²⁸² Ergun Aydınouğlu, "Hikmet Kıvılcımlı ve 1960'lar Türkiye Solu", Demir Küçükaydın, (Haz.), *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu Bildiriler*, Köksüz Yayınlar, İstanbul 2013, 85.

²⁸³ Ergun Aydınouğlu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, (3. Baskı), Versus Kitap, İstanbul 2011, 268-269.

²⁸⁴ Fegan, Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası, 102-103.

görüş ve icraatlarıyla ülkeyi anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklara sürükleyerek Cumhuriyetin geleceğini tehlikeye düşürmüştür. Silahlı Kuvvetler, partiler üstü bir anlayışla mevcut anarşik durumu ortadan kaldırarak yönetimi doğrudan devralmayı ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü inkılâplarla uygulayacak bir hükümetin zorunluluğunu öngörmekteydi.²⁸⁵

Kıvılcımlı, muhtıradan sonra başlatılan bir soruşturma kapsamında deniz subaylarından Kubilay Kılıç'ın ifadeleri doğrultusunda hakkında çıkarılan tutuklama kararından haberdar olmuş²⁸⁶ ve 12 Nisan 1971'den itibaren kaçak hayatı yaşamaya başlamıştır.²⁸⁷

Kıvılcımlı'nın kaçış hikâyesi, Halit Aksungur takma adıyla, 25 Mayıs 1971'de iki kişiyle birlikte bir balıkçı motoruyla Alanya'dan Kıbrıs'a doğru yaptıkları yolculukla başlar. Kıbrıs'a vardıklarında Kıvılcımlı ve arkadaşları kabul edilmezler ve sınır dışı edilirler.²⁸⁸ Kıbrıs'a kabul edilmeyen Kıvılcımlı ve arkadaşlarının yeni rotası Lübnan olur. Kıvılcımlı'nın bu arada prostat kanserinden kaynaklı ağrıları dayanılmaz hale gelmiştir. Çektiği acıların üstüne birde yolculuğun zor koşulları Kıvılcımlı'yı giderek zayıf düşürmektedir.

Kıvılcımlı ve arkadaşları Lübnan'a vardıklarında buradan da sığınma talepleri reddedilir ve yönlerini Suriye'ye çevirmek zorunda kalırlar.²⁸⁹ Kıvılcımlı ve beraberindekiler Suriye'de bir süre kaldıktan sonra²⁹⁰ 1971 Haziran'ında Sofya'ya giderler, ancak TKP'den atıldığı bildirilerek Bulgaristan tarafından da reddedilen Kıvılcımlı'nın daha sonra Berlin'e gittiği oradan da yine partiden ihraç edildiği gerekçe gösterilerek kabul edilmediği anlaşılmaktadır.²⁹¹ Kıvılcımlı anılarında 18 Temmuz 1971'de Paris'te olduğunu bir süre kaldıktan sonra 25 Temmuz'da Paris'ten Belgrad'a geçtiğini yazmaktadır.²⁹² Kıvılcımlı ve beraberindekilerin Arnavutluk'a geçme

²⁸⁵ Kongar, 170.

²⁸⁶ Yılmaz, 48.

²⁸⁷ Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 35.

²⁸⁸ Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 179-180.

²⁸⁹ Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 185-189.

²⁹⁰ Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 87-89.

²⁹¹ Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 251.

²⁹² Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 241.

girişimleri de olur ancak vizeleri olmadığı için Arnavutluk'a da kabul edilmeyen Kıvılcımlı ve arkadaşları Yugoslavya'da kalırlar.²⁹³

Kıvılcımlı anılarında özellikle partiden ihraç edilmesinin sebeplerini sorgular. Hayatının büyük bölümünü komünist faaliyetlerinden dolayı mahkûm olarak geçiren üstelik davası için sayısız eserler yayımlayan Kıvılcımlı, özellikle sosyalist ülke sınırlarından geri çevrilmesini kabul edemez. Maruz kaldığı durumun nedenlerinin açıklanması için Kıvılcımlı, 30 Eylül 1971'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Brejnev'e bir mektup yazar. Mektupta aleyhinde yürütülen suçlamanın mahiyetinin ne olduğu, hangi yetkili kişilerin bu kararı verdiği, bir karar varsa bunun belgelerinin nerede olduğu gibi sorularla bir suçlu gibi muamele edilmesinin sebeplerini sorar. Kendisine hiçbir savunma hakkı bile verilmeksizin üstelik İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesince azılı komünist olarak hakkındaki ölüm cezasıyla aranan Kıvılcımlı komünist partiden ihracını özellikle Laz İsmail (Bilen)'le ilişkilendirir.²⁹⁴

Kıvılcımlı son günlerinde İstanbul 1. Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanlığına 29 Eylül ve 2 Ekim 1971 tarihli iki mektup gönderir. Mektupların birincisinde yargılanmaktan kaçmadığını, hastalığından dolayı yaşadığı zorlukları izah ederek yurtdışındaki tedavi olanaklarından faydalanmak üzere Türkiye'den ayrıldığını *"bu kara toprağın kuru öküzü gibi yaşadığım ülkemde, gene öyle hesap vererek yatmaya kararlıyım"* diyerek Türkiye'ye geleceğini bildirmiştir.²⁹⁵ İkinci mektupta Kıvılcımlı artık son günlerini yaşadığının farkındadır. Ağır bir ameliyat geçirdikten sonra kanamaları kesilmeksizin devam etmektedir. Bu nedenle olur da mahkeme önüne çıkamazsa yurttaşlık hakkının ve görevinin zarar görmemesi için mektubunda yargıca ön ifade vererek savunmasını yapmaktadır.²⁹⁶

Son günlerini büyük acılar içinde yaşayan Kıvılcımlı 11 Ekim 1971'de Belgrad'da hayatını kaybetmiştir. Türkiye'ye getirilen Cenazesi Topkapı Mezarlığı'na defnedilmiştir.²⁹⁷

Kıvılcımlı yurtdışına çıkmadan önce bütün el yazmalarını, notlarını yakın arkadaşları Fuat Fegan ve Latife Fegan'a korumaları için teslim etmiştir. Fuat Fegan'nın

²⁹³ Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 248.

²⁹⁴ Hikmet Kıvılcımlı, "Brejnev'e Mektup", *Günlük Anılar*, 383-392.

²⁹⁵ Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 385.

²⁹⁶ Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, 393-400.

²⁹⁷ Emin Karaca, *İnadın ve Direncin Adı*, 297.

1974'e kadar yurt dışında kalmak zorunda olması, iki çuval dolusu dokümanın sıkıyönetim koşullarında Latife Fegan tarafından korunarak Kıbrıs'a dönen öğrenciler aracılığıyla yiyecek kutularında saklanarak o tarihlerde Kıbrıs'ta bulunan Fuat Fegan'a 1972 bahar ve yaz aylarında güclükle ulaştırılmıştır.²⁹⁸ 1974'te Fuat Fegan ve Latife Fegan'nın İsveç'e yerleşmesiyle Kıvılcımlı'nın bıraktığı bütün notlar Fuat Fegan tarafından sınıflandırılmış ve Kutular içinde 18 yıl kadar bir banka kasasında muhafaza edilmiştir. Daha sonra sosyalizm tarihiyle ilgili birçok dokümanında bulunduğu Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'ne notları korumak ve araştırma yapmak isteyenlere sunulmak üzere 10 Mayıs 1992'de teslim edilmiştir.²⁹⁹

2.2. HİKMET KIVILCIMLI'NIN SOSYOLOJİ ANLAYIŞI

2.2.1. Alternatif Bir Sosyoloji: Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji³⁰⁰

2.2.1.1. Toplum Düşüncesi

Kıvılcımlı, bilimleri sınıflandırırken doğa bilimleri ve sosyal bilimler olarak iki temel gruptan yola çıkar. Sosyolojiyi ise, insan yaşantılarını ve ilişkilerini bir bütün olarak ele alan sosyal bilimler kategorisinde tarihle birlikte bir alt başlık olarak görür. Genellikle tarihin yaptığını daha çok *tasvir*, sosyolojinin yaptığını ise sebepler arayarak yorumlaması bakımından az çok *izah* olarak gören Kıvılcımlı, her iki bilim dalının da toplumu bütün olarak incelemesine rağmen iki ayrı bilim dalı olarak hareket etmelerini, basit bir bilimsel işbölümünden ziyade daha derin anlamlar taşıyan bir ilişki olarak izah eder. Bu bakımdan Kıvılcımlı için, tarih, sadece emekleyen ilkel bir sosyolojidir; sosyoloji ise daha bilinçli, gelişkin ne dediğini az çok bilen ve anlayan modern bir tarihtir.³⁰¹

²⁹⁸ Latife Fegan, "Kıvılcımlı'nın Yurtdışı Arşivi'nin Hikayesi", Demir Küçükaydın, (Haz.), *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu Bildiriler*, Köksüz Yayıncılık, İstanbul 2013, 155-157.

²⁹⁹ Latife Fegan, "Kıvılcımlı'nın Yurtdışı Arşivi'nin Hikayesi", 158- 162.

³⁰⁰ Hikmet Kıvılcımlı, sosyoloji notlarını iki kitapta toplamayı düşünmüştür. Bunlardan ilki Metafizik Sosyolojilerdir. Metafizik Sosyolojiler'in yazımı tamamlanarak yayımlanabilmiştir. Ancak Kıvılcımlı Diyalektik Sosyoloji adıyla yayımlamayı düşündüğü notlarını Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'ndeki Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji notlarından anlaşıldığı kadarıyla daha sonra devam etmek üzere yarım bırakmıştır. IISH (International Institute of Social History), Kent, Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder 166, 1940.

³⁰¹ IISH (International Institute of Social History), *Notes on Sociology*, Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder No: 65, 1940-1964, 1-3.

Kıvılcımlı'da toplum fikri insanların en geniş bir arada bulunma hali olarak belirir. Toplumu sürüden, insanı hayvandan ayıran temel şeyi maddi-manevi alet kullanabilmesi olarak gören Kıvılcımlı, toplum ve insan arasındaki karşılıklı ilişkiyi de “*Toplum mu insanı yarattı, insan mı toplumu yarattı?*” sorusunun cevabı olarak görür. Toplum, insanların yaşamak üzere doğaya ve birbirlerine karşı maddi-manevi aletler aracılığıyla giriştikleri en geniş üretim-tüketim ilişkilerinin ortamıdır. Kıvılcımlı'nın maddi aletlerden kastı insanoğlunun hayatı şekillendirirken kullandığı tüm materyaller, manevi aletlerden kastı ise öncelikle dil olmak üzere akıl, metot, bütün gelenek ve görenekleriyle kültür gibi insanı doğayla ve öteki insanlarla karşılıklı etkileşime sokan bütün sosyal düşüncelerdir.³⁰²

Toplum, özellikle çıkarları ve üretim ilişkilerindeki rolleri farklı ve bu yüzden kavrayışları ve duyuşları da birbirinden farklı kümelerin, grupların özellikle de sınıfların yaşam alanıdır. Toplum dışında bir insan olamayacağı gibi, insan dışında da bir toplum olamaz.³⁰³ Bu açıdan Kıvılcımlı için toplum düşüncesi, üretim ve tüketim faaliyetlerinin sürdürüldüğü, bütünüyle insan ilişkilerinin ve olaylarının gerçekleştiği bir karşılıklı etkileşim düzlemi olarak ortaya çıkar.

Toplum anlayışlarındaki farklılıkları tarihin belirli dönemlerine göre izah etmeye çalışan Kıvılcımlı, toplumun anlamının temel iki basamaktan geçerek şekillendiğini savunur. Bunlardan ilki, toplum anlayışının doğa anlayışından farksız olduğu ve toplumu dışarıdan saran doğa olaylarının tıpkı insanın kendisi gibi düşünceli ve iradeli olaylar varsayıldığı “*tarihöncesi toplum anlayışı*”dır.³⁰⁴ Tarihöncesi insanı için toplum, doğayla özdeş ve onun bir parçası olarak algılanmış, varlık ve doğadan farksız gibi düşünülmüştü.

Toplumun anlamının farklılaştığı diğer basamak ise insanın ve doğanın kendisinde varolan canlılık özelliğinin bu defa doğanın ve insanın dışında ruh, tin gibi metafizik öğelerle izah edildiği “*medeniyetle birlikte toplum anlayışı*”dır. Kıvılcımlı, bu farklılaşmanın temel nedenini, her türlü bilimin ve bilincin bir sınıf çıkarı açısından kuşkuda bırakıldığı bilinçsizlik çağıyla ilişkilendirir. Doğaya, insana, topluma dışarıdan etki yapan dokunulmaz üstün bir güç ve her şeyi Tanrı'nın yaptığını varsaymanın

³⁰² IISH, *Notes on Sociology*, 4.

³⁰³ Hikmet Kıvılcımlı, *Edebiyatı Cedide'nin Otopsi*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008, 16-17.

³⁰⁴ IISH, *Notes on Sociology*, 5.

içinden çıkılamayacak ontolojik sorunlara da cevap vermesi kadim medeniyet insanlarına düşünce ve davranış kolaylığı da sağlıyordu. Özellikle toplumsal farklılaşmaların, isyan, itaatsizlik, kuşkuculuk gibi otorite karşıtı eylemlere ve düşüncelere yol açması Tanrı'nın işine karışmak olduğundan bütün olup bitenleri Tanrı dışında aramak da anlamsızdı. Teoloji her şey olduğu için herhangi bir toplum bilimine, insan bilincine ve sosyolojiye de bu dönemde yer yoktu.³⁰⁵

2.2.1.2. Bilim Olarak Sosyolojinin Ortaya Çıkışı

Kıvılcımlı'ya göre sosyolojinin ortaya çıkış süreci kapitalizmin gelişimiyle birlikte gerçekleşecekti. Bu süreç aynı zamanda sınıflar arası çelişkilerin arttığı ve insanüstü güçlerin toplumu şekillendirdiği inancının sona erdiği bir döneme de denk gelmektedir. Burjuvazinin derebeylerine karşı zaferi aynı zamanda toplumun insan aklıyla, bilinciyle kendi alinyazısını değiştirebileceği gerçeğini de doğurmuştu. Kapitalizme boyun eğmek istemeyen işçi sınıfı ise içinde bulunduğu koşulları kendi lehine çevirmek adına direnç göstermeye başlamıştır. Kapitalizm bu karşı duruşun üstesinden gelmek için kendisine yeni müttefikler bulmanın yanı sıra baskı ve zor kullanma yollarına da başvuruyordu. Ancak güç kullanmak yetmiyordu ve alt sınıfları düşünce bakımından da silahsızlandırmak gerekiyordu. Çünkü alt sınıflara eşitlik ve kardeşlik vadeden sosyalizm düşüncesinin kapitalizm için büyük bir tehdit olduğu düşünülüyordu. Kıvılcımlı'ya göre sosyoloji tam da böyle bir durumda devreye girmiş ve hem sınıfsal çelişkileri örtbas ederek hem de üst sınıfların çıkarlarına hizmet ederek burjuva sınıfının yeni bilimi biçiminde ortaya çıkmıştır.³⁰⁶

Bütün sosyal düşüncelerin, sosyal bir problemi doğru ya da yanlış çözme amacıyla ortaya çıktığını düşünen Kıvılcımlı, özellikle modern toplumlardaki zıtlıkların çokluğunun sosyal düşüncelerin tek bir bilim olmasına engel olduğunu, bu yüzden birbirine karşıt teorilerin, tezlerin, antitezlerin hüküm sürdüğü bir sosyal düşünce alanı oluştuğunu öne sürer. Çünkü her bilgin, bir sınıf veya zümrenin adamı olduğu için toplumsal meselelere bakarken bağlı bulunduğu sınıf veya zümrenin çıkarlarını göz ardı edemez. Bu nedenle Kıvılcımlı'ya göre sosyoloji okullarını anlaşılabilir kılmanın tek

³⁰⁵ IISH, *Notes on Sociology*, 6-7.

³⁰⁶ IISH, *Notes on Sociology*, 9-10.

yolu, ortaya attıkları teorilerin hangi sınıf veya zümreyi temsil ettiklerini saptamaktan geçer.³⁰⁷

Sosyoloji biliminin doğuşunu büyük toplumsal zıtlıkların keskinleştiği çağlarla ilişkilendiren Kıvılcımlı, topluma düzen vermeye çalışan bütün sosyal düşüncelerin çok çeşitli olmasını da topluma verilmek istenen düzenin çeşitliliğiyle açıklar. Saint Simon'un üretimdeki anarşiyi ortadan kaldırmayı amaçlaması, Auguste Comte'un devrime sonlandıracak bir pozitif siyaset kurmak istemesi, Spencer'in bireyci liberal ekonomi adına organizmacı fikirlerden faydalanması, Durkheim'in Fransa'nın toplumsal yeniden kuruluşunda yeniden rol oynamak istemesi, Marx ve Engels'in alt sınıfların kurtuluşunu sağlayacak teoriler geliştirmesi gibi sebeplerle ayrı sosyal düşünceler, ideolojiler ortaya çıkmıştır. Kıvılcımlı'ya göre bütün bu örnekler sosyolojinin işlevi hakkında bize bir fikir verebilir. Sosyoloji topluma bir düzen verme aracı olduğundan topluma kaç türlü düzen verilmek isteniyorsa en az o kadar da sosyoloji akımı ortaya çıkar.³⁰⁸

Sosyolojiyi bir burjuva bilimi olarak gören Kıvılcımlı'nın önemseddiği ve toplumsal sorunlara özellikle de sınıf çelişkilerine çare olarak gördüğü sosyoloji okulu, işçi sınıfının sosyolojisidir. Diğer bütün sosyoloji okullarından tarihsel maddeciliği referans alarak kesin sınırlarla ayrılan bir bilim cephesi olarak düşündüğü diyalektik sosyoloji Kıvılcımlı'nın sosyoloji anlayışının özünü oluşturur. Kıvılcımlı bir bilim olarak sosyolojiye karşı çıkmaz, aksine Kıvılcımlı sosyolojinin toplumsal sorunların çözümünde yol gösterici bir bilim olduğunun farkındadır ve bu durumu oldukça önemser. Kıvılcımlı'nın sosyolojiye itirazı egemen sınıfların kontrolünde burjuva çıkarlarına hizmet eden bir bilim olarak işlev görmesi noktasında ortaya çıkar ve Kıvılcımlı sosyoloji biliminin kendisine değil; kullanım amacına, yapılış biçimine karşıdır.

Sosyoloji'nin ortaya çıkış süreci ve tarihsel gelişimi göz önüne alındığında Kıvılcımlı'nın sosyolojiye karşı tavrının yerinde olduğu anlaşılırdır. Kapitalizmin egemenlik alanını genişlettiği bir dönemde sosyolojinin ortaya çıkması Kıvılcımlı'yı haklı çıkarmaktadır. Çünkü sosyoloji toplumların işleyiş kanunlarını ortaya çıkarırken

³⁰⁷ IISH, *Notes on Sociology*, 11.

³⁰⁸ IISH, *Kent*, Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder No: 69, 1950., IISH, *Notes on Sociology*, 1940-1964.

bir yandan da kapitalist sınıfın çıkarlarına uygun olarak toplumun yönünü belirleyecek ve toplumsal sorunlar bu sınıfın çıkarına uygun şekilde çözülecekti.³⁰⁹

2.2.1.3. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji

Kıvılcımlı'nın diyalektik veya maddeci sosyoloji olarak işaret ettiği diyalektik, gerçekliğe sığmayan idealist bakış açılarının bir kenara bırakıldığı ve gerçekliğin sadece kendi ilişkileri içinde değerlendirildiği “olanı olduğu gibi görmek” ilkesiyle hareket eden maddeci diyalektiktir. Gerek dış dünyanın gerekse insan düşüncesinin genel hareket kanunlarını bildiren diyalektik, idealist ve maddeci olmak üzere iki şekilde sınıflandırılır.³¹⁰

Maddeci diyalektiğin, doğa ve topluma odaklandığı “*gerçek dünya*” ve gerçek dünyanın insan zihninde bıraktığı akislere odaklandığı “*düşünce dünyası*” genel hareket alanıdır. Kıvılcımlı'nın Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji dediği şey, gerçek dünyanın bir parçası olan topluma diyalektik maddeci yöntemle yaklaşan Tarihsel Maddeciliktir. Bu nedenle söz konusu edilen toplum olduğunda diyalektik veya maddeci sosyolojinin özellikle üzerinde durduğu şey toplumun kendisi olur. Toplumdan hareketle diyalektik sosyoloji özellikle topluma özgü olan hareket kanunlarını, toplumsal olayların kendisinden yola çıkarak ve hayali ilişkiler içinde değil de kendi ilişkileri içinde görerek bulmaya çalışır.³¹¹

Kıvılcımlı'da toplum kavramı iki ana kategoride anlamlandırılır. Bunlardan ilki “*sosyal varlık*” diğeri “*insan düşüncesi*”dir. Kıvılcımlı'nın sosyal varlık dediği şey, *maddecil temel* ve *üstyapı* olarak iki ayrı eksenle düşünülebilen ve insan düşüncesi dışında devam eden bütün toplumsal ilişkilerdir. Maddecil temel bütün üretim ilişkilerini temsil ederken, üstyapı üretim ilişkileri veya maddi koşullar üzerine inşa edilmiş sınıf, hukuk, siyaset, ahlak, bilim, sanat, din, felsefe gibi ilişkilerin tümünü temsil eder.³¹²

³⁰⁹ Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi I Ön Koşullar*, 7.

³¹⁰ IISH (International Institute of Social History), *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder 66, 1940, 1-2.

³¹¹ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 2.

³¹² Hikmet Kıvılcımlı, *Diyalektik Materyalizm Nedir? Ne Değildir?*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 11-12.

Toplumun diğer kategorisi olan insan düşüncesi ise toplum içinde kazanılmış bir niteliktir ve toplumun damgasını taşır. İnsan toplum içinde edindiği fikirlerle evreni algıladığı için hem toplum hem de doğa hakkındaki fikirleri sosyal bir özellik taşır. Kıvılcımlı'ya göre doğa ve toplum üzerine edinilmiş sosyal izlenimlerin duygu dışında kalan tümüne düşünce denir. İnsan içinde yaşadığı toplumun koşullarına ve toplumsal varoluşuna göre doğayı ve toplumu anlamlandırdığı için izlenimleri mutlak ve her zaman aynı biçimde olmaz. Yani insan düşüncesi sosyal durumun, tutumun, toplumsal olanakların müsaade ettiği ölçüde görür, duyar, sezer ve kavrar. Bu yüzden insan düşüncesi subjektiftir ve farklı toplum biçimlerinde benzer durumlar farklı kanaatlerle sonuçlanır.³¹³

Kıvılcımlı'nın öne çıkardığı diyalektik metot veya diyalektik sosyoloji, toplumun maddi koşullarını genel bir ifadeyle altyapısını üstyapısından ayrı olarak düşünmez, onları bir bütün olarak ve aynı önemde ele alır. Sınıf, politika, hukuk, ahlak gibi üstyapı ilişkilerini ancak ekonomik ilişkilerle birlikte ve karşılıklı etki-tepki faktörleriyle gözden geçirir.³¹⁴

Kıvılcımlı'daki topluma özgü hareket yasalarının anlaşılmasını sağlayacak temel yöntemin çıkış noktası, Marx ve Engels'in, tarihte toplumun ve devletin bütün ilişkilerini, dinsel ve hukuki sistemlerinin ancak bu çağlardaki maddi yaşam koşulları anlaşılırsa ve bu ilişkiler maddi koşullardan tümdengelim yoluyla çıkarılırsa anlamının olanaklı olduğu fikridir.³¹⁵ Kıvılcımlı açısından savunulan ve diyalektik materyalizmi önemli kılan şey onun maddi koşulları esas alması ve bu sayede vaka uydurmadığı için objektif, ilişki (bağ) uydurmadığı için somut olduğu düşüncesidir.³¹⁶

Kıvılcımlı açısından toplumların hareketine ve hareket kanunlarına dair gerçekleri tarihsel maddeciliği göz ardı ederek izah etmeye çalışan bütün toplumbilimcilerin, filozofların temel yanılgısı, gerçekliği olduğu gibi kavramamalarından kaynaklanmaktadır. Kıvılcımlı'ya göre aslında bu bir yanılgı değildir, toplumda

³¹³ Kıvılcımlı, *Diyalektik Materyalizm Nedir? Ne Değildir?* 13-14.

³¹⁴ Kıvılcımlı, *Diyalektik Materyalizm Nedir? Ne Değildir?*, 12.

³¹⁵ Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, (Çev.: Sevim Belli), (7. Baskı), Sol Yayınları, Ankara 2011, 25.

³¹⁶ Hikmet Kıvılcımlı, *Diyalektik Materyalizm Nedir? Ne Değildir?*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 188.

gerçekleşen olayların yani toplumsal gerçekliğin belirli bir tarafın lehine uygun tahrif etme ve toplumun kendi içinde barındırmadığı ilişkiler uydurmadır.³¹⁷

Tarihsel gelişim süreci içinde meydana gelen olaylar arasındaki tanıtlanması gereken gerçek bağlantının yerine sadece filozofun beyninin türettiği fikirleri koymaya çalışan tarih, hukuk, felsefe vb. bilim dallarının yaptığı şey tarihin, bilinçsiz ancak önceden belirlenmiş ölgülere göre işlediği fikriydi. Ancak insan toplumunun tarihinde egemen yasalar olarak kendilerini kabul ettiren genel hareket yasalarını bulmaya çalışmak, gerçek bağlantıları açığa çıkartmak yüzeysel, yapma ilişkileri yok saymakla mümkündür.³¹⁸ Tarihsel maddeciliğin yaptığı sadece egemen sınıfın lehine olan bu çarpıtmaların aksine gerçekliği bütün bilgi alanlarında olduğu gibi özellikle ekonomi-politik alanında da diyalektik olarak izaha tabi tutmaktır.³¹⁹

Özellikle toplumsal bilimlerin sahasında tarihsel maddecilikten başka orijinal ve objektif bilim karakterini taşıyacak başka bir yöntem olmadığından Tarihsel Maddecilik tek orijinal ve objektif sosyolojidir. Çünkü insanlığın ileriye gidişini temsil eden her ilim hareketi, içtimai hareketle uyum içinde olduğu sürece ancak objektif ve orijinal bir rol oynar. Her ne kadar bu ilim tek bir sınıfın çıkarlarına uysa bile burjuva mümessili filozof ve alimlerin yücelttiği kapitalist üretim ilişkilerinin aksine tüm sınıfların ortadan kalktığı sınıfsız bir topluma giden yolda bütün insanlığı ilgilendiren rehber konumunda olduğundan aynı zamanda da yegane sosyal bilimlerin metodudur.³²⁰

Kıvılcımlı, toplumsal vakalara insan iradesi ve maneviyatı karıştığından dolayı toplumsal vakaların doğa olayları kadar basit ve anlaşılabilir olmadığını, etkileri düşünüldüğünde aynı vakanın zıt telakkiler oluşturma ihtimali olduğundan toplumsal vakaların kanunlarını bulmak koşuluyla içtimai meselelerde önceden tahminler yapılabileceğini öne sürer. Toplumun gidiş kanunu sayesinde içtimai hadiselerin yönünü önceden kestirme imkanı doğacak ve sonuçları hakkındaki kanaatlerin de doğruluğu yanlışlığı anlaşılmış olacaktır. Ancak burada kastedilen *vaka* geliş güzel her vaka değil; toplumun hareket kanunlarıyla ilgili vakalardır. Toplumun hareket kanunlarını veren bu vakalar verilen hükümlerin geçerliliğini de ortaya koyacaktır.

³¹⁷ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 4.

³¹⁸ Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, (Çev.: Sevim Belli), (5. Baskı), Sol Yayınları, Ankara 2011, 48-49.

³¹⁹ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 11.

³²⁰ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 12-15.

Kıvılcımlı bu yüzden bütün içtimai tetkiklerde gelişigüzel vaka yığınlarını toplamak yerine vakalar arasındaki zorunlu ilişkilere odaklanmak gerektiğine işaret eder.³²¹

Kıvılcımlı, sosyoloji biliminin her şeyden önce toplumun hareket kanunlarını bulmakla yükümlü olduğunu ve bu kanunları ararken hiçbir durumda vakalardan ayrılmaması gerektiğini, hiç yoktan kanunlar uydurmak yerine kanunları keşfetme çabası içinde olması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.³²² Kıvılcımlı'nın toplumsal hareketleri ele alış biçimini genel bir kanıyla bağdaştırmak mümkün görünmektedir. O da, Marx'ın toplumsal hareketi, sadece insan iradesinden, düşüncesinden ve bilincinden bağımsız – irade Kıvılcımlı'da şuur şeklinde telaffuz edilir- olmakla kalmayan, aksine insan iradesini, düşüncesini ve bilincini yasaların yönettiği bir doğal tarihsel süreç olarak³²³ ele alma biçimidir.

Kıvılcımlı içtimai kanunların fatalizmle karıştırılmamasına dikkat çekerek bu kanunlara aykırı hareket biçimlerinin de olduğu “*aykırı telakkiler*” den söz eder. Kıvılcımlı iktisattaki değer-fiyat yasasından yola çıkarak aykırı telakkileri fiyattaki dalgalanmalara benzetir. Toplum kanununun düz bir hatta seyrettiği düşünülürse -ki bu Kıvılcımlı'ya göre tarihsel maddeciliktir- aykırı içtimai telakkiler, fiyat kanunları gibi o hattın altında veya üstünde zikzaklar çizerek hareket ederler. Aykırı içtimai telakkilerin en çok görüldüğü toplumlar plansız toplumlardır ve değer fiyat hareketlerindeki gibi fiyattaki dalgalanmaların değeri yok edemediği veya en azından değer etrafında hareket ettiği düşünüldüğünde, aykırı içtimai hareketler içtimai kanuna zıt zikzaklar yapmalarına rağmen cemiyet kanununu yok edemez ve nihayetinde cemiyet kanunu galip gelir.

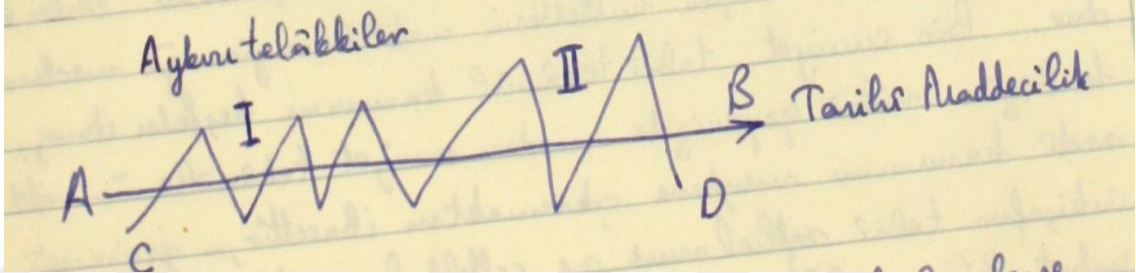
Kıvılcımlı, içtimai kanunların bilinebilir olmasının aşağıda gösterdiği şekildeki gibi A ve B noktası arasındaki mesafenin olabildiğince kısa olmasını sağlayacağını düşünür. Toplamların aynı yolu A-B üzerinden yol almasıyla C-D üzerinden yol almasının aynı şeyler olmadığını ifade eden Kıvılcımlı, C-D arasında meydana gelen zikzaklı hareketlerin özellikle sınıflı toplumlara özgü bir ilerleme tarzı olduğunu öne sürer. Kıvılcımlı'nın işaret ettiği hat üstündeki zikzaklar her zaman aynı olmamakla birlikte bazen I. gibi kısa dalgalıyken bazen de II. gibi uzun dalgalı olabilir. Kıvılcımlı,

³²¹ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 23.

³²² IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 24.

³²³ Karl Marx, *Kapital*, I. Cilt, (Çev.: Alaattin Bilgi), (10. Baskı), Sol Yayınları, İstanbul 2011, 26.

zikkazların boyunun uzun olmasını içtimai kanuna insan iradesinin yabancı oluşuyla, kısa olmasını ise insan iradesinin içtimai kanuna aşına oluşuyla açıklar. Kıvılcımlı açıısından içtimai kanun hattına en yakın gerçekleşen hareketler toplumların ilerlemesini kolaylaştıracak hareketlerdir.³²⁴

Şekil 2.1. Toplumların Hareket Yasası

Marx'ın Kapital'in önsözünde yazdığı, Kıvılcımlı'nın kendisinin de belirttiği pasaj toplumların hareket biçimlerini formüle ettiği yukarıdaki şemanın çıkış noktasıdır. Marx'ın *"Bir ulus öteki uluslardan birçok şeyler öğrenebilir ve öğrenmelidir de, Bir toplum kendi hareketinin doğal yasalarını ortaya çıkarmak için doğru yola girmiş olsa bile -bu yapıtın son amacı da, zaten modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır- bu toplum normal gelişmesinin birbirini izleyen aşamalarının ortaya koyduğu engelleri, ne gözüpek sıçrayışlarla temizleyebilir, ne de meşru yasalarla ortadan kaldırabilir. Ancak doğum sancılarını kısaltabilir ve azaltabilir."*³²⁵ tespitini Kıvılcımlı C-D arasındaki zikkazlı hareketler yerine A-B arasındaki düz doğruya yakın hareketler olarak gerçekleşmesinin, toplumların doğum sancılarını kısaltmak ve azaltmakla benzer ilişkisi olduğunu doğrulamaya çalışır.

Kıvılcımlı'ya göre toplumların hareket kabiliyetini geliştirecek olan şey, insanların sözü edilen içtimai kanunlara ne kadar şuurla yaklaştıklarıyla ilgilidir. Bu açıdan tarihi maddecilik, topluma ait kanunlar karşısında insanları bekleyişe sevk etmek bir yana, içtimai kanunlara aykırı hareketleri bertaraf etmek ve zaman israfını ortadan kaldırmak için şuurlu bir fiiliyata teşvik eder. Bu yüzden Kıvılcımlı, fatalizm gibi

³²⁴ IISH, *Diyalektik veya Maddecî Sosyoloji*, 24-25.

³²⁵ Marx, *Kapital*, I. Cilt, 18.

insanları kazaya boyun eğmeye iten içtimai kanunlardan habersiz düşünceler yerine içtimai kanunların bilindiği tarihsel maddeciliği önemser.³²⁶

Kıvılcımlı'da, toplum ve doğa kanunlarını birbirinden ayıran şey hareketin niteliğidir. Doğa kanunlarında şuursuz kör kuvvetler kanunların belirleyicisiyken, toplum kanunlarında ise şuurlu hareketlerin tayin edici gücü vardır. Bu yüzden doğa kanunları topluma tatbik edilemezler. İlk bakışta Kıvılcımlı'nın toplumsal hareketleri şuur gibi idealist bir metaforla izah ettiği düşünülse de şuur tayin eden sebepleri maddi koşullarla açıklar. Bunlardan ilki maddi ya da objektif sebepler dediği iklim, ahlak, kanunlar, insanın fiziki-biyolojik dengesi gibi insan şuuru dışında olup bitenlerdir. İkincisi ise manevi ya da subjektif sebepler dediği insanın kendi benliğinde görülen ve toplum temelli ideal şeylerdir. Yani şuurlu hareket, diğer doğa ve hayvani hareketlerden farklı olarak ne doğada ne de hayvanda olmayan sadece sosyal bir varlık olduğu için insanda bulunan bir hedefe yönelik planlı hareketlerdir.³²⁷

Kıvılcımlı'nın şuur tayin eden sebepler olarak gösterdiği maddi ve manevi koşullar, Engels'te iradenin belirleyicisi tutku ve düşüncenin de kendileri tarafından belirlendiği dış nesneler ve ülküsel nitelikteki güdüler (hırs, gerçek ve adalet düşkünlüğü, kişisel kin ve heves v.s.) olarak tarif edilir.³²⁸ Ancak bütün bireyler tarafından bilinçli olarak gerçekleştirilen erekler genel olarak yüzeyde hüküm süren rastlantılardan ibarettir. Bütün bu erekların gerçekleşme olasılığı çok seyrek görülür veya bu erekları gerçekleştirecek araçlar şimdilik yetersizdir. Bu nedenle bu eylemlerin doğurduğu düşünülen sonuçlar çoğu zaman istenilen sonuçlar olmadığı için doğada hüküm süren kör kuvvetler gibidirler ve daima gizli iç yasaların emri altında gerçekleşirler.³²⁹

Kıvılcımlı, planlı ya da şuurlu hareketlerin gerçekleşme olasılığının bu kadar nadir olma durumunu topluma özgü yasaların varlığıyla açıklar. Bu yasaların ispatı amacıyla Kıvılcımlı bazı örnekler verir. Bunlardan biri köylüyü bazı üretim davranışlarına yönelten koşulları ortaya çıkarmak için verdiği örnektir. Örnekte, pazarda bu yıl arpa fiyatlarının oldukça yüksek seviyelerde hareket ettiğini gören saf köylü gelecek yıl için arpa ekmeye karar verir. Pazarı gören bütün köylüler de benzer üretim

³²⁶ IISH, *Diyalektik Veya Maddecî Sosyoloji*, 25.

³²⁷ IISH, *Diyalektik Veya Maddecî Sosyoloji*, II. Kısım, 1-4.

³²⁸ Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, 50.

³²⁹ Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, 49-50.

davranışını sergilerler. Ertesi yıl pek çok tarlayı arpa başakları doldurduğu gibi tahıl ambarları da arpayla dolup taşar. Ancak bu defa herkes arpa ekince pazardaki arpa bolluğu fiyatları yok pahasına düşürür ve köylünün büyük umutlarla gerçekleştirdiği üretim hareketi beklentinin tam tersi şekilde sonuçlanır.³³⁰ Kıvılcımlı bu dengesiz fiyat hareketlerini arz talep ilişkisinde arayarak gerçekleşen bu durumu fiyat kanunuyla izah etmeye çalışır. Kıvılcımlı'ya göre köylüler pazar ihtiyacından fazla arpa ürettiklerinde fiyatlar düşüyor, az ürettiklerinde yükseliyordu. İktisadi bir yasaya bağlı olarak gerçekleşen bu fiyat hareketlerini arz ve talep ilişkileri belirlediği için bu diyalektik ilişkiden de fiyat kanunu ortaya çıkar ve arz talepten çoksa fiyatların düştüğü talep arzdan çoksa fiyatların yükseldiği³³¹ bir piyasa hareketi gerçekleşir.³³²

Planlanmış eylemlerin istenilen sonuca ulaşmamasına sebep olan etkenleri ortaya koymaya çalışan Kıvılcımlı, sonuçları belirleyen asıl etkinin insan iradesi olmadığı eylemlerin arkasında yatan gerçek nedenlerin yasalar olduğu sonucuna varır. Kıvılcımlı'nın bu tespitlerinden, insanların tarihsel eylemlerinin güdülerі ardında bulunan devindirici güçleri ortaya çıkarmak söz konusu olduğunda bireylerin güdülerinin, büyük yığınları, sınıfları harekete geçiren ve onları sürekli büyük bir tarihsel dönüşümle sonuçlanan bir eylemliliğe taşıyan güdüler kadar öneme sahip olmadığı³³³ sonucu ortaya çıkar.

Kıvılcımlı, modern toplumların iktisadi dengesinin de fiyat hareketleri gibi dalgalı bir seyir izlediğini düşünür. İktisadi denge sağlandığında refah devri yaşanır, bozulduğunda ise buhran devri başlar. Modern toplumların doğasında olan bu gelgitli iktisadi dengeye yön veren koşullar ise tıpkı fiyat hareketlerinde olduğu gibi arz talep ilişkisinde aranır. Plansız üretim veya üretim anarşisi arz talep dengesini bozarak iktisadi buhranlara yol açar. Ortaya çıkan her iktisadi buhran sadece ekonomik dengeleri bozmakla kalmaz bir taraftan küçük ve orta ölçekli üreticileri (köylüler, esnaflar, küçük ve orta burjuvalar) ameleleştirirken diğer taraftan da sürekli olarak bir işsizler ordusu

³³⁰ İSSH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 4-5.

³³¹ Kıvılcımlı'nın burada kullandığı cümle orijinal metinde “... malların arzı nerede talepten çoksa, orada fiyatlar yüksek, malların talebi arzdan çoksa fiyatlar alçak olur.” şeklinde tam tersi bir ifade kullanılır. Ancak Kıvılcımlı'nın örnekle izah ettiği durumun sonuçlarıyla çelişen bu cümle büyük olasılıkla farkında olmadan yanlış yazılmıştır.

³³² İSSH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 7.

³³³ Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, 51-52.

yaratır. Modern sanayi bu üretim biçimiyle davrandığı sürece bu yedek sanayi ordusu aynı zamanda yoksulluğun artışı da beraberinde getirir.³³⁴

Modern toplum, iktisadi buhranları belirli periyotlarla yaşar ve bununla baş etmek için ya yeni pazarlar ve hammadde kaynakları bularak iktisadi dengeyi yeniden kurmaya çalışır ya da önüne geçilemez yıkılışlara katlanmak zorunda kalır. Daha geniş bir üretim faaliyetine girildiği durumlarda yeni pazar ve sömürge ihtiyacı duyan modern toplum, bu defa devletler arasındaki mevcut dengeyi bozarak yeni bir iktisadi dengeyi zorladığı için siyasi buhrana yol açar. Dolayısıyla her iktisadi buhranı takiben bir siyasi buhran yaşanır ve bu buhranlar uluslararası çatışmalara ve savaşlara neden olur.³³⁵ Kapitalist toplumun yazgısı budur; her beş on yılda iktisadi bir bunalım yaşanır ve bu süreç atlatılıp dengeler sağlanıncaya kadar iktisadi bunalımı toplumsal ve siyasal bunalımlar kovalar.³³⁶ Üretici güçlerdeki bu sıçramalar Kıvılcımlı'ya göre üretim ilişkileriyle birlikte bütün sosyal ilişkilerde bir nitelik değişikliğine yol açmayabilir. Ancak bu sıçramalar üst üste biriktikçe bir devrimin şartlarını hazırlayabilecek güce ulaşabilirler.³³⁷

Kıvılcımlı, toplumlar arasındaki bu çatışmalardan en çok etkilenenin aslında üst tabakalar olduğunu savunur. Çünkü kargaşalıktan istifade ederek ayaklanma çıkaranlar genellikle alt tabakalardır. 1871 Almanya-Fransa Savaşında Paris Komünü'nün kurulması, 1904 Rusya-Japonya Savaşından sonra Rus İhtilali, Birinci Dünya Savaşından sonra Bolşevik İhtilali gibi olayların yaşanması bütün iktisadi, siyasi, toplumsal değişikliklerin birbirlerine zincirleme bağlı olduğunu gösterir ve toplumda birtakım kanunların varlığını ispat eder.³³⁸

Kıvılcımlı'nın toplumsal dünyada olup bitenlere yüklediği anlam basit ve anlaşılırdır. Bir tesadüf gibi görünen toplumsal olaylar aslında tamamen gizli yasaların hükmettiği bir dünyada gerçekleşen maddi koşulların yani üretim ilişkilerinin sonucudur ve her topluma özgü ekonomik ve toplumsal yasalar, tüm insanlık tarihinin yasalarıyla ilişki içinde hareket ederek o toplumun yazgısını belirler.

³³⁴ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 8-9.

³³⁵ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 10.

³³⁶ Kıvılcımlı, *Diyalektik Materyalizm Nedir? Ne Değildir?*, 195.

³³⁷ Hikmet Kıvılcımlı, *Devrim Nedir?*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 70.

³³⁸ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 11.

Kıvılcımlı'nın, bütün sosyoloji okullarına itirazda bulunduğu ana eksen tam da topluma özgü kanunlara karşı alınan tavırlarda kendisini gösterir. Kıvılcımlı'ya göre bütün metafizik sosyologlar, alimler, filozoflar insan iradesini hiçe sayarak cemiyet kanunlarını ya tabiat kanunlarına bağlarlar ya da ilahi bir kudret (içtimai şuur, maşeri vicdan, irade-i külliye) sayarlar. Bir taraftan insanlar iradeyle hareket eder ve diğer taraftan da cemiyet kanunları işler mantığı görünüşte bir tezatlık içerse de bu tezatlık ebedi ve mutlak değildir. Metafizik düşünücüler bu tezatlığı izah etmek yerine tezatlığın bir tarafını atıp diğer tarafını mutlaklaştırırlar.³³⁹

Kıvılcımlı, cemiyet kanunlarını içtimai varlık ve içtimai şuurun birbirleriyle olan münasebetleriyle izah etmeye çalışır. İçtimai varlığın içtimai şuru tayin ettiği bu anlayışa göre içtimai şuurlu birer varlık olan insanların şuurlu varlıklarından ayrı gelişme göstermeleri anlamına gelen objektif bir mantık bulunmaktadır. Bu objektif mantıktan kasıt içtimai şuurumuzca tamamıyla kavranılamayacak ve objektif bir surette gerçekleşen bir takım olaylar ve gelişmeler zinciridir.³⁴⁰

Kıvılcımlı'da söz konusu edilen olgunun özü, belirli tarzlara göre üretim faaliyetlerinde bulunan belirli bireylerin, belirli toplumsal ve siyasal ilişkilerin içine girmeleridir. Bu belirli toplumsal ve siyasal ilişkiler Kıvılcımlı'da objektif mantık kavramı olarak karşılığını bulur. Kıvılcımlı'nın kastettiği içtimai varlık (toplumsal varlık) ise bireylerin kendilerinin veya başkalarının kafalarında canlandırdıkları bireyler değil, üretim faaliyetleri içinde bulunan dolayısıyla belirli maddi ve kendi iradelerinden bağımsız sınırlılıklar, verili temeller ve koşullar altında faaliyet gösteren gerçek bireylerdir. Bu gerçek birey Robinson masalındaki gibi tek başına kalmış uydurma bir insan değil, hem toplum yaratıcıdır hem de toplum yaratıcıdır.³⁴¹ Kıvılcımlı'nın işaret ettiği toplumsal varlık olan ve toplumsal bilince sahip olan bu birey, Marx ve Engels'in tarif ettiği, hem doğa ile ilişkilerinde hem de birbirleriyle olan gerçek ilişkilerinde ortaya çıkan fikirleriyle varlığını sürdüren ve kendi üretimlerinin, karşılıklı ilişkilerinin, siyasal ve toplumsal örgütlülüklerinin bilincinde olan bireydir.³⁴²

³³⁹ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 12.

³⁴⁰ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 14.

³⁴¹ Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul 1965, 8.

³⁴² Karl Marx, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, (Çev.: Sevim Belli), (7. Baskı), Sol Yayınları, Ankara 2010, 44.

Kıvılcımlı, toplumun gelişim yasalarını izah ederken kullandığı temel argümanlardan biri olan içtimai şuur (toplumsal bilinç) kavramının da dayanak noktası Marx'tır. Fikirlerin, anlayışların ve bilincin üretimini doğrudan doğruya insanların maddi faaliyetine ve karşılıklı maddi ilişkilerine yani gerçek yaşamın diline bağlayan ve bu karşılıklı zihinsel ilişkilerin, insanların maddi davranışlarının dolaysız ürünü olarak ortaya çıktığını savunan³⁴³ Marx'tan yola çıkarak Kıvılcımlı, toplumsal bilincin toplumsal varlık tarafından tayin edildiğini yani onun bir yansıması olduğunu kabul eder. Ancak toplumsal bilincin toplumsal varlığın bir yansıması olduğu durumu bu iki durumun birbiriyle özdeş olduğu sonucunu doğurmaz. Yansıma ya da imge yansıtılan şeyin yaklaşık gerçek bir kopyası olabilir ve toplumsal bilincin toplumsal varlığı yansıtması bütün materyalizmin genel bir önermesidir.³⁴⁴

Kıvılcımlı'nın, toplumsal varlık ve toplumsal bilinçten ayrı olarak özellikle tarihe yön veren güç olarak belirtmek istediği şey, cemiyet kanunları yani tarihin gelişim yasalarıdır. Bireyin yaşıyor olması, ekonomik bir eylem halinde bulunması, üretmesi, üretim faaliyetleri gerçekleştirmesi, ürettiği ürünleri değiş tokuşa sokması, bireyin toplumsal bilincinden bağımsız ve bu bilinç tarafından tümüyle kavranamayan nesnel olarak zorunlu bir olaylar dizilişinin, bir gelişme zincirinin ortaya çıkmasına yol açar.³⁴⁵ Kıvılcımlı'nın vardığı sonuç da insan bilincinden bağımsız olarak cemiyet kanunlarının varlığı ve bu kanunların toplumların gelişim yasaları olduğudur.

Kıvılcımlı, bir taraftan insanların birtakım amaçlar için şuurlu şekilde toplumsal ilişkiler içine girdiklerini, diğer taraftan da toplumsal kanunların insanların şuurlarına rağmen işlemeye devam etmesi durumunun bir tezatlık olmadığını düşünür. Kıvılcımlı'ya göre bu durumun, insan şuurunun toplumsal kanunları asla kavrayamayacağı anlamına gelmediğini, toplum kanunları fikrinin ortaya çıkmasının bile bu kanunların insan şuru tarafından kavranılacak düzeyde olduğunu gösterir. Burada söz konusu edilen, içtimai varlığın cemiyet kanunlarını mümkün olduğu kadar daha doğru ve açık surette şuura çıkarma gayesidir.³⁴⁶ İnsanlığın da en soylu görevi, kendi toplumsal bilincini, bütün kapitalist ülkelerin ileri sınıflarının bilincini ve

³⁴³ Marx, Engels, *Alman İdeolojisi*, 44-45.

³⁴⁴ V. I. Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, (Çev.: Sevim Belli), (3. Baskı), Sol Yayınları, Ankara 1993, 361.

³⁴⁵ Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, 363.

³⁴⁶ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, 15-16.

toplumsal varlığın evriminin nesnel mantığını genel ve belli başlı çizgileriyle açık ve pürüzsüz biçimde kucaklamaktır.³⁴⁷

Kıvılcımlı, toplumu izah ederken, her şeyden önce tarihe yön verdiği düşünülen birey faktörünü bir yana bırakarak bireyin tarihsel arka planını ve verili toplumsal koşullarını referans alır. Kıvılcımlı'ya göre sırf insan dehasının tarihi yoktan var etmesine imkan yoktur. Belirli zaman ve belirli mekânda hareket etme kabiliyetine sahip olan insan, sadece geçmişten taşıdığı kültürel kodlarla ve sahip olduğu imkânlarla eylemde bulunur.³⁴⁸ Bireyin en çok yüceltilen ruhu da en çok basitleştirilen bilinçaltı da bireyin beyin aynasına çarpan toplum ilişkilerinin yansımasından başka bir şeyi ifade etmez.³⁴⁹ Kendi tarihini kendisi yapan insanı harekete geçiren şey, onun keyfi istekleri değil; doğrudan veri olan ve geçmişten kalan koşullardır.³⁵⁰

Kıvılcımlı, insanı harekete geçiren tüm bu koşulları içtimai şartlar olarak adlandırır ve bu içtimai şartları kavramak için toplumun kendisinden yola çıkarak tarihi maddeciliğin bazı prensiplerini esas alır. Bunlardan ilki, tarihin derin hareket kanunlarını ararken önemli toplumsal dönüşümlere yol açmayan münferit hadiseler yerine; büyük tarihi değişimler doğuran sürekli hareketleri aramaktır. İkincisi, büyük tarihi hareketleri ararken şahıs faktörünü değil, kitle etkisini esas almaktır. Burada önemli olan kitlenin kendisinden başka onu harekete geçiren sebeplerdir. Çünkü bu sebepler aynı zamanda insanı harekete geçiren toplumun o andaki içtimai şartlarıdır. Üçüncü prensip ise insanın rolünü ne büyütme ne de küçültmektir. İnsan evreni tek dokunuşla bambaşka şekillere sokan sihirbaz ya da tanrı değildir, ama kontrol edemediği kör kuvvetlerle hareket eden bir kukla da değildir. İnsanı önemli yapan şey onun kitle içindeki varlığıdır ve kitlenin tarihteki etkin rolüdür.³⁵¹

Kıvılcımlı'da büyük kitle hareketini önemli kılan şey ise onun sınıfsal karakteridir. Uygarlık tarihindeki büyük kitle hareketlerini anlamlandırmanın tek yolu da sınıf hareketlerini gözden geçirmektir. Çünkü sınıf mücadeleleri, Kıvılcımlı açısından, farklı uygarlık durumlarında yaşanan toplum farklılaşmalarına damgasını

³⁴⁷ Lenin, *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, 363.

³⁴⁸ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, II. Kısım, 19.

³⁴⁹ Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul 1965, 64.

³⁵⁰ Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara 1976, 13.

³⁵¹ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, II. Kısım, 19-25.

vuran en önemli etkidir.³⁵² Kuvilcımllı'nın toplumlar tarihini sınıf savaşımlarının tarihi olarak gördüğü bu yaklaşım, modern toplumlar da olduğı gibi kapitalizm öncesi toplum biçimlerinde de tarihin ilerleme yasıdır. Buna göre, özgür yurttaşlar ve köleler, patrisyenler ve plebler, senyörler ve serfler, lonca ustaları ve çıraklar daha genel olarak ezenler ile ezilenler sürekli karşı karşıya gelerek ya toplumu tümünden bir devrimci dönüşüme uğratmışlar ya da çatışan sınıfların ortak yıkımıyla sonuçlanan ancak durmak bilmeyen gizli veya açık bir savaşım içinde olmuşlardır.³⁵³

Tarihe yön veren sınıflar arası çatışma, kapitalizm öncesi toplum biçimlerinde daha az belirgindir. Kuvilcımllı'ya göre büyük kitleler arasında yaşanan bu çatışmayı anlaşılabilir yapan etkiyi siyasi ve toplumsal ilişkilerde aramak gerekmektedir. Çünkü bu toplum biçimlerinde her ne kadar ayrı tabaka ve zümrelere veya sınıflara mensup insanlar olsa da bu insanlar arasında kabile, aşiret, babaşahlık gibi geleneksel şahsi bağlar bulunmaktaydı.³⁵⁴ Bu durum modern çağa kadar yani Avrupa'da kapitalizmin gelişimine kadar bu şekilde devam eder ancak bu defa feodal toplumun yıkıntıları içinden doğan modern burjuva toplumu, eski sınıflar yerine yeni sınıflar, eski baskı koşulları yerine yeni baskı koşulları, eski savaşım biçimleri yerine yeni savaşım biçimleriyle belirlemeye başlar.³⁵⁵

Kuvilcımllı, modern çağın toplumsal hareketliliğine ilişkin vardığı son noktada, tarihi yapan itici gücü büyük kitlelerin hareketi ve onların sınıfsal karakteri olarak görür. Kuvilcımllı'ya göre insanlığın sınıfsız ilkel komünal toplumdan çıkarak sınıflı toplum şekline dönüşmeye başladığı zamandan beri tarihe yön veren güç bu sınıf hareketleridir.³⁵⁶

³⁵² IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji, II. Kısım*, 28.

³⁵³ Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, (Çev.: Gaybiköylü), (8. Baskı), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1997, 42.

³⁵⁴ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji, II. Kısım*, 29.

³⁵⁵ Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, 43.

³⁵⁶ IISH, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji, II. Kısım*, 34.

2.2.2. Eleştirel Bir Yaklaşım: Metafizik Sosyolojiler

2.2.2.1. Genel Olarak Sosyal Teori Eleştirileri

Kıvılcımlı'nın bir burjuva bilimi olarak sosyoloji eleştirisinin ana eksenini, özellikle Marxizmin yükselişine karşı kapitalizmin kendisini savunmak adına ortaya attığı teorilere odaklanır. Sosyolojinin özellikle toplum içinde belli başlı anlaşmazlıkların ve çatışmaların konusunu oluşturduğu sorunlara yönelmesi³⁵⁷ sosyolojiyi tarafsızlığı tartışılan bir bilim haline getirmiştir. Burjuva öncesi toplum biçimlerinin kapitalist modernleşmeye dönüşümünü ve bu dönüşüm sırasında ortaya çıkan kural dışı görüngü biçimlerini açıklama görevini üstlenerek burjuva toplumunun kuramı olarak doğan sosyoloji³⁵⁸ bu yönüyle özellikle burjuvazinin çıkarlarını temsil ettiği gerekçesiyle Marxizm'in yoğun eleştirileriyle karşılaşmıştır.

Marxizm'e karşı ilginin giderek artması sınıf mücadelesi, sınıf bilinci ve sınıf dayanışması ilkeleriyle hareket eden örgütlü bir politik eğilim olarak sosyalizmin önem kazanması³⁵⁹ Kıvılcımlı açısından sosyalizm karşıtı bir sosyolojinin burjuva saflarında bir bilim olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kıvılcımlı, bu nedenle burjuva bilimi olarak kalan sosyolojiye rağmen gerçek sosyolojinin, bütün diğer sosyoloji okullarına karşı kesin sınırlı bir bilim cephesi ve ayrı bir dünya görüşü olarak, işçi sınıfının sosyolojisi yani tarihsel maddecilik veya diyalektik sosyoloji olduğunu savunmuştur.³⁶⁰ Kıvılcımlı'ya göre kapitalizmin bilim anlayışı, egemen kültürü devrimci bir teoriyle alt üst edilebildiği sürece burjuva biliminin genel karakterlerini, yani kitabiliği ve hayattan kopukluğunu, soyut formüllerini gerçek sosyal bilimin karakterinden ayırt edebiliriz.³⁶¹

Kıvılcımlı'ya göre sosyolojinin bir bilim kimliği olabilir ancak tarafsızlığından söz edilemez. Büyük sosyologların göstermeye çalıştıkları gibi sosyoloji, gerçeği bulmaya çalışan saf bir bilim değildir. Sosyoloji, XIX. yüzyılda serbest rekabetçi

³⁵⁷ Anthony Giddens, *Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Çev.: Dr. M. Ruhi Esengün, Dr. İsmail Öğretir), (5. Baskı), Birey Yayıncılık, İstanbul 1998, 12.

³⁵⁸ Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı, 1. Cilt: Eylem Rasyonelliği ve Toplumsal Rasyonelleşme, 2. Cilt: İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine*, (Çev.: Mustafa Tüzel), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, 29-30.

³⁵⁹ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Çev.: Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, 233.

³⁶⁰ IISH, *Notes on Sociology*, 10.

³⁶¹ Hikmet Kıvılcımlı, *Genel Düşünceler*, (2. Baskı), Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2013, 41.

kapitalizmin, XX. yüzyılda da tekelci finans kapitalizmin emrinde ve kapitalizmi haklı çıkarmak için uydurulan yığınla tarikatlar mahşeridir. Sosyoloji gerçekten toplumun bilimi olsaydı, toplumun maddi temel ilişkilerini, gidiş kanunlarını örtbas etmeye, maskeleye, bozmaya çalışmazdı. Bütün burjuva sosyologlarının yaptığı tek şey canlı olayları metafizik metotlarla izah ederek, tarihsel maddeciliği yok saymak, Marxizm'i karalamak ve diyalektiği düşman ilan etmektir. Bu nedenle Kıvılcımlı, burjuva sosyolojisinin insanı fiziksel varlığından ve onun maddi üretim dünyasından kopardığını öne sürerek, burjuva sosyoloji okulları diye tabir ettiği tüm sosyoloji teorilerine “*Metafizik Sosyolojiler*” adını verir.³⁶²

Kıvılcımlı'ya göre metafizik sosyolojiler, tarihin büyük akışını, toplumun genel yasalarını izah etmedikleri gibi kapitalist dönemin egemen kavrayışlarını ısrarla savunarak değişime karşı savunmaya geçerler. Metafizik sosyolojiler, gerçekliğin ancak bir parçasını belki yansıtabilirler ancak asıl amaçları genel ve mutlak gerçeği örtbas etmektir. Metafizik sosyolojiler, XIX. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan ve XX. yüzyılda giderek büyüyen iç ve dış sosyal çelişkilere karşı düşünülmüş burjuva tedbirleridir. Bu nedenle metafizik sosyolojiler modern toplumun iç çelişkilerine yani emek sermaye ilişkisinden kaynaklanan çatışmalara da çare bulmak için ortaya atılmışlardır.³⁶³

Kıvılcımlı, tarihsel maddecilikten sonra ortaya çıkan sosyolojinin (metafizik sosyolojilerin) işçi sınıfına ve tarihsel maddeciliğe karşı kurulduğunu, tarihi bozmak ve toplumu her türlü değişiklikten alıkoymak amacı taşıdığını ayrıca burjuva bilginleri tarafından tarih ve sosyoloji birbirinden ayrılarak hem tarihin hem de sosyolojinin kısırlaştırılmak istendiğini ileri sürer. Gerçek sosyolojinin tarihsel maddecilik veya diyalektik sosyoloji olduğunu savunan Kıvılcımlı, Tarihsel maddeciliğin sosyolojiden önce yığınlara mal edilen objektif bir bilim olarak daha ileri ve olumlu bir bilim-insanlık amacı taşıdığını, tarihle sosyal düşüncüyü ayrıştırmak yerine her iki bilim çabasını sentezleme yoluna giderek toplumlarda yapıcı değişikliklere yol açtığını savunur.³⁶⁴

³⁶² IISH, *Notes on Sociology*, 12-14.

³⁶³ IISH, *Notes on Sociology*, 36-37.

³⁶⁴ IISH, *Notes on Sociology*, 13.

Kıvılcımlı, metafizik sosyolojilerin amaçlarına ulaşmak için birbirlerinden ayırt edilmesi güç olan sistemler ve metotlar şeklinde davranış gösterdiklerini, sistem olarak daha çok kapitalizmin serbest rekabetçi çağı olan XIX. yüzyılda dağınık ve yerel okullar durumunda ortaya çıktıklarını, metot olarak da kapitalizmin tekelci çağı olan XX. yüzyıl ile birlikte yeryüzü ölçüsünde yayılmaya başladıklarını belirtir. Toplumun temel kanunları arandığında toplum, onun maddecil temeli olan üretim ilişkilerine bakılmaksızın ya biyoloji, zooloji, antropoloji gibi toplum dışı yeni buluşlara ya da psikoloji, morfoloji gibi toplumun sadece görünüşüne ve ruh, ahlak, gelenek, görenek gibi üstyapısal özelliklerine bağlanıyordu. Kıvılcımlı, toplumu bu şekilde kendi maddi koşullarından bağımsız bir süreç olarak gören metafizik sosyoloji sistemlerini organizmacı okullar, antropoloji okulları, psikoloji okulları ve formalizm okulları olarak dört farklı sınıfta değerlendirir.³⁶⁵

Toplumu canlı bir organizmaya benzeten ve toplumun işleyişini organizmanın bileşenleriyle açıklamaya çalışan organizmacı okullar, özellikle Darwin ve Spencer'in görüşleri Kıvılcımlı'da karşılık bulmaz. Kıvılcımlı, Darwin'in türlerin kökenine ilişkin tespitlerine özellikle organizmanın organ ve dokularına özgü hücre farklılıklarını sanayi toplumundaki işbölümüne benzetmesine karşı çıkar. Kıvılcımlı'ya göre organizmada dolaşım halinde bulunan kanın her hücreye gerekli besini taşıma kabiliyeti bulunmaktaydı. Ancak toplum sınıfları arasında tıpkı organ ve dokular arasında bulunan bir eşitlik olmadığı gibi toplumun sınıf ve zümreleri arasındaki fark giderek büyüyordu.³⁶⁶ Kıvılcımlı'ya göre bütün toplumu doğa kanunlarıyla açıklamaya kalkışmak insanı Darwin'in hayvanlarından farksız kılmak, toplumu bir hayvan sürüsüne çevirmek anlamına geliyordu. Bu nedenle böyle bir iddia çirkin olduğu için değil, yanlış olduğu için kabul edilemezdi.³⁶⁷

Kıvılcımlı'ya göre sosyal evrimi genel evrimin bir parçası olarak gören Spencer'in organizmacı anlayışı da, toplum kanunlarını açıklamak için yanlış bir yöntemdi. Çünkü organik kanunlar *biyolojik*, inorganik kanunlar *fizik*, toplum kanunları ise *sosyal* karakterlidir. Hepsinin genel hareketi diyalektiğe uygun olsa da özel kanunları da bulunduğundan biyolojik ya da fizik kanunlarıyla toplum kanunlarını izah

³⁶⁵ IISH, *Notes on Sociology*, 37-39.

³⁶⁶ IISH, *Notes on Sociology*, 41.

³⁶⁷ Kıvılcımlı, *Diyalektik Materyalizm Nedir? Ne Değildir?*, 192.

etmek mümkün değildir. Toplumu yapı itibariyle yapısız sayılabilecek kadar basit ve ayrı parçaların karşılıklı ve işlevsel bir bağımlılık kazandığı, karmaşık, farklılaşmış yapılara doğru evrim geçiren bir şey olarak tanımlayan Spencer'ın toplum anlayışına³⁶⁸ karşı çıkan Kıvılcımlı, sosyalist toplumda da kapitalist toplumda da bireylerin organizma içindeki hücreler kadar ekonomik, politik ve sosyal bir bütünün içinde yaşadıklarını savunur.³⁶⁹

Toplumsal organizma ile bireysel organizma karşılaştırmasında Spencer, bireysel organizmada bir tek bilinç merkezi olduğunu, toplumsal organizmadaysa bireyler kadar merkez bulunduğuna işaret eder.³⁷⁰ Kıvılcımlı, Spencer'ın bilincin beynin kendisinde bulunan bir karakter olduğu fikrine karşı çıkarak, bilincin toplum ilişkilerinin insan beynindeki bir sentezi, sosyal yapının beyindeki bir yansıması şeklinde gerçekleştiğini kabul eder.³⁷¹

Organizmacı okulların bir başka eğilimi ise toplumu hayvan topluluklarının yaşam şekilleriyle ilişkilendirip, toplumun ne olduğuyla ilgili hükümler veren zoo sosyoloji yaklaşımlarıdır. Bu tür yaklaşımlara göre toplum çok hücreli bir canlı gibidir. Toplumun temelinde taklit davranışı, içgüdü olduğu gibi toplum gürültülü bir kuru kalabalık şeklinde de izah edilir. Kıvılcımlı açısından toplumu hayvan davranışlarıyla izah etmeye çalışan her türlü yaklaşım neolojizmden başka bir şey değildir. Toplumu doğal bir bütün gibi gösterme eğilimindeki bu tür yaklaşımların çıkardığı ortak sonuç dayanışmadır. Çünkü organizmada nasıl ki bütün organlar arasında tam bir uyum ve işbirliği varsa toplum içinde de farklı sınıf ve zümreler arasında da çatışmanın olmadığı bir işleyiş gerekmektedir. Kıvılcımlı'ya göre bu tür yaklaşımların asıl amacı toplumun gidiş kanunlarını karartmak ve temenni edilen toplum anlayışını bilim adı altında savunmaktır.³⁷²

Kıvılcımlı'nın metafizik sosyoloji sistemleri sınıflandırmasında antropoloji okullarının önemi, özellikle tarihsel maddeciliğin toplumlar tarihine ilişkin söylediklerinin haklılığında ortaya çıkıyordu. XIX. yüzyıldan itibaren etnoloji, arkeoloji, etnografya, antropoloji bilimlerinin doğmasıyla bu bilimlerin araştırma ve

³⁶⁸ Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, 76.

³⁶⁹ IISH, *Notes on Sociology*, 41.

³⁷⁰ Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, 79.

³⁷¹ IISH, *Notes on Sociology*, 42.

³⁷² IISH, *Notes on Sociology*, 43.

inceleme sonuçları, hukuk, aile, ahlak, ekonomi gibi kurumların tarihte birtakım değişiklikler geçirdiğini ortaya koyuyordu. Bu durum gerek doğada gerek toplumda her şeyin diyalektik olarak değiştiğine de işaret ediyordu. Kıvılcımlı'ya göre bu etki bu türden antropoloji okullarının olumlu yanını teşkil ediyordu. Ancak genel olarak bu bilim dallarının kapitalizmin kriz dönemlerinde yaşadığı buhranları atlatmasına da hizmet ettiği gerçeği vardı. Çin'de, Kuzey Amerika'da, Güney Amerika'da geri toplumlar üzerine yapılan araştırmalardan elde edilen veriler, büyük sanayinin sömürgelerini genişletmek, hammadde ve pazar sorunu çözmek adına oralarda yaşayan halkların sömürgeleştirilmesinde bir araç olarak kullanılıyordu.³⁷³

Toplumu açıklarken kişi ruhu, kolektif ruh, ahlak gibi kavramları referans alarak sosyal ve ekonomik determinizmi yok sayan psikoloji okulları ise Kıvılcımlı'ya göre toplum olaylarını kişiye ya da bir gruba bağlamaktan öteye geçemez. Toplumu birbiri üzerinde etkide bulunan beyinler arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak gören Tarde'in, toplumu analiz ederken kullandığı ve kişiler arası etkileşimin üç temel eğilim çerçevesinde gerçekleştiği taklit, zıtlık ve uyum (ya da yenilik) yasaları, tüm toplumsal yaşamın gizemini çözecek temel anahtar olarak kullanılmaktadır. Tarde'a göre zıtlık bu yasalar içinde ikincil öneme sahiptir; ancak doğaya ve topluma hakim olan ilkelerden asıl önemli olanı taklit ve yeniliktir. Bir toplumda birbirine benzer tutum ve davranışlar gösteren grupların ortaya çıkmasını sağlayan taklit, bir insandan diğerine akan arzu ve inançların diğeri tarafından benimsenmesi anlamına gelir. Uyum yada yenilik yasası ise bir toplumun karşı karşıya kaldığı bir sorun karşısında model oluşturma ya da icat etme eylemi olarak belirir. Burada icat etmek yoktan var etmekten çok, var olanlar arasında zamanın arzu ve inançlarına uygun bir denge sağlama eylemine karşılık gelmektedir.³⁷⁴

Tarde'in toplumu bireyler arası bir etkileşim süreci olarak gören bu yaklaşımı, Kıvılcımlı'ya göre kapitalist toplumdaki birbirleriyle taban tabana zıt olan insanların gerçek yaşayışlarını ve çıkarlarını görünür kılmadığından ve toplumun her gün hızlı bir şekilde değiştiğini gözden kaçırdığından geçersizdir. Tarde'in icat yapan mucitleri

³⁷³ IISH, *Notes on Sociology*, 44-47.

³⁷⁴ Ahmet Murat Aytaç, "Gabriel Tarde'in Ekonomik Psikolojisi: Yenilik ve Boş Zaman Kavramları Çerçevesinde Değer Sorunu", *Tesmeralsekdiz*, sayı:3, Yaz 2008, 67-72.

Kıvılcımlı'ya göre değişimi sağlayan öznel değil; aksine maddi koşulların yani toplumun belirli yapı ve düzeyine bağlı yığınla şartların ürünü olan öznelardır.³⁷⁵

Birey psikolojisiyle toplumların açıklanamayacağını anlaşıması, sosyal psikologların bu defa grup psikolojisi, kolektif psikoloji gibi toplumun temel maddi ekonomik ve insancıl ilişkilerini önemsemeyen yaklaşımlar ortaya atmasına yol açmıştır. Kıvılcımlı'ya göre bütün sosyal olayların insanın duygu ve düşüncelerinin ürünü olduğu ileri sürülerek ulus ruhu ya da ulus psikolojisiyle toplumları izah etmeye kalkışmak ve toplumu nerede ve nasıl olduğu bilinmeyen bir kolektif psikolojiyle açıklamak, insanı ve bilincini kendi sosyal gerçekliğinden uzaklaştırmaktır. Benzer şekilde, toplum yaşantısını bir kolektif ruh öne sürerek ortak bilinç, türün bilinci, sosyal ruh, grup ruhu gibi ayrı ayrı adlar ve anlamlar ortaya atılarak verilen hükümler bütün tarihin ve toplumun anlaşılmasını sağlayacak kanunlar olamazlar; bunlar ancak küçük çaplı toplum olaylarını anlaşılır kılabilirler.³⁷⁶

Kıvılcımlı'nın metafizik sosyoloji sistemleri içinde sınıflandırdığı diğer bir okul olan formalizm okulları da Kıvılcımlı'ya göre organizmacı okullar ve antropoloji okulları gibi toplumu maddecil nedenlerle yorumlamayı tehlikeli buluyorlardı. Özellikle sosyal bilimlerden tarih, hukuk, ekonomi alanında spekülasyon yapan üç tür formalizm okulundan söz eden Kıvılcımlı, bu okullardan tarihçilerin toplum olaylarını toplumun maddesinde bulunan etkenlerle yorumlama çabalarını zorlama olarak değerlendiriyordu. Örneğin Fransız tarihçilerden Guizot'un derebeyliğini karakterize ederken kullandığı aylıklık, avantüriyelik, gelenekçilik kavramları ya da Renan'ın kabile üzerinde çadırın ve çöl yaşamının etkilerini anlatması Kıvılcımlı'ya göre parça parça hükümler olup, toplumu aydınlatma işlevi görmüyordu.³⁷⁷

Formalist okulları kendi içinde genel formalistler ve Durkheimci formalistler olarak ayıran Kıvılcımlı, genel formalistleri biçimcilikle suçlar. Kıvılcımlı'nın genel formalist okullar içinde gördüğü Tönnies, toplumu psikolojik temellere oturtan bir çözümleme yaparak topluluk (cemaat) ve toplum ayrımı yoluna gider. Toplumsal gerçekliğin görünümelerini temsil eden organik istenç (Wesenwille) ve reflektif istenç (Kürwille) biçimleri Tönnies'de, cemaat ve toplum çözümlemesinin de temel dayanağı

³⁷⁵ IISH, *Notes on Sociology*, 50-51.

³⁷⁶ IISH, *Notes on Sociology*, 51-54.

³⁷⁷ IISH, *Notes on Sociology*, 56.

haline gelir. Organik istenç, başlangıcını geçmişten alan, güdülenmiş bir istençtir ve zevk, alışkanlık, bellekle kendini gösterir. Reflektif istenç ise kişinin yapay bir dünya üretebilme kapasitesini belirtir ve hesaplayan, tartışan bir istenç durumunda olduğundan geleceğe yönelik bir istenç biçiminde belirir. Tönnies'in iki istenç arasındaki bu psikolojik ayrımı ya organik istenç üzerine temellenen cemaati ya da reflektif istence dayalı toplumu biçimlendirir.³⁷⁸

Kıvılcımlı Tönnies'in cemaat ve toplum ayrımına karşı çıkararak, modern toplumda devlet zoruyla kabul ettirilmiş ilişkiler biçimi olarak hukuk ve devlet zoru olmaksızın kabul edilmiş gelenek gibi iki kurumun ya da iki ilişkiler toplamının birbirinden ayrı çalışan iki farklı mekanizma olmadığını düşünür. Toplum denilen birlikteliğin hukuk, cemaat denilen birlikteliğin ise gelenek olduğu düşüncesi hukuksuz toplum olamayacağı sonucunu doğurur. Oysa Kıvılcımlı'ya göre, gerçekte toplumun da cemaatin de kuralları bazen gelenek, görenek bazen de hukuk veya tüzük biçiminde bulunabilir.³⁷⁹

Kıvılcımlı, metafizik sosyolojilerin metodolojik açıdan da kabul edilebilir yanlarının çok sınırlı olduğundan söz eder. Monografik ve istatistik metotların ortak eksikliklerini tespit ederken Kıvılcımlı üç ana başlık belirler. Birincisi *zaman ve mekân bağımsızlığı*, ikincisi *kurma eksiklikleri* diğeri de *yorumlama eksiklikleri*'dir.

Kıvılcımlı'nın monografik ve istatistik metotlarda gördüğü eksikliklerden zaman ve mekân bağımsızlığı, araştırma konusu yapılan bir bölgenin veya semtin ancak belirli bir andaki durumunun az çok pekiştirilmesidir. Belirlenen bölgenin veya semtin hem şimdiye kadar geçirdiği değişiklikler dikkate alınmaz hem de bileşenlerinin tamamı göz önünde bulundurulmaz. Örneğin bu durum iklimin toplumsal hayattaki rolünü kimilerinin temel etken olarak sayması, kimilerinin ise hiç hesaba katmaması şeklinde gerçekleşebilir.³⁸⁰

Kıvılcımlı'nın monografik ve istatistik metotlarda tespit ettiği ikinci eksiklik olan kurma eksiklik ise araştırma alanını temsil eden örneklemin zamana ve mekana göre değişebildiği gibi araştırmayı yapana göre de değişebileceği durumudur. Kıvılcımlı'nın eleştirdiği türden bir monografi çalışması bir maden mühendisi olan Le Play (1806-

³⁷⁸ Julien Freund, “Max Weber Zamanında Alman Sosyolojisi”, (Tom Bottomore, Robert Nisbet), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi Cilt 1*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2006, 231-232.

³⁷⁹ IISH, *Notes on Sociology*, 59.

³⁸⁰ IISH, *Notes on Sociology*, 72.

1882), tarafından yapılmıştır. İşçi ailelerinin monografi incelemelerini ele alan Le Play, bu ailelerin gelir ve giderlerinin ortaya koyulduğu bütçe monografileriyle bu aileler hakkında tam bir kanıya varılabileceğini ileri sürmüştür.³⁸¹ Le Play işçi aileleri üzerine yaptığı araştırmada işçileri temsilen genli (müreffeh) işçiyi esas alır. Oysa Kıvılcımlı'ya göre işçinin vasıfsız, kalifiyesi, uzmanı olduğundan Le Play'in genli işçisi tek başına araştırma nesnesi olamayacağı gibi genli işçiden kimin anlaşılacağı da bir belirsizlik taşır. Çünkü geri kalmış bir ülkenin genli işçisi gelişmiş kimi toplumlardaki işsizlerin geçim seviyesine ancak ulaşabildiği gibi, aynı işçi bunalım dönemlerinde başka refah dönemlerinde başka geçim şartlarının içinde bulunabilir. Ayrıca Kıvılcımlı'ya göre, Le Play'in günlük ekmek sorununu çözüp ahlaka uygun bir kümenin durumu olarak tanımladığı genli işçinin günlük ekmeğinin kara ekmek mi, pasta börek mi ya da ahlakının yüksek sosyetenin mi yoksa köprü altının mı ahlakı olduğu belli değildir.³⁸²

Kıvılcımlı'ya göre monografik ve istatistik metotların üçüncü eksikliği yorumlama eksiklikleridir. Böyle bir durumda toplumun küçük bir parçasıyla ilgili yapılan araştırma sonuçlarına göre elde edilen verilerle bütün bir toplum ilişkileri açıklanmaya çalışılır. Bu türden tespitler sosyal olayları durdurulmuş, bölünmüş, eksik parçalar olarak kavradıkları için toplumu bir süreç olarak görmezler. Kıvılcımlı açısından bu türden araştırma teknikleriyle sayısız materyal birikir ve bu materyalleri ancak diyalektik bir sosyoloji metodu gözden geçirebilir.³⁸³

Tarihsel karşılaştırma ve etnografya metotları da Kıvılcımlı'ya göre tek başlarına yeterli değildir. Ancak hem monografik ve istatistik metotlar hem de tarihsel karşılaştırma ve etnografya metotları bir arada ve herhangi önyargılara kapılmadan kullanıldıkları zaman bir araca dönüşebilir. Bu metotlardan herhangi birine bağlı kalarak toplumu yorumlamak açıklayıcı olmadığı gibi aynı zamanda eksik bir girişimdir.³⁸⁴

Toplumun hareket kanunlarının kavranmasına ilişkin ipuçlarını tarihsel maddecilikte ve onun diyalektik maddeci metodunda arayan Kıvılcımlı, metafizik

³⁸¹ Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, (6. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, 303-304.

³⁸² IISH, *Notes on Sociology*, 73.

³⁸³ IISH, *Notes on Sociology*, 73.

³⁸⁴ IISH, *Notes on Sociology*, 73.

sosyolojilerin, bir takım güdücü hipotezlerle toplumun genel gidiş yasalarına ilişkin biyolojik, fizik ya da morfolojik özler uydurdukları kanısındadır.

Herhangi bir insan topluluğunun genel yapısını içinden çıktığı biyolojik özle izah etmeye çalışan ırkçılık teorileri, kapitalizmin çelişkilerinin ulusal sınırları aşmasıyla geri kalmış ülkelerin halklarını yönetmede meşruiyet kazandırma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan sömürgeci, emperyalist ve ırkçı girişimlerdir. Bu anlayışa göre ilerleme ve medeniyet insanın biyolojik özünde yani kanında olan bir durumdur.

Kıvılcımlı'ya göre bu türden yaklaşımlar, tarihte az çok ileri bir sosyal hareket yapmış veya yapmak istemiş her insan topluluğunun, yaptığı hareketin hem kendine özgü olduğunu göstermenin bir yoludur hem de bu davranışı kanındaki soylulukla ilişkilendirme çabasının ürünüdür. Eski Grek Medeniyeti'nde Greklerden daha ileri medeniyet kuran Perslerin yaratılışça barbar ve geri sayılmaları veya Müslüman topluluğunun içinde yaşayan bütün uluslara Arapların kavm-i necib yani yüksek soylu ulus olduklarını kabul ettirmeleri ya da İspanyolların Güney Amerika yerlilerini sömürgeleştirme faaliyetlerinin soylu bir üst insanın medenileştirici kutsal görevi olarak sayılması birer ırkçı eğilimdir. Benzer şekilde medeniyetin uzun boylu, kumral renkli, uzun kafalıların (dolikosefal) eseri olduğu ve dolikosefaller soysuzlaştığında medeniyetin de çökmesini ya da bütün sınıf zıtlıklarını, üretim anarşisini, kapitalizmin yarattığı her tür etkiyi ırk dogması çerçevesinde bilimleştirme girişimleri, Kıvılcımlı'ya göre üzerinde konuşulacak her sözün israf olduğu birer aşağılık teoriden ibarettir. Eğer kölelik ya da soyluluk doğuştan gelen birtakım özellikler ise kölelerin özgürlüklerini kazanması ya da ırkçı teorilere göre doğuştan aşağılık olduğu düşünülen burjuvazinin derebeylerini yıkıp üst sınıf konumuna geçmeleri nasıl açıklanabilirdi? Kıvılcımlı bu türden sorular ve cevaplarla ırkçı teorilerin karşısında duruyordu. Örneğin, işçilerin durumlarını bedenlerinin ve ruhlarının kusurlu oluşuyla açıklayan ırkçı teorilerin geçersizliğini, işçilerin sosyal durumundan kaynaklanan beden ve ruh kusurluluğu şeklinde görerek kavırıyordu. Çünkü Kıvılcımlı'ya göre ırk zoolojik bir durumdur ve insan tarihini açıklaması mümkün değildir.³⁸⁵ Eskimiş bir medeniyetin yıkılmasını bir

³⁸⁵ IISH, *Notes on Sociology*, 74-77.

ırkın diğer ırklarla karışmasının sonucu olarak görmek ya da yeni bir medeniyetin kurulmasını temiz ırkın başarısı olarak görmek sadece totoloji olabilir.³⁸⁶

Kıvılcımlı, toplumun doğuşunu ve evrimini açıklamanın biyolojik yollarından biri olarak görülen ailenin de bu işlevi yerine getiremeyeceği kanısındadır. Çünkü aile ancak sosyal örgütün gelişiminden sonra ortaya çıkabilir. Gerçekte ispatlanması gereken ilk toplumlarda ailenin bulunup bulunmadığı değil, ailenin biçim ve öz bakımından geçirdiği değişimlerin içinde bulunduğu toplumdaki değişikliklerle birlikte ele alınması gerçeğidir.³⁸⁷ Toplumun diğer maddi koşullarını yok sayarak bütün toplumcul sistemin temelini sadece aileyle açıklamak mümkün görünmemektedir. Aile ve toplum ancak karşılıklı etkileri bakımından ele alınırsa toplumun genel yasaları hakkında bir şeyler söylenebilir.

Kıvılcımlı, metafizik sosyolojilerin topluma bir öz arama çabalarında biyolojik temellendirmenin yanı sıra özellikle coğrafi koşulları dayanak göstererek bir fizik öz arama çabalarını da eleştiriye tabi tutar. Kıvılcımlı'nın üretici güçler arasında saydığı ve toplumu doğrudan doğruya dışarıdan çevreleyen bir maddi ortam olarak düşündüğü coğrafya³⁸⁸ Kıvılcımlı'ya göre belirli biçim ve sınırlar içinde birtakım etkilerde bulunabilir. Ancak topluma fizik öz arayan metafizik sosyolojilerin yaptığı gibi coğrafyayı toplumun doğrudan doğruya yaratıcısı mistik ve esrarlı bir güç saymak diğer üretici güçlerin topluma etkilerini görmezden gelmektir. Kıvılcımlı'ya göre bu türden toplumcul coğrafya, coğrafyacıl siyaset ya da insancıl coğrafya gibi bütün jeopolitik teoriler emperyalizmin evrene saldırma ve yayılma eğilimlerinden ortaya çıkmıştır. İnsanlar bitkiler ve hayvanlar gibi sadece doğanın etkisi altında kalmadıkları gibi doğaya pasif olarak değil aktif olarak uyum sağlarlar. Bu uyum süreci insanın sadece fiziki varlığıyla doğaya katıldığı bir uyum süreci değildir; aynı zamanda insanın toplu olarak ve teknik denilen bir takım aletlerle doğayı işleyip onu toplumsallaştırdığı bir süreçtir. Bu yüzden doğa ancak toplumlaştığı sürece insana etki yapan bir faktöre dönüşebilir. Coğrafya, toplum farklılaşmalarına ancak dolaylı yollardan etkide

³⁸⁶ Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul 1965, 26-27.

³⁸⁷ IISH, *Notes on Sociology*, 81.

³⁸⁸ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 7.

bulunabilir ve onun bu dolaylı etkisi de ancak coğrafyayı toplumcullaştıran ekonomik faaliyetler sonucu ortaya çıkabilir.³⁸⁹

2.2.2.2. Durkheim Eleştirisi

Kıvılcımlı'ya göre Emile Durkheim'in fikirleri de diğer formalist okullar gibi biçimcilikten ibaretti ve meşrutiyet Türkiye'sinde Durkheim'i popüler hale getiren de onun formalistliği ve mistikliği idi.³⁹⁰

Durkheim'in toplumsal olgu üzerine kurulu sosyoloji anlayışındaki toplumsal olgu kavramı, bireyin varlığının dışında bulunan ve sahip olduğu zorlayıcı güç sayesinde kendisini bireye empoze etmeyi başarabilen davranış, düşünüş ve duyuş tarzlarına karşılık gelir. Bu toplumsal olguların dayanağı birey olmadığından toplumdan başka bir dayanağı da olamaz. Bu dayanaklar bir bütün olarak siyasi toplum olabileceği gibi, onun içermekte olduğu dini mezhep, edebi ekol, mesleki korporasyon gibi parçalı topluluklardan biri de olabilir.³⁹¹ Bu türden topluluk ya da kalabalıklarda ortak bir duygunun yayılması ve herkese egemen olması, Durkheim'de toplumsal olgunun bir baskı mekanizması şeklinde ortaya çıkma durumuna karşılık gelir.³⁹²

Durkheim'in bireysel bilinçlerin dışında bulunmakla kalmayıp, sahip oldukları emredici ve zorlayıcı güç sayesinde topluma çeki düzen verdiğini düşündüğü bu türden davranış ve düşünüş tipleri³⁹³ Kıvılcımlı'ya göre toplumun temeli olan ekonomik ilişkileri toplum dışına sürme çabasından başka bir şey değildir.³⁹⁴ Aynı zamanda Durkheim, toplumu bir bireyler toplamından başka bir şey olarak kabul eder ve toplumun özgün bir doğasıyla kendine özgü bir varlık olması, üyelerinin her birinden ve bireysel kişiliklerden farklı özgün bir kişiliğe sahip olarak kavranması gerekliliği üzerinde durur. Eğer toplum bir bireyler toplamıysa nasıl oluyor da kendisini oluşturan bireylerden farklı bir doğası olabiliyor? Durkheim bu soruyu cevaplarırken bir kombinezonun kendisini oluşturan parçalara oranla yeni bir şey olduğunu söylüyor ve

³⁸⁹ IISH, *Notes on Sociology*, 82-86.

³⁹⁰ IISH, *Notes on Sociology*, 62.

³⁹¹ Emile Durkheim, *Sosyolojik Metodun Kuralları*, (2. Baskı), (Çev.: Enver Aytekin), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1994, 38.

³⁹² Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (4. Baskı), (Çev.: Korkmaz Alemdar), Bilgi Yayınevi, Ankara 2000, 290.

³⁹³ Durkheim, *Sosyolojik Metodun Kuralları*, 36-37.

³⁹⁴ IISH, *Notes on Sociology*, 65.

nasıl ki cansız mineral moleküllerinin bir araya gelmesiyle beslenme ve yeniden üretmeye uygun bir canlı hücre ortaya çıkıyorsa insanlar da bir arada yaşadıklarında insan bilinçleri etkileşime giriyor ve oluşan ilişkiler sonucunda tek başına bir insan bilincinin üretemeyeceği yeni fikir ve duygular ortaya çıkıyor. Durkheim'e göre bu durum yani insan gruplarının kendilerini oluşturan bireylerin her birinden değişik bir şekilde düşünme, hissetme ve yaşama gerçeği kolektif kişiliğin bireysel kişiliklerin üstünde yer aldığına kanıttır.³⁹⁵

Kıvılcımlı'ya göre bireysel bilinç Durkheim'in düşündüğü gibi basit bir sinir sisteminin tepkileri değil bireysel bilinç sosyal bir hadisedir. Kişi bilinci toplum ilişkilerinin insan beyninde yansıması ve minyatürleşmesidir. Durkheim ise bu durumu tersine çevirip kolektif bilinci kişi bilincinin kaynağı sayarak kişi bilinçleri üzerine nedeni bilinmez bir kolektif vicdan varlığını tanımlıyordu. Durkheim'in kolektif bilinç, din adamlarının kaza-kader, sıradan insanların talih-tesadüf dediği bu türden esrarlı olaylar Kıvılcımlı'ya göre, sadece üretim ilişkilerinin kaçınılmaz sonuçlarıdır. Aynı zamanda Durkheim'in ekonomik şey ve ürünlerin statik olduklarından sosyal değişiklikleri belirleyecek motor gücüne sahip olmadıkları fikri Kıvılcımlı açısından kabul edilemezdi. Kıvılcımlı'ya göre, Durkheim'in hareketsiz saydığı üretici güçlerin Avrupa'yı uzak dış ülkelere hammadde ve pazar aramaya götürmesi, sömürgeler bulup büyük endüstriyi kurdurması, serbest rekabeti kaldırıp tekelleri şirketlerle dünya dengesini ekonomik ve politik bunalımlara sokması gibi ekonomik olaylar aksine son derece belirleyici ve tarihin asıl motor gücünü oluşturmaktaydı.³⁹⁶

Diyalektik materyalizmin temel yasalarından biri olan niceliğin niteliğe dönüşme yasasında, sürekli nicel değişiklikler ani bir sıçramayla nitel değişikliklere yol açarlar ve bu nitel değişiklikler de ilerdeki sürekli nicel değişikliklerin karakterini belirler.³⁹⁷ Böyle bir durumda varlık zincirleme bir gidiş halindedir. Süreç içinde nicelik değişiklikler bir dereceye kadar olgunlaştıktan sonra eski niteliğin yerini başka bir nitelik alır. Örneğin normal şartlarda su sıfır dereceye kadar akışkan bir özellik gösterir. Ancak sıfır derecenin altına indiğinde katılaşıp buz halini alır ya da yüz dereceye

³⁹⁵ Emile Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, (1934), (Çev.: Oğuz Adanır), Say Yayınları, İstanbul 2010, 86-89.

³⁹⁶ IISH, *Notes on Sociology*, 66-68.

³⁹⁷ B.M. Boguslavsky, V.A. Karpuşin, A.I. Rakitov, V. Y. Çertikin, G.I. Ezrin, *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Alfabeti*, (Çev.: Şiar Yalçın), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1977, 122.

ulaştığında kaynamaya başlayarak buharlaşır ve suyun ilk halinden başka bir nitelik ortaya çıkar.³⁹⁸

Kıvılcımlı'ya göre Durkheim, diyalektik maddeciliğin temel yasalarından biri olan niceliğin niteliğe dönüşme yasasını kaynağını göstermeksizin topluma uygulayarak sosyal grupların nitelik değişikliklerini sayı değişiklikleriyle açıklamaya çalışır. Ancak buradaki eksiklik her olayın kendi yapısı içinde işleyen diyalektik yasasını kavrayamamaktır. Bu kavrayış ancak biçimle birlikte özü de yani muhtevayı da hesaba katarak gerçekleşebilir. Örneğin üç hidrojen atomunun bir araya gelmesiyle helyum gazının ortaya çıkması ya da iki hidrojenle bir oksijenin birleşerek suyu meydana getirmesi bu oluşumun sadece biçimsel özelliğidir. Hidrojenlerden helyumun ortaya çıkması ancak atomlar arasında bir sentezi sağlayacak şartlara bağlı olduğu gibi hidrojen ve oksijenin bileşiminden suyun ortaya çıkması da ancak oksijenin hidrojeni yakabilmesine bağlıdır. Kıvılcımlı'ya göre buradaki asıl mesele toplum biçimlerindeki nitel değişimlere sebep olan etkiyi aramak ve bulmaktır. Yoksa iki hidrojen ve oksijenin bileşimi sudur demek suyun oluşum şartlarını göstermediği gibi medeni toplum barbar toplumdaki kalabalıktır demek de toplumun medeniyete nasıl ya da niçin geçtiğini göstermez.³⁹⁹

Kıvılcımlı, Durkheim'in toplumsal olayların altında yatan ekonomi özünü toplumun dışında bırakarak yerine toplumsal morfolojiyi koymasını aşırı biçimcilik olarak yorumlar. Durkheim'in burada yaptığı şey insan beyniyle psikolojisi arasında nasıl bir ilişki varsa sosyal morfolojiyle sosyal olaylar arasında da benzer bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktır. Durkheim'e göre sosyal yaşantı, büyüklüğü ve biçimi bakımından belirli bir öz üzerine yaslanır. Bu kolektif hayatın dayanağına ilişkin olan şey, toplumu meydana getiren temel parçaların sayısı ve mahiyeti, bunların düzenleniş tarzı, kaynaşma düzeyleri, nüfusun dağılımı, ulaşım yollarının sayısı ve yapısı, konutların biçimi gibi fenomenler olabilir.⁴⁰⁰ Kolektif hayatın dayanağına ilişkin bu özün biçimlenişi de bütün sosyal olayları doğrudan doğruya veya dolayısıyla ilgilendirir. Bu düzlemde Durkheim, her biri birbirine eklenmiş bir dizi parçadan oluşan toplumun her bir bileşiğinin mahiyeti, sayısı, bileşenlerinin ilişkilene biçimleri temel

³⁹⁸ IISH, *Notes on Sociology*, 89.

³⁹⁹ IISH, *Notes on Sociology*, 89-90.

⁴⁰⁰ Durkheim, *Sosyolojik Metodun Kuralları*, 47.

özellik olarak alınması gerektiğinden ve dolayısıyla morfolojik bir doğaya sahip olduklarından toplum tiplerini belirleme ve sınıflandırma görevi taşıyan sosyolojinin bu dalına toplumsal morfoloji denilmesini öneriyor.⁴⁰¹

Kıvılcımlı, Durkheim'in belirttiği şehirlerin ve evlerin inşa tarzı, sosyal şeylerin toplu biçimlenişi gibi sosyal özü oluşturan bileşenlerin aslında ekonomi olaylarının birer parçası ve üretim ilişkilerinde yer tutan tekniğe ve tekniğin dağılımına bağlı olaylar olduğunu savunur. Benzer şekilde toprak üstünde yerleşim şekli, nüfusun köylere ve şehirlere dağılışı tarzı gibi bileşenler de üretici güçlerden biri olan insanın üretim alanı üzerine dağılması ve yerleşmesi olduğu gibi ulaşım yolları da dağıtım ve değişim hareketlerinin gerçekleştiği ana damarları oluşturur. Bu nedenle Kıvılcımlı, Durkheim'in yaptığı şeyi ekonomik ilişki ağını parçalayıp morfoloji adıyla onu yeniden yorumlayarak maskeleymesi olarak görür.⁴⁰² Çünkü Durkheim, toplumsal morfolojiye ait olguların veya fizyolojik fenomenlerin kolektif hayatta dolayısıyla da sosyolojik açıklamalarda üstün rol oynadıklarına inanır. Nasıl ki anatomik elemanların bütünü mekan içindeki dizilişleriyle organizmanın iç ortamını oluşturuyorlarsa, bir toplumun kompozisyonunda yer alan elemanlar da bir araya geldiklerinde bir bütün meydana getirirler. Dolayısıyla Durkheim'e göre belirli bir öneme sahip her toplumsal sürecin kökeni iç toplumsal ortamın yapılışında aranmalıdır. Durkheim, bu ortamı kompoze eden elemanların tek başına bu yapıyı meydana getirmediğini aynı zamanda bu maddi olguları harekete geçiren aktif etken olarak insani ortamın da varlığından söz eder. Böyle bir ortamda toplumun hacmi ile kitlenin yoğunluk derecesi ya da dinamik yoğunluğu toplumun değişik özelliklerini saptamak adına önemli bir rol oynar.

Durkheim'in dinamik yoğunluk dediği şey, yüz ölçüme düşen birey sayısının yanı sıra iletişim ve ulaşım yollarının gelişimiyle de ilgilidir. Dinamik yoğunluk maddi yoğunluktan farklı olarak bir manevi sıkışıklık sadece ticari ilişkiler içinde bulunmayan manevi ilişkiler içinde de bulunan bir topluluğun sayısına karşılık gelir.⁴⁰³ Kıvılcımlı, Durkheim'in "Dinamik yoğunluktaki her artış kolektif varoluşun temel bileşenlerini derinden etkileyerek değişikliğe uğratar." ⁴⁰⁴ savını bir nevi ekonomik olayların canlılığını üst yapıya aktardığı gerekçesiyle reddeder. Kıvılcımlı'ya göre Durkheim

⁴⁰¹ Durkheim, *Sosyolojik Metodun Kuralları*, 130-131.

⁴⁰² IISH, *Notes on Sociology*, 91-92.

⁴⁰³ Durkheim, *Sosyolojik Metodun Kuralları*, 169-170.

⁴⁰⁴ Durkheim, *Sosyolojik Metodun Kuralları*, 172.

maddeyi ruhla ya da dinamik yoğunlukla yaratmaya kalkışarak soyut bir biçim olan dinamik yoğunluğu Tanrılaştırdı. Kıvılcımlı Durkheim'in aksine nüfus yoğunluğu bakımından benzer toplumlarda farklı ekonomik süreçlerin yaşanmasının yoğunlukla açıklanamayacağını savunur. Örneğin, İngiltere'nin XIX. yüzyılda nüfusu birkaç kuşakta dört katına yükselirken aynı yüzyılda Fransa nüfusunun ancak yarısı kadar yükselmesi yoğunlukla değil büyük endüstrinin gelişmesiyle açıklanabilir.⁴⁰⁵

Kıvılcımlı, Durkheim'in toplumu izah etmek için kullandığı bütün kavramsallaştırmaları, onun tarihsel maddecilikle savaşının bir sonucu olarak görür. Durkheim'in mistik bir kolektif bilinç putu yaratarak demagojisine bilim süsü vermek adına tarihsel maddecilikten intihaller yaptığını düşünür. Bütün amacı toplumsal çelişkileri bilince çıkaran tarihsel maddecilikle başa çıkmaktır. Kıvılcımlı'ya göre Fransa gibi küçük burjuva yapısı yaygın ve orta sınıfı güçlü emperyalist bir ülkede Durkheim'in fikirlerinin ortaya çıkması tesadüf sayılamazdı. Bu nedenle de Durkheim, bezirgan işbölümünü, ilişkilerini ve onun sonucu olan kapitalist ilişkilerin sözcülüğünü yapmaktan ileri gidememiştir.⁴⁰⁶

Kıvılcımlı'nın genel olarak sosyoloji eleştirilerinin ana eksenini Batı sosyolojisinin metafizik ve idealist yönüne karşı geliştirdiği ileri düzeydeki sorgulamalar oluşturmaktadır. Her ne kadar Kıvılcımlı bir sosyoloji eğitiminden geçmemiş olsa da Batı kökenli teorilere karşı tavrıyla bir sosyolog olma becerisini gösterebilmiştir. Kıvılcımlı'nın yaptığı şey sosyolojiyi sadece bir burjuva bilimi olarak görme ve onu yok sayma eğilimi değildir. Kıvılcımlı'nın temsil ettiği sosyoloji Avrupa merkezci toplum tasavvurlarına karşı toplumsal gerçeklikle birlikte tarihsel arka planı da tahlil ve tarif eden materyalist bir yaklaşımdır. Özcan, Kıvılcımlı'yı, aktarma kolaycılığına düşmeden kendi çabasıyla ve kendi adıyla anılacak bir tarihsel teori ve sosyoloji/sosyalizm anlayışını ortaya koymasından dolayı Türkiye'de özgün bir sosyoloji anlayışına sahip ve sosyalizmi teorileştirme çabasında olan ilk kişi sayar.⁴⁰⁷ Türkiye'de genel olarak siyaset ve akademik alanda sosyolojik tahlillerin yeterince

⁴⁰⁵ IISH, *Notes on Sociology*, 93-94.

⁴⁰⁶ IISH, *Notes on Sociology*, 95.

⁴⁰⁷ Ufuk Özcan, "Tarihsel Dayanakları Olan, Özgün Bir Sosyalizm Perspektifinin İnşası Sorunu ve Kıvılcımlı'nın Temsil Ettiği Eşiğin Türk Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi Gerekliği", (Haz.: Demir Küçükaydın), *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu Bildiriler*, Köksüz Yayıncılık İstanbul, 2013, 246.

yapılmaması Kayalı'ya göre, Hikmet Kıvılcımlı'nın yazdıklarının tarihsel ve geniş anlamda sosyolojik perspektif açısından önemini arttırmaktadır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁸ Kurtuluş Kayalı, “Karşılıklı İlişkileri Bağlamında Hikmet Kıvılcımlı Ya da Türkiye’nin Tipik Sosyal Bilimcilerinin Hikmet Kıvılcımlı’nın Metinlerini Algılama Zaafları Üzerine Bazı Düşünceler”, (Haz.: Demir Küçükaydın), *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu Bildiriler*, Köksüz Yayıncılık, İstanbul, 2013, 148.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİKMET KIVILCIMLI'NIN TARİH TEZİ

3.1. MEDENİYETLERİN KURULUŞ VE YIKILIŞ KANUNLARI

3.1.1. Tarih Tezi'nin Kapsamı ve Gerekçeleri

Kıvılcımlı'nın tarih tezinin konusu medeniyetlerin kuruluş ve yıkılış kanunlarıdır. Amacı insanlık tarihinin yasalarını aydınlatmak olduğu kadar bugünün ve yarının yasalarını da anlaşılır kılmaya çalışmaktır. Kıvılcımlı, toplumların gelişmişliğini ya da geri kalmışlığını sadece ekonomik, sosyal, politik, bilimsel, ahlaksal, dinsel yaklaşımlarla değil tarihin gerçekliği düzeyinde yeni çözüm yollarıyla bulma çabasıdadır. Kıvılcımlı'nın araştırma alanını *Antika Tarih* diye tabir ettiği ve İsa'dan önce (İÖ) 4-5 binli yıllardan İsa'dan sonra (İS) XIV. yüzyıla kadar devam eden zaman dilimi oluşturur. Bu alanda Kıvılcımlı'nın araştırdığı temel konu altı yedi bin yıldır devam eden medeniyetlerin yıkılışı ve yeniden kuruluşudur.⁴⁰⁹

Kıvılcımlı söz konusu edilen zaman dilimini araştırma konusu haline getirmesine gerekçe olarak tarihsel maddeciliğin kurucularının çalışma programlarının özellikle modern toplum sınırları içinde derinleştirmelerini gösterir. Marx'ın ölümünden sonra Engels modern çağ öncesi dönem üzerinde kısmen durabilse de modern çağ ve tarihöncesi dönem arasındaki antika tarih yeterince aydınlatılamamıştır. Kıvılcımlı'ya göre tarihsel maddeciliğin kurucularının özellikle antika tarihin toprak meselesi üzerine dayandığına işaret etmeleri ve bu tarihin ilgiyle incelenmesi gerektiği şeklindeki öğütleri, çözülemeyen tarihsel devrim probleminin tartışılmasını gerekli kılıyordu.⁴¹⁰ Ayrıca Marxizm'i hazır yazılı kaynaklardan aktararak çağdaş dünyanın dışına çıkamayan dogmatik marxistler dediği kişilerin antika tarihe ilişkin düşüncelerinin yetersizliği de Kıvılcımlı'yı böyle bir çalışmaya iten sebepler arasındadır.⁴¹¹

Kıvılcımlı tartıştığı tarih tezini “*bir zindan kuyusunun duvarına vurulmuş yumruğa...*” benzetir. Kıvılcımlı tarih tezini ortaya attığında ilgi görmez hatta

⁴⁰⁹ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 5.

⁴¹⁰ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 22-23.

⁴¹¹ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 37-38.

görmezden gelinir. Kıvılcımlı'ya göre bu durumun nedeni emperyalizm çağına girmiş kapitalizmin her sosyal araştırmayı kültür kargaşalığına getirerek baltalamaya çalışan olağan tavrıdır. Benzer şekilde Kıvılcımlı tarih tezinin sosyalist dünyada da yankı bulmamasının nedenini Marxizm'i bir adım daha ilerletecek her girişimin ekonomik, politik ve edebi otoritelerin tavrından kaynaklı dogmatiklikle ilişkilendirir.⁴¹² Kıvılcımlı'ya göre, Marxizm derinlemesine anlaşılmaksızın skolastik ve metafizik bir anlayışla hayattan kopararak onun teorik varsayımları bir dogmaya dönüştürüldü ve ölü formüllerle soyut kıyaslamalardan öteye geçilemedi.⁴¹³

Kıvılcımlı'nın kapitalizm öncesi toplum biçimlerinin ilerleme yasalarını bulmaya yönelik çabası Marxizm'in yeterince aydınlatamadığı bir döneme ait katkı olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra Kıvılcımlı'nın başka bir amacı -şimdiki zamanın geçmiş olayların diyalektik sonucu olarak gerçekleşmesine bağlı olarak- bugünün anlaşılmasının tek yolu olan geçmişi anlaşılır kılmaktır. Kıvılcımlı'ya göre nasıl ki teorizsiz pratik, pratiksiz teori olmazsa gerçekliksiz tarih ve tarihsiz gerçeklik de olamaz. Ancak bir toplumun tarihi bilinirse gerçekliği de bilinir. Bunun gibi Türkiye gerçekliğini kavramanın yolu da ancak Türkiye tarihini bilmekten geçer.⁴¹⁴ Çünkü gerçekte her olay zamanının bütün öteki olaylarıyla uzaktan yakından ilişkili olduğu gibi her olay ve her nesne bazen yavaş yavaş değişen evrimler bazen de ansızın gerçekleşen devrimler şeklinde ortaya çıkarak bir gelişim süreci yaşar. Bu süreci var eden bütün etkenler hesaba katılmadıkça bir olay ya da nesne hakkında yeterince aydınlanmış sayılmayız.⁴¹⁵

Antika tarihte yaşamış medeniyetlerin birinden ötekine geçişindeki ana kanunları bulmak bir yana, aralarında herhangi bir geçiş ilişkisinin bile yeterince aydınlanmadığını düşünen Kıvılcımlı, insanlık tarihi ile ilgili birçok bilgiye sahip olunmasına rağmen geçiş kanunlarının aydınlatılamamasının malzeme ve belge yetersizliğinden kaynaklandığını düşünür. Kıvılcımlı'ya göre geçiş konakları üzerine malzeme ve belgelerin az bulunuşu, “*YAZI'ya dayanarak yükselmiş medeniyetin,*

⁴¹² Hikmet Kıvılcımlı, *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, Ekim Yayınevi, Ankara 1970, 12-13.

⁴¹³ Hikmet Kıvılcımlı, “Leninizm Nedir?”, *İlke*, 2 (10), Ekim 1974, 61-62.

⁴¹⁴ Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Yazıları*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 19-20.

⁴¹⁵ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 40.

YAZISIZ barbar⁴¹⁶ insanlarca alaşağı edilmiş...” olmasından kaynaklanır. Söz konusu edilen tarihin anlaşılmasında malzeme ve belgelerin az bulunması güçlükler neden olsa da bu geçiş konaklarındaki nitelik farklılıkları önemli katkılar sağlayabilir.⁴¹⁷

3.1.2. Barbarlık Dönemi ve Geçişler

Kıvılcımlı tarihin gelişim aşamalarını özellikle barbar toplumların kendi içinde farklı toplum türlerine karşılık gelen *Aşağı Barbarlık Konağı*, *Orta Barbarlık Konağı* ve *Yukarı Barbarlık Konağı* sınıflandırmasını Morgan'ın toplumların tarihine ilişkin yazdığı *Eski Toplum* adlı eserindeki yabanıllık, barbarlık ve uygarlık dönemleri ayırımından yola çıkarak ortaya koymaya çalışır.⁴¹⁸ Morgan barbarlık dönemini Eski Barbarlık Dönemi, Orta Barbarlık Dönemi ve Son Barbarlık dönemi olarak üç alt döneme ve bu dönemlerdeki toplum durumlarını da *Aşağı Barbarlık Dönemi*, *Orta Barbarlık Dönemi* ve *Yukarı Barbarlık dönemi* nitelemeleriyle birbirinden ayırır.⁴¹⁹ Morgan'a göre bu dönemlerden her birinin kendilerine özgü kültürleri olduğu gibi kendilerine özgü bir yaşam biçimleri de vardır. Eski barbarlık dönemini yabanıllık döneminden ayıran ve barbarlık döneminin de başlangıcı sayılan en önemli gelişme köy yerleşmesinin belirtisi ve basit sanatlardaki ilerleme olarak görüldüğü için çömlekçiliğin bulunuşudur. Fonetik alfabenin bulunuşu ve yazının ifade aracı olarak kullanılmaya başlanması ise barbarlık döneminin sonuna uygarlığın ise başlangıcına neden olan gelişmelerdir.⁴²⁰

Kıvılcımlı, antika medeniyetleri deviren gücü Marx'ın kapitalist toplumları analiz ederken kullandığı sınıf savaşları gibi toplumun içinden çıkan bir sınıf ya da zümre olarak görmez. Antika medeniyet söz konusu olduğunda Kıvılcımlı'nın vurucu gücü toplumun dışından gelerek eski medeniyeti yerle bir eden barbar gücüdür. Kıvılcımlı'ya göre tarihin gidişini kavramak için insanlığın bir medeniyetten diğerine sıçramasında

⁴¹⁶ Kıvılcımlı barbarlık kelimesini medeniyetten önceki insanlığın geçirdiği yaşam biçimi olarak kullanır. Barbar insan yalan, korku, eşitsizlik bilmediği için medeni insandan çok üstündür. Tarihte bir ulusa barbar demek onun medenilerden daha karakterli olduğuna işaret etmektir. Medeniler barbarlardan daha gaddar, zalim, alçak, yıkıcı insanlardır. İlkel de olsa sosyalist bir toplum olan barbarlığın insanları yiğit, cömert ve toleranslı kişilerdir. (Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 7.)

⁴¹⁷ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 6-7.

⁴¹⁸ Lewis Henry Morgan, *Eski Toplum I*, (Çev.: Ünsal Oskay), (2. Baskı), Payel Yayınları, İstanbul 1984, 71.

⁴¹⁹ Morgan, *Eski Toplum I*, 67.

⁴²⁰ Morgan, *Eski Toplum I*, 71-72.

vurucu güç olarak barbarlığa değer vermek zorundayız. Çünkü antika tarihte medeniyetler ve barbarlar arasında ortaya çıkan tarihsel devrimler tarihin asıl motor gücüdür.⁴²¹

Antika tarihin vurucu gücü olarak barbar toplumları Morgan gibi üç farklı döneme ayıran Kıvılcımlı her dönemin genel özelliklerinden yola çıkarak barbar toplumların tarihsel devrimlerdeki rollerini ortaya çıkarmaya çalışır. Barbarlığın aşağı aşamasında her iki kıtanın doğa koşullarında farklılıklar bulunmasından dolayı kendilerine özgü bir gidişleri ve özgül aşamalar içinde belirtileri farklı olabilir, ancak her iki kıta için de hayvanların evcilleştirilmesi, yetiştirilmesi ve bitki ekimi belirleyici etken olarak ifade edilebilir.⁴²² Kan teşkilatı içinde yaşayan aşağı barbarlık konağında sınıflar biçiminde bir bölünme olmadığı gibi egemenlik ya da köleliğe yer yoktur. İç çatışmaları kendi içinde çözebilecek yeteneğe sahipken dış çatışmaları savaş çözer. Savaş aşağı barbarlık konağındaki bir aşiretin yok olmasıyla sonlanabilir ama köleleşmesiyle hiçbir zaman sonuçlanamaz. Nüfus aşiret merkezinde daha yoğun olmakla birlikte seyrekler. Erkek avlandığı, savaştığı ve gerekli aletleri temin ettiği için dışarıda, kadın bütün ev işlerinin sorumlusu olduğu için evde egemendir. Her ikisi de yaptığı kullandığı aletlerin sahibiyken ortaklaşa yapılan ve kullanılan her şey ortak mülkiyettir.⁴²³ Bu şekilde bir toplumsal yapıda evin iktidarı kadına ait olduğundan anaerkil (matriarkal) bir toplum yapısı görülür.⁴²⁴ Kıvılcımlı'ya göre bu dönemin ayırt edici özelliklerinden biri de komünün gelişimini tamamlayarak geri dönüş yollarının kapandığı ve dejenerasyonuna hazırlığın geliştiği bir dönem olmasıdır.⁴²⁵

Barbarlığın orta aşaması orta barbarlık konağında ise farklı bölgelerde farklı gelişmeler yaşansa da sulamalı tarım, madenlerin kullanılmaya başlanması, sütünden ve etinden faydalanılacak hayvanların evcilleştirilerek sürülerin oluşması ve bunun sonucunda çobanlık yaşamının ortaya çıkması başlıca gelişmelerdir.⁴²⁶ Hayvanların evcilleştirilmesi ve sürülerin çoğalması bu zamana kadar görülmemiş bir zenginlik kaynağı yaratmış bunun sonucunda da toplumsal ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştı.

⁴²¹ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 49.

⁴²² Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çev.: Kenan Somer), (17. Baskı), Sol Yayınları 2015, 32.

⁴²³ Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, 186-187.

⁴²⁴ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 72.

⁴²⁵ Hikmet Kıvılcımlı, *Komün Gücü*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2013, 400.

⁴²⁶ Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, 33.

Birincisi sürülerin aile mülkiyetine dönüşmesi, ikincisi aile bireylerinin sayısının yetersiz kalması nedeniyle savaş tutsaklarının sürüye bakması için köle olarak kullanılması, üçüncüsü ise servetin artışıyla dışarıda sürü sahibi erkeğin kadına göre daha ayrıcalıklı bir yere taşınarak soy zincirinin ve miras hukukunun analık hukukundan babalık hukukuna geçmesi orta barbarlık aşamasında ortaya çıkan önemi toplumsal dönüşümlerdir.⁴²⁷ Kıvılcımlı'ya göre göçebe çobanlıkta savaş sonunda yenilgiye uğratılmış kabile insanların köle olarak kullanılması durumu ezilen, mahkum ve mazlum bir alt sınıf olarak görülen medeniyet kölesinden farklıdır. Böyle bir durumda köle aile üyesi bir yanaşma, evlatlık, toprak ekonomisinde ve sürülerin bakımında aile üyeleriyle birlikte yardımcı iş arkadaşı veya savaş yoldaşı sayılır.⁴²⁸ Özellikle sürü ekonomisiyle birlikte erkeğin analık düzenini yerinden etmesi ve sürülerin bakımı için yardımcı kölelerin kullanılması ezen-ezilen gediğini büyütürken, canlı nesnelerin (bitki, hayvan) toplumsallaştırılması ise doğanın özünün değişimindeki gediği büyütüştür. Bu iki gedik aynı zamanda komünün dejenerasyonunun da başlangıcı olmuştur.⁴²⁹

Yukarı barbarlık aşamasını orta barbarlıktan ayıran en önemli gelişme ziraatın keşfedilmesi ve bunun neticesinde kentleşme yoluyla yerleşik hayatın başlamasıdır. Artık orta barbarlık aşamasındaki gibi toprak göçebenin kullanıp bıraktığı bir yer olmaktan çıkmış savunulacak bir alana dönüşmüştür. Ayrıca sanayi alanında dokuma tezgâhının kullanılmaya başlanması ve madenlerin eritilerek işlenmesi gibi bir takım gelişmeler yaşanmıştır.⁴³⁰ Ziraatın daha geniş alanlarda yapılmaya başlanması üretimin bütün alanlarında ihtiyaçtan fazla ürün üretme kabiliyetini ortaya çıkarmış bunun sonucunda da iş miktarında büyük artışlar yaşanmıştır. Bu büyük iş yükünün altından kalkması mümkün olmayan kan veya topluluğun gerekli işgücü ihtiyacı birinci büyük işbölümünü ortaya çıkarmış ve gereksinim duyulan bu işgücünün temini savaşlar aracılığıyla elde edilen esirlerin köleleştirilmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Bu tarihsel şartların zorunlu sonucu olarak köleliğin ortaya çıkması, toplumun sömürenlerle sömürülenler, efendilerle köleler şeklinde ilk defa büyük ölçüde parçalanmasına neden olmuştur.⁴³¹

⁴²⁷ Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, 65-68.

⁴²⁸ Hikmet Kıvılcımlı, *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, Ekim Yayınevi, Ankara 1970, 48.

⁴²⁹ Kıvılcımlı, *Komün Gücü*, 400-401.

⁴³⁰ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 78.

⁴³¹ Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, 189.

Yukarı barbarlık aşamasında üretimde çeşitliliğin artmasıyla farklı iş alanlarında aynı insanların çalışmasının mümkün olmaması da ikinci büyük işbölümünü ortaya çıkarmıştır. Üretimin tarım ve küçük sanayi olarak iki kola ayrılması doğrudan doğruya değişim için üretim faaliyetlerini ortaya çıkarmış ve böylelikle aşiret sınırları içinde gerçekleşen ticaret artık denizaşırı bir biçime dönüşmeye başlamıştır. Yukarı barbarlık aşamasındaki bu değişimler henüz gelişimlerinin ilk basamağındadır ve ticarete henüz değerli madenler paranın işlevini yerine getirmektedir.⁴³²

Aşağı barbarlık aşamasında üretim sadece ihtiyaçlara yönelik gerçekleşirken yukarı barbarlık aşamasında üretim doğrudan doğruya değişim faaliyetlerine yönelik gerçekleşir. Böyle bir durumda artık üretimle değil sadece ürünlerin değişimiyle uğraşan üçüncü işbölümü tüccarlar (bezirgânlar) sınıfı ortaya çıkar. Bu sınıf üretime hiçbir şekilde katılmaksızın üreticileri değişimin zahmet ve risklerinden kurtarmak gerekçesiyle iktisadi bakımdan egemenliği altına alarak her iki tarafı da sömürür. Ticaretin genişlemesiyle para ve tefecilik, toprak mülkiyeti ve ipotek, kitlelerin giderek yoksullaşarak servetin küçük bir azınlığın elinde toplanması gerçekleşir. İşbölümü ve bunun sonucu olarak toplumun sınıflara bölünmesi kan yapılanmasını parçalamış, hem sınıfların kendi aralarındaki çatışmaları hem de karşıt sınıfların savaşını kontrolü altına alan devlet biçimi ortaya çıkmıştır.⁴³³

Kıvılcımlı'ya göre orta ve yukarı barbarlık aşamasının bütün maddi ve manevi hazırlık temelleri atılmamış olsaydı medeniyete geçiş mümkün olamazdı. Kıvılcımlı'nın medeniyet olarak tarif ettiği şey bezirgânlık ile paranın, yazının ve devletin bulunduğu asıl tarihi başlatan toplum biçimidir.⁴³⁴ Yukarı barbarlık aşamasında üretimden elde edilen zenginlikler hiç kimsenin özel malı değildi; tersine bütün zenginlikler Tanrı'nın manevi şahsiyetine adanmış mallar olarak toplumun ortak mülkiyetindeydi. Medeniyet ise bu durumdan tamamen farklı olarak bütün zenginliklerin belirli zümrelerin tekelinde toplandığı bir çağ anlamını taşımaktaydı.⁴³⁵ Medeniyetle birlikte değişen insanların, şeylerin, ilişkilerin sadece maddi varlıkları değil aynı zamanda sosyal karakterleri de altüst olmuştur. Bu tarihsel şartların sonucu olarak devletin ortaya çıkması çoğunluğun silahsızlandırılarak azınlığın emrinde bir silahlı adamlar ve cezaevlerinin

⁴³² Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, 191.

⁴³³ Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, 193-198.

⁴³⁴ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyализm*, 90, 97.

⁴³⁵ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyализm*, 113-114.

yapılandırılması gerçekleşmiştir. Bu durumun temelinde yatan sebepler arasında toplumun ekonomik temelinde kolektif zenginliğe dayanan sosyalist mülkiyet yerine özel zenginliğe dayanan kişi mülkiyetinin geçmesiyle toplumun üstyapısında ise bir bütün ve eşit kandaş bütünlüğü yerine eşitsizliğin göstergesi sınıfların özelde ise bezirgân sınıfının doğmasıdır.⁴³⁶ Bezirgan sınıfının doğması toplumda sınıf farklılaşmalarını gittikçe arttırarak sosyal sınıflara bölünmüş medeniyetin temellerini de atmış oldu.⁴³⁷ Kıvılcımlı'ya göre devletin varlığı ise bezirgan ilişkilerinin gelişmesi üzerine sosyal sınıflar arasındaki zıtlıkları egemen sınıfın çıkarına uygun olarak kontrol altında tutabilmek için paranın, yazının ve kişi mülkiyetinin yanında, yurttaşların dışında ve üzerinde, yurttaşları her yönden silahsızlandıran bir örgüt biçiminde ortaya çıkmıştır.⁴³⁸

Kıvılcımlı barbarlık dönemini Morgan'ın klasik sınıflandırmasından ve Engels'in de Morgan'dan yola çıkarak geliştirdiği yazılı tarihin temellerine ait eklemelerinden hareketle tanımlayarak tarih tezinin ana çerçevesini oluşturmuştur. Kıvılcımlı'nın tarih tezini biçimlendiren ve kapitalizm öncesi toplumlar tarihinin belirleyici gücü - barbarlığın hangi döneminde olursa olsun- medeniyetler kurması ve medeniyetler yıkması bakımından barbar akınlarıdır.

3.1.3. Tarihte Üretici Güçleri

Toplumların hangi çağda olursa olsun üretici güçler tarafından belirlendiğini düşünen Kıvılcımlı, üretici güçleri *Teknik*, *Coğrafya*, *Tarih* ve *İnsan* olmak üzere dört farklı gruba ayırır. Bunlardan teknik, toplumun doğayla mücadelesinde kullandığı bütün cansız araçların kullanımını, aygıtları, aletleri ve metotları ifade eder. Coğrafya, toplumu doğrudan doğruya dışarıdan çevreleyen iklim, doğa gibi maddi ortama karşılık gelirken tarih ise toplumu doğrudan doğruya içeriden çevreleyen gelenek, görenek kalıntıları gibi manevi ortamı temsil eder. İnsan faktörü ise toplumun hem maddi ortamının hem de manevi ortamının zor ve şiddet anlamını taşıyan güç aracılığıyla işlendiği kolektif aksiyon anlamını taşır.⁴³⁹ Manevi üretici güçlerden insan ve tarih, maddi üretici güçlerden teknik ve coğrafya kendilerini veya şekil verdikleri toplumu

⁴³⁶ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 122-123.

⁴³⁷ Kıvılcımlı, *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, 113.

⁴³⁸ Kıvılcımlı, *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, 162-163.

⁴³⁹ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 7.

yeniden üretmek üzere yeni ve daha nitelikli bir aşama için birbirleriyle diyalektik çelişki ve yarış içindedirler. İnsan üretici gücü, toplum ve birey diyalektiğiyle yakaladığı dinamizmi teknik ve coğrafyayı işlemek için kullanırken teknik ve coğrafya da insanı toplum ve birey diyalektiği içinde determine eder.⁴⁴⁰

Kıvılcımlı'ya göre medeniyetlerle barbarlar arasındaki ilişkilerde teknik ve sosyal üretici güçlerin genel olarak oynadıkları rol ve uzak hammadde, koloni gibi medeniyetler arası ticaret yollarının özel olarak oynadığı rollerin karşılıklı dinamizmi ortaya koyulmadıkça tarih kanunlarının anlaşılması mümkün olmayacaktır.⁴⁴¹ Kıvılcımlı bu üretici güçler sınıflandırmasını 1940'lı yıllarda yazdığı metinlerinde dile getirmeye başlar⁴⁴² ve toplumun temeli olarak gördüğü dörtlü üretici güçler ve toplumların diğer gelişim kanunları 1965'teki metinlerinde bir bütün olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle Kıvılcımlı'nın tarih tezine, bir düşünürün hayal dünyasının sınırlarını zorlayarak ortaya attığı toplumlar tarihi tasavvuru yerine, toplumlar tarihi üzerine yapılmış çok yönlü bir çalışmanın ve uzun soluklu bir birikimin sonuçları olarak bakılması gerektiği kanısındayız.

Kıvılcımlı'nın sınıflandırdığı dörtlü üretici güç ayaklarından biri olan teknik üretici gücü, özellikle modern çağda tekniğin hızlı gelişimiyle birlikte diğer üretici güçlere oranla daha belirleyici bir üretici güç halini alarak sosyal olayların yönünü belirleyen ana üretici güç rolünü üstlenmiştir. Antika tarih söz konusu olduğunda ise tekniğin yok denecek kadar az bir etkiye sahip olmasından dolayı teknikle birlikte coğrafya, tarih ve insan üretici güçlerinin de ele alınma zorunluluğu ortaya çıkar. Ancak son durumda hangi toplum biçiminde olursa olsun insan, kendinden önceki kuşaklardan arta kalan gelenek ve göreneklere göre, içinde yaşadığı coğrafi koşulların yapısına göre, her ne kadar son aşamada etkin bir rolü olsa da mevcut tekniğe göre bir takım kolektif aksiyonlar içinde bulunur. Kıvılcımlı'ya göre bu şekilde bir üretici güç şemasında antika tarihin her bir medeniyetini diğerlerine karşı zafere taşıyan barbar toplumun asıl gücü gelenek ve görenekle birlikte onun kolektif aksiyonunun üstünlüğüdür. Yani barbar bir toplumun diğer bir barbar toplumu yok etmesi gelenek ve görenekle birlikte kolektif aksiyonunun şiddetine bağlıdır.⁴⁴³ Bu nedenle yedi bin yıllık antika tarih söz konusu

⁴⁴⁰ Hikmet Kıvılcımlı, *Allah Peygamber Kitap*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 13-14.

⁴⁴¹ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 37.

⁴⁴² Hikmet Kıvılcımlı, *Devrim Nedir?*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 69.

⁴⁴³ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 8.

olduğunda tarihsel devrimlerin vurucu gücü teknik ve coğrafya üretici güçlerinden çok insan ve tarih üretici güçleri olmuştur.⁴⁴⁴

3.1.4. Tarihsel Devrim

Kıvılcımlı'ya göre medeniyet subtropikal ırmak boylarından yeryüzünün diğer bölümlerine adım adım ve sistemlice yayılmıştır. Sınıf çekişmelerinden dolayı medeniyet soysuzlaştıkça barbar akınlarının hedefi haline gelerek tarihsel devrimlerle alt üst olmuştur.⁴⁴⁵ Eski bir medeniyetin yıkılıp yerine başka bir medeniyetin kurulması devrimdir. Ancak bu devrim modern medeniyetlerde olduğu gibi “*Sosyal Devrim*” değildir. Sosyal devrim modern çağın yani kapitalizmin icadıdır. Antika çağlarda yani kapitalizm öncesi toplumlarda gelişmiş bir uygarlık çözemediği sorunlar karşısında tarihsel devrime uğrayarak bütün sınıfları, ekonomisi ve kültürüyle yıkılarak yeryüzünden silinip giderdi.⁴⁴⁶ Kıvılcımlı'ya göre eski bir medeniyeti kurtarmak yerine yok ettiği için bu devrime *Tarihsel Devrim* denilebilir. Bu nedenle tarihsel devrim çökkün bir medeniyetin sonu, doğacak bir medeniyetin de başlangıcı olduğu için tarihsel bir devrimle insanlık durmaz aksine güç kazanmak için gerileyip atağa geçer.⁴⁴⁷ Tarihöncesi barbarların medenileşmesi devrimlerin sonucu olduğundan bu devrim sosyal devrimden ayrı bir karakterdedir, bu nedenle tarihsel devrim adını almalıdır.⁴⁴⁸

Kıvılcımlı'nın kapitalizm öncesi tarih anlayışı bu tarihsel devrimlerin belirleyici olduğu bir düzlemdir. Kıvılcımlı'ya göre bu anlayış, medeniyetlerin kurulup yıkılmasından hareketle tekerrür eden bir tarih yerine hareket eden ve sürekli değişerek nitel değişimlerin egemen olduğu ilerlemeci bir tarih görüşünü yansıtır. Kıvılcımlı her ne kadar kapitalizm öncesi toplum biçimlerinin genel yasalarını keşfederken ilerlemeci bir tarih anlayışı ortaya koyduğunu ileri sürse de barbarlık uygarlık savaşında süreklilik arz eden medeniyetlerin yıkılışları ve kuruluşları bir tekerrür içinde gerçekleşir.

Kıvılcımlı, antika tarihte görülen tarihsel devrimleri iki şekilde tanımlar. Birinci şekilde tarihsel devrimde tarihsel devrimi yapan barbarlar yeni coğrafya ve teknik

⁴⁴⁴ Kıvılcımlı, *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, 179.

⁴⁴⁵ Kıvılcımlı, *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, 211.

⁴⁴⁶ Hikmet Kıvılcımlı, “Türkiye'nin Teorik Devrim Orijinalliği”, *Sosyalist Gazetesi*, Sayı:4, 29 Aralık 1970, 1,5.

⁴⁴⁷ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 9.

⁴⁴⁸ Kıvılcımlı, *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, 179.

üretici güçlerine gebe bir coğrafyada yaşayan ve yukarı barbarlık konağı seviyesine ulaşmış kent kökenli barbarlar ise yıktıkları medeniyetin yerine daha orijinal bir medeniyet kurarlar. Yukarı barbarlık konağındaki barbarlar yıkılan medeniyetin üstyapı kurum ve kurallarını kendi kentlerinin kurum ve kurallarından daha aşağıda gördükleri için yüksek teknikli ve işbölümlü bir ekonomi temeliyle birlikte kendi geldikleri coğrafyanın üretici güçlerini eskilerine aşılayarak yıkılan medeniyetten daha ileri yeni bir medeniyet kurmuş olurlar.⁴⁴⁹ Sümerlerin yıkılıp yerine Akad medeniyetinin kurulması ya da Acem medeniyetini yıkan Hicaz Araplarının İslam medeniyetini kurmaları Kıvılcımlı'ya göre tarihteki orijinal medeniyet örneklerindendir. Çünkü tarımı keşfetmiş, kent kurabilmiş yukarı barbarlık aşamasındaki bu barbarlar kendi kentnin kurulları ve kurallarıyla orijinal bir medeniyet kurabilecek durumdadırlar.⁴⁵⁰

İkinci şekilde tarihsel devrimde ise tarihsel devrimi yapan barbarlar yeni coğrafya ve teknik üretici güçlerine gebe olmayan bir coğrafyada yaşayan ve orta barbarlık konağı seviyesinden yukarı çıkamamış sürücü çoban barbarlar ise yıktıkları medeniyetin yerine orijinal bir medeniyet kuramazlar. Çünkü orta barbarlık konağındaki barbarların göçebe kurum ve kuralları yeni bir coğrafya ve yeni bir teknik üretici gücü sentezleyerek yüksek teknikli ve işbölümlü bir ekonomi ve üst yapı kurumları oluşturacak yeterliliğe sahip değildir. Yapabildikleri en iyi şey göç yollarındaki ticaret kervancılığıdır. Bu nedenle yıkılan medeniyetin ekonomi temelini yanı sıra üst yapı kurum ve kurallarını kendi gelenek, görenek ve kolektif aksiyonlarına daha yakın buldukları için yeniden hayata geçirirler. Böylece kurulan medeniyet orijinal bir medeniyet olmasa da yıkılan medeniyet bir *rönesans* yaşamış olur.⁴⁵¹

Barbarlığın orta aşamasındaki barbarların neden orijinal bir medeniyet kuramadıklarının diğer bir nedenini Kıvılcımlı tarihin basamaklarıyla açıklar. Çünkü orta barbarlık aşamasındaki barbarlar yukarı barbarlık aşamasına geçmeden önce medeniyet basamağına yükselemezlerdi. Orta barbarlık aşamasında tarım ve kent içinde işbölümlerini geliştirmiş sanayisiyle maddi ortam olmadığı gibi kentleşme derecesinde sistemleşmiş kendine özgü kurum ve kurallarıyla bir manevi ortam da bulunmuyordu. Bu yüzden yıktığı medeniyetin ileri derecedeki üretim, bölüşüm, tüketim, düşünce,

⁴⁴⁹ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 9-10.

⁴⁵⁰ Kıvılcımlı, *Tarih Yazıları*, 29.

⁴⁵¹ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 9-10.

davranış v.s. özelliklerini benimsemek durumunda kalıyordu. Avrupa'da göçebe Macar ve Cermenlerin Hristiyanlaşarak çöken Roma Medeniyeti'nin ekonomik, sosyal, dini, kültürel v.s. yapısını hiç değiştirmeden diriltmeleri ya da Asya'da göçebe Moğol ve Türklerin Müslümanlaşarak çökmüş İslam Medeniyeti'nin ekonomik, sosyal, ahlaki, kültürel v.s. yapısıyla gelenek ve göreneklerini benimseyerek rönesansa uğratmaları Kıvılcımlı'ya göre orta barbarlığın orijinal bir medeniyet kuramadığını gösterir.⁴⁵²

Kıvılcımlı'ya göre medeniyetlerin yıkılışlarına sebep olduğu öne sürülen “*tufan*” gibi doğa olayları aslında sadece doğa olayı değildir. Bu türden olaylar sosyal altüst oluşun sebebi gibi görünse de aslında sonucudur. Tufanın sembolleştirdiği kargaşalı altüstlük, çökmekte olan bir medeniyet üzerine dışarıdan gelen barbar akınlarının sonucudur.⁴⁵³ Irak coğrafyasında ortaya çıkan bu altüstlüğü'nün asıl nedeni, yerleşim yerlerinin deniz seviyesinin altında olmasından dolayı ziraat için yapılmış set ve bentlerin barbarlar tarafından yıkılarak her şeyin sular altında kalmasına sebep olan bir tarihsel devrimdir.⁴⁵⁴ Kıvılcımlı, Sümerlerin yıkılışında Gılgamış destanının açıkça söylediği: “*Bütün bentlerin kazıkları çekildi. Büyük havuzun suları boşandırıldı.*” ifadesini barbar saldırılarının sonuçları olarak görür.⁴⁵⁵

Kıvılcımlı barbarların medeniyet karşısındaki ayırıcı özelliklerinden söz ederken özellikle tarih: gelenek-görenek, insan: kolektif aksiyon, coğrafya ve teknik üretici güçlerinin belirleyici etkisine dikkat çeker.

Gelenek ve görenek bakımından barbarlar üstündür; çünkü bütün bireyleri eşit olan barbar toplumda hiçbir bireyin diğerine üstünlüğü olmadığından korkuya dolayısıyla yalana da yer yoktur. Medeniyet insanı ise sosyal ve ekonomik eşitsizlik içinde yaşadığı gibi iktidarı ve zenginliği elinde bulunduran bir azınlığın yarattığı korkuya da katlanmak zorundadır. Bu yüzden medeniyette yalan bir zorunluluk halini almıştır. Korku ve yalan bilmeyen barbar toplumların yüksek karakterli insanı medeniyetin çürümüş insanı karşısında daima üstün bir iradeye ve hareket kabiliyetine sahiptir.⁴⁵⁶ Barbar sadece kaba bir güçten ibaret değildir; “*O, demirden ve kandan oluşan destanının taşkın kahramanlık çağını yaşıyordu. O katıksız fedakarlığa saf zafere*

⁴⁵² Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 217.

⁴⁵³ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 13-14.

⁴⁵⁴ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 104.

⁴⁵⁵ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 14.

⁴⁵⁶ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 205.

tutkun bir doğuştan idealistti. Ve aynı zamanda, medeniyetin büyük problemlerine mükemmel surette çözüm getiren iki üstün karaktere sahipti...". Kıvılcımlı idealize ettiği barbarları sınıfsız ve mülkiyetsiz toplumlar olarak medeniyet karşısında yüceltirken ahlaksız ve kötü emeller besleyerek malların peşinde koşan, aşırılık ve parazitlikle dejenere olan medeni efendileri ise aşağılıyordu.⁴⁵⁷

Kıvılcımlı, barbar insanın kolektif aksiyon üretici güçleri bakımından da medeni insanlardan üstün olduğunu düşünür. Barbarlar ortak mülkiyet prensibine dayanan ve o karakterleriyle ilkel de olsa sosyalist olan komünün insanlarıydılar.⁴⁵⁸ Üretim ve tüketim topluca olduğu gibi barınma da birçok kişinin aynı evde yaşaması biçiminde gerçekleşirdi. Sınıf farklılıkları olmadığı için toplumu oluşturan bütün bireyler toplum içinde ve dışında yüksek derecede ortak hareket etme kabiliyetine sahiptiler. Oysa medeniyette üretimin özel mülkiyette gerçekleşmesi insanların kaderini pazar ve bezirgan ilişkilerine bağlıyordu. Bu nedenle herkes birbirinin rakibi ve düşmanıydı. Bu güvensiz ortam içinde insanları kolektif aksiyona sürükleyecek tek şey zor kullanmak olurdu. Ancak zor kullanarak kolektif aksiyona sürüklemek, gönüllü toplum gücünden yoksun kalma riski taşıdığından kolektif aksiyona göre her zaman dezavantajlı bir durumdu.⁴⁵⁹

Barbar toplumları medeniyetten üstün yapan üretici güçlerden diğeri de coğrafyadır. Kıvılcımlı'ya göre, üretim temeli toprağa dayanan antika medeniyetlerde toprak mülkiyetinin azınlıkların elinde toplanması toprağın verimini düşürmekle kalmaz her biri alınır satılır hale gelen toprağı bezirgan ilişkileri sebebiyle içinden çıkılmaz bir duruma dönüştürür. Yukarı barbarlık aşamasının barbar insanı ise işleyebileceğinden fazla toprak istemez ve fazla toprak her zaman kamuya aittir.⁴⁶⁰

Teknik üretici güçleri bakımından da barbarlar medenilere göre avantajlı olmuşlardır. Medeniyet ihtiyacı olan hammaddeyi dışarıdan tedarik etme zorunda olmuştur. Özellikle yukarı barbarlık aşamasındaki barbarlar kendi topraklarında bulunan ham maddeleri sadece kendi hesaplarına işleyerek yeni coğrafya üretici güçlerini topluma kazandırabilmişlerdir. Medeniyet dış ticareti bezirgan aracılığıyla

⁴⁵⁷ Kıvılcımlı, *Tarih Yazıları*, 165-166.

⁴⁵⁸ Kıvılcımlı, *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, 236.

⁴⁵⁹ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 205-206.

⁴⁶⁰ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 206.

gerçekleştirirken barbarlar medeniyet kervanlarının veya gemilerinin gidemeyecekleri yerlere çok zor coğrafi koşullardan geçerek ticareti gerçekleştirmişlerdir.⁴⁶¹

Barbar toplumları hem maddi hem de manevi özellikleri bakımından medeniyetten daima üstün gören Kıvılcımlı medeniyetlerin neden barbar akınları tarafından yıkılmaya mahkûm olduklarını bu şekilde izah etmeye çalışır. Barbar toplumları hem beden hem de ruh olarak üstün görme eğilimi Kıvılcımlı'yı medeniyetin insanı kirlettiği sonucuna götürür. Kıvılcımlı'nın bu tavrını mücadelesini verdiği sosyalist topluma ulaşma düşüncesinin ilkel de olsa tarihte uzunca bir dönem yaşanmış olma durumunu gösterme çabası olarak da değerlendirmek mümkündür.

Kıvılcımlı'nın, barbarlar sadece barbar oldukları için medeniyete karşı üstünlük kuramazlar, tarihte her zaman ve herhangi bir yerde barbarların tarihsel bir rol oynadığı da söylenemez, ancak dünyanın belirli yerlerinde belirli çağlarında ancak belirli barbar akınları gerçekleşebilir, belirli şartlar ve sebepler altında gerçekleşen barbar akınlarında tam bir determinizm hüküm sürer⁴⁶², gibi sonradan kullandığı ifadelerinde, Kıvılcımlı kapitalizm öncesi toplumlar tarihini sadece tarihsel devrimlerle açıklama girişiminden uzaklaşır gibidir. Yani kapitalizm öncesi toplumlar tarihi ancak uygun şartlar oluşursa tarihsel devrimlerle izah etmek mümkün olur gibi bir anlam çıkar. Kıvılcımlı zaten Toplum Biçimlerinin Gelişimi'nde kendi tarih tezini Marx'ın tanımladığı kapitalizm öncesi toplum biçimleriyle bağ kurma, yakınlaştırma çabasına girer.

Kıvılcımlı'nın tarih tezini oluştururken temel dayanaklarından birisinin antropolog Morgan'ın Eski Toplum'u ve Engels'in Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni olduğunu belirtmiştik. Diğerleri ise özellikle tarihsel devrimler söz konusu edildiğinde İbn-i Haldun'un tarihe ilişkin görüşleri Kıvılcımlı'nın tarih tezinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Kıvılcımlı için İbn-i Haldun toplumların yapısının ve gelişiminin incelenmesi bakımından ayırıcı özelliklere sahip olan bilim adamı, sanatçı, asker, hukukçu ve bir filozoftur. Tarihi bilimsel şekilde kavrayarak sosyolojinin gerçek kurucusu olmayı başarabilmiştir. Çünkü İbn-i Haldun sosyal olayların ve tarihin belirli kanunlara bağlı olduğunu sezmiş ve sosyal olaylara nedensellik ilkesini uygulayarak Avrupa'da birçok

⁴⁶¹ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 206-207.

⁴⁶² Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 205.

düşünürün öncüsü olmuştur. Kıvılcımlı'ya göre, İbn-i Haldun'un nedensellik ilkesi basit bir mekanik determinizm değildir; her şeyden önce tarihsel olayların karşılıklı etkilerini hesaba katarak diyalektik bir kavrayışa ulaşmaktır. Bu kavrayışın en önemli kanıtı, İbn-i Haldun'un tarihsel çağların birbirlerinden farklı olduğunu ve toplumun durmaksızın değiştiğini kavraması ve bir uygarlığın sadece bütün yapısını incelemekle yetinmeyerek diğer uygarlıklarla olan ilişkilerini, kuruluş ve yıkılış kanunlarını ortaya koyan bir teori geliştirmesidir.⁴⁶³

Kıvılcımlı, medeniyetin bozuldukça barbarları tarihsel devrime davet eden bir yapıya dönüştüğünü sık sık vurgular. Kıvılcımlı, barbarların insani vasıflarından övgüyle söz ederken medeniyetin özellikle sosyal ve kültürel ortamının kirliliğine dikkat çeker. Kıvılcımlı'nın barbar toplumları yardımsever, cesur, yalansız v.s., medeniyeti ise korkak, yalancı v.s. olumsuz davranışlarla anması İbn-i Haldun'un bedevi ve hadari ayırımında ortaya çıkar. İbn-i Haldun, bedevilerin sadece zorunlu ihtiyaç maddelerine yönelik faaliyet içinde bulunmalarının onları bir takım arzuların esiri olmaktan alıkoyduğunu, doğadan ve kendi fitratından uzaklaşmadığı için kötülük yapma eğiliminin ve kötü huylarının çok az olduğunu, hadarilerin ise çeşit çeşit zevklerle ve dünyevi arzularla meşgul olduklarından bir çok kötü ve çirkin huylarla kirlendiklerini, hayır işlerinden uzaklaşarak olumsuz davranışlar sergilediklerini söyler.⁴⁶⁴ Ayrıca İbn-i Haldun, bedevilerin hadarilerden daha cesur olduklarını düşünür. Çünkü hadariler zevk, sefa işleriyle meşgul olduklarından kendilerini koruma görevini başkalarına teslim etmişler ve silahlarını bırakmışlardır. Bu durum nesilden nesile geçerek hadarilerin savaş kabiliyetlerinin kaybolmasına neden olmuş ve bir karakter halini almıştır. Ama bedeviler silahlıdırlar ve bütün koşullarda tehlikelere karşı baş etmesini bilirler, bu yüzden de cesurdurlar ve cesaret onların karakteridir. Aynı şekilde yasalara boyun eğmek zorunda kalan hadarilerin cezaya ve şiddete maruz kalması dayanma kabiliyetlerini azalttığı için kendilerine güvenini yok eder ve direnme gücünü zayıflatır.⁴⁶⁵

İbn-i Haldun'un bedevilerin ve hadarilerin genel karakterleriyle ilgili söyledikleri, Kıvılcımlı'nın barbar ve medeni ayırımını şekillendiren temel özelliklerdir. Bu nedenle

⁴⁶³ Kıvılcımlı, *Tarih Yazıları*, 227-229.

⁴⁶⁴ İbn Haldun, *Mukaddime I*, (Haz.: Süleyman Uludağ), (8. Baskı), Dergah Yayınları, İstanbul 2012, 327.

⁴⁶⁵ İbn Haldun, *Mukaddime I*, 329-332.

Kıvılcımlı'nın ileri sürdüğü kapitalizm öncesi toplumlar tarihinin motor gücü olarak beliren tarihsel devrimlerin ana aktörlerinin temel dayanağının İbn-i Haldun'un bedevi ve hadari toplum biçimleri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kıvılcımlı'nın ileri sürdüğü barbar toplumların özellikle üretici güçler açısından medenilere karşı üstünlük kurmasını sağlayan tarih: gelenek, görenek ve insan: kolektif aksiyon üretici güçlerinin bu defa İbn-i Haldun'un asabiyet kavramıyla açıklanması mümkün görünmektedir. Kıvılcımlı'nın manevi üretici güçler sınıflandırmasında belirttiği özellikle gelenek-görenek ve kolektif aksiyon üretici güçlerinin barbar toplumu medeniler karşısında zafere taşıyan asıl güç olduğunu üretici güçler bahsinde belirtmiştik. Kıvılcımlı'nın sözünü ettiği, barbarları medeniyet karşısında üstün yapan manevi üretici güçler ile İbn-i Haldun'un asabiyet kavramı arasında yakın bir ilişki tespit edilebilir. İbn-i Haldun'un asabiyet kavramıyla bağlantısını kurmak için Kıvılcımlı'nın belirttiği manevi güçlerin etkisini şu şekilde ifade etmekte fayda var: gelenek-görenek ve kolektif aksiyon güçleri üstün olan barbar bir toplum medeniyet karşısında daima zafer kazanır.

İbn-i Haldun asabiyeti izah ederken toplumların daha çok birlikte hareket edebilme kabiliyetlerine dikkat çeker. Asabiyet en yalın haliyle daha çok soy birliği, komşuluk veya akrabalık ilişkilerinde zor durumların sonucu olarak ortaya çıkar. Bu ilişkiler içinde yani aralarında az çok bağ bulunan insanlar arasında yardımlaşma, kaynaşma, koruma gibi ortaklaşa hareketlerin ileri derecede yaşanması asabiyetin gücünün göstergesidir.⁴⁶⁶ Başkasını himaye etme, müdafaa ve birlikte hak talep etme, ortaklaşa yapılan her türlü toplumsal faaliyet asabiyet sayesinde gerçekleşir. Asabiyet derecesi yüksek bir kabile kendinden uzak diğer asabiyeler üzerinde hâkimiyet kurmak ister. Eğer iki asabiyetten biri diğerini yener ve onu kendine tabi kılarsa yenilen asabiyet galip gelen asabiyetle kaynaşır. Böyle bir durumda artık galip asabiyetin hâkimiyeti güçlenir ve bu yeni asabiyet ilk gayeden daha yüksek ve ötede olan bir hakimiyet ve tahakkümün peşinden koşar.⁴⁶⁷ Kıvılcımlı'nın sözünü ettiği yukarı barbarlık konağındaki kolektif aksiyon üretici gücü yüksek barbarların, eskimiş medeniyeti yıkarak yerine yıktıkları medeniyetten daha ileri ve orijinal bir medeniyet kurabilmeleriyle, İbn-i Haldun'un asabiyeti güçlü olan kabilenin zafer kazanıp daha

⁴⁶⁶ İbn Haldun, *Mukaddime I*, 334-335.

⁴⁶⁷ İbn Haldun, *Mukaddime I*, 349-350.

güçlü bir asabiyet derecesine yükselmesine neden olan sebepler arasındaki yakın ilişki İbn-i Haldun'un asabiyet, Kıvılcımlı'nın kolektif aksiyon dediği birlik kuvvetinde ortaya çıkar.

Asabiyyetin daha çok birlikte hareket edebilme duygusuna karşılık geldiği düşünüldüğünde İbn-i Haldun'un asabiyet kavramını mümkün kılan düzlemi bir duygu ya da soyut bir dayanak olarak değil, kolektif aksiyonların harekete geçirdiği bir davranış biçimi olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir. Kıvılcımlı'nın sözünü ettiği kolektif aksiyon üretici güçleri de tıpkı İbn-i Haldun'un asabiyet kavramında olduğu gibi kolektif aksiyonun şiddetine göre hâkimiyet kurabilen bir yeteneğe sahiptir.

İbn-i Haldun'da bedevileri harekete geçiren gaye mülk edinebilme, iktidar olmak, devlet kurmak şeklinde belirir, yani mülk asabiyyetin gayesidir.⁴⁶⁸ Kıvılcımlı'da ise durum farklıdır. Barbarlık eskiyen bir medeniyeti yener ve kendisi kurduğu medeniyet içinde bir çıkmaza girerse başka bir barbar tarafından yenilir. Bu süreçte barbar sırf barbar olduğu için değil, tarihöncesi toplumun sosyalist insanı olarak rol oynar. Bu rolünü gerçekleştirirken bilinçten çok inanca dayandığı için davranışlarının ne sebeplerini ne de sonuçlarını kavrayamaz. Bu yüzden barbarlar, gerçekle bağı olmayan sadece mistik olarak insanları yola getirmek, dünyayı düzeltmek büyüüne kapılırlar.⁴⁶⁹ Yani Kıvılcımlı'nın barbar insanını harekete geçiren şey maddi, ekonomik bir temelden veya gayeden uzaklaşarak tamamen soyut bir gayeye ulaşma amacı taşıyan bir ideal ya da ilahi bir içgüdü şeklinde ortaya çıkar. Kıvılcımlı, “*çökmüş medeniyette temizlenen bir avuç üstün zalim derebeyi tabakasının özel mülkiyeti altındaki topraklar bir vuruşta hürleştirilir*”⁴⁷⁰ diyerek, barbarları yeryüzüne adalet ve eşitlik dağıtan birer savaşçı olarak tarihsel devrimlerin ana aktörü yapar.

Kıvılcımlı'nın kapitalizm öncesi toplum biçimlerini kapitalizme ulaştıran temel etkinin tarihsel devrimler olduğu düşüncesi, dayanağını İbn-i Haldun'un uygarlıkların yıkılış ve kuruluş kanunlarından aldığı açıkça görülmektedir. Hem Morgan'ın çalışmaları hem İbn-i Haldun'un mukaddimesi bunun yanı sıra Avrupa'da sürdürülen arkeoloji çalışmaları özellikle Gordon Childe'in Doğu'nun tarih öncesiyle ilgili çalışmaları, Marx ve Engels'in kapitalizm öncesine ilişkin söyledikleri Kıvılcımlı'nın

⁴⁶⁸ İbn Haldun, *Mukaddime I*, 351.

⁴⁶⁹ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 229.

⁴⁷⁰ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 228.

tarih tezinin temel dayanaklarını oluşturur. Kıvılcımlı'nın bütün bu çalışmalardan yola çıkarak geliştirdiği tarih tezinin, kapitalizm öncesi toplum biçimlerinin eklektik bir yorumu olduğu söylenebilir. Kıvılcımlı'nın tarih tezinde en çok tekrar ettiği ve ispat etmeye çalıştığı durum barbarları medeniler karşısında üstün yapan sosyal, ahlaki değerleri öne çıkarmak ve medenilerin bu değerler bakımından kirlenmişliğini kanıtlamaktır. Kıvılcımlı'nın ilkel sosyalist barbarlarının sanki yeryüzünde kirlenmişliği temizleme gibi ulvi bir görevi vardır. Medeniyet kirlendikçe barbarlar bu görevi sürekli yerine getirir ve medeniyetin sınıflı toplumunu alaşağı ederek sınıfsız toplumu yeniden ve yeniden inşa ederler. Barbarları harekete geçiren nedenler onların kendi ekonomik sosyal yapılarından daha çok dış faktörlerle yani bir medeniyetin bozulmasıyla alakalıdır. Çünkü medeniyet giderek bozulur ve sorunlarına çare bulamaz hale gelir. Böyle bir durumda medeniyeti kurtarmak gibi bir içgüdüyle hareket eden gelenek ve görenekleriyle kolektif aksiyonu yüksek barbarlar medeniyet tarafından çağrılırlar ve barbarlar bu medeniyeti yıkarak yerine orijinal ilkel sosyalist toplumu yeniden kurarlar. Kıvılcımlı'da kapitalizm öncesi tarih hep bu tarihsel devrimlerle şekillenen barbar ve medeni çatışmasının yaşandığı bir zaman dilimidir.

3.2. TARİH TEZİNİN SOMUTLANIŞI

3.2.1. Tarih Tezi ve İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere

Kıvılcımlı tarih tezinde kapitalizmin neden ilk olarak İngiltere'de ortaya çıktığını sorgularken aynı zamanda Türkiye gibi kapitalizmle geç tanışmış ülkelerde bu gecikmişliğe neden olan şartları da ortaya koymaya çalışır. Kapitalizmi sermaye birikmesi ile iş gücünü özgürce satabilen işçinin karşılıklı ilişkilerinin bir ürünü olarak gören Kıvılcımlı, antika tarihte kentin eşit ve özgür küçük üreticilerinin mülksüzleşince köle veya serf olurken bu mülksüzlerin neden özgür işçiye ya da küçük bir azınlığın nasıl modern kapitaliste dönüştüğünün cevabını bulma çabası içindedir.⁴⁷¹ Bu türden sorularını cevabını bulmak için Kıvılcımlı, kapitalizme geçişin ilk örneği olarak İngiltere'yi ele alır ve coğrafya, teknik, tarih ve insan üretici güçleri açısından İngiltere'de kapitalizmi var eden koşulları saptamaya çalışır.

⁴⁷¹ Hikmet Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 11-12.

Kıvılcımlı, coğrafya üretici güçleri temelinde İngiltere'nin diğer Avrupa ülkelerine göre ayrıcalıklı bir karakterinin olmadığı kanısındadır. İngiltere iklimsel özelliklerin yanı sıra toprak yapısı, ürün çeşitliliği gibi doğal özellikler bakımından da ırmak körfezleri gibi ticaret açısından da bir üstünlüğe sahip değildi. Büyük ticari faaliyetlerin yaşandığı Fransa veya Almanya gibi ülkelerde değil de İngiltere'de kapitalizmin ortaya çıkmasında coğrafya üretici güçlerinin ayırıcı bir özelliği olmadığı için kesin rol oynayan başka nedenler aranmalıydı.⁴⁷²

Kıvılcımlı'ya göre İngiltere'de kapitalizmin ortaya çıkmasında teknik üretici güçlerinin de bir etkisi yoktu. Kapitalizmin doğuşunda manifaktürün büyük bir etkisi olsa da aletlerin gelişerek makineleşmeye doğru gidişi ancak büyük sanayinin kuruluşuyla yani kapitalizmin ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiştir. Bu durumda teknik kapitalizmi ortaya çıkaran nedenlerden değil, kapitalizmin sonuçlarındandır. Manifaktürler İslam medeniyetinin Bağdat kentinde ve İspanya'nın Sevil kentinde kapitalizmden önce ortaya çıksa da bu teknik gelişme bu yerleri makineleşmeye, büyük sanayiye ve kapitalizme götürememiştir.⁴⁷³ Bu nedenle Kıvılcımlı teknik üretici güçlerinin İngiltere'de kapitalizmin ortaya çıkmasında tayin edici bir faktör olarak ele alınamayacağı kanaatindedir.

İngiltere'de kapitalizmin ortaya çıkışını coğrafya ve teknik üretici güçleri açıklayamadığına göre Kıvılcımlı'nın antika tarihi izah ettiği tarih: gelenek-görenek ve insan: kolektif aksiyon üretici güçleri bu defa kapitalizmin neden İngiltere'de ortaya çıktığını da izah edecektir.

Kıvılcımlı'ya göre barbarlık bütün medeniyetler tarihini açıkladığı gibi İngiltere'de kapitalizmin ortaya çıkışını da açıklayan temel gerçekliktir. Kıvılcımlı burada geçişi sağlayan temel güç olarak oldukça özgür sayılan serflere odaklanır. Çünkü serfler tefeci bezirgan sermayenin küçük üretmeni köleye dönüştürdüğü topraksızlar değil, kendi toprağı olmasa da ürettiği ürünün bir bölümüne sahip olabildiği için hem toprak satın alabilen hem de sermaye biriktirebilen küçük üreticilerdir. Kıvılcımlı açısından Avrupa'da köleden çok serflerin bulunması da doğrudan doğruya barbar akınlarıyla ilgilidir. İlkel sosyalist bir toplum olan barbarlığın tarih ve insan üretici güçleri önemli

⁴⁷² Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, 14.

⁴⁷³ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, 15-16.

ölçüde özgür olan serfliği yarattığı gibi bağımsız komünleri ve şehirleri de yaratmıştır.⁴⁷⁴

Kıvılcımlı diğer medeniyetlerin neden İngiltere'den önce kapitalizme geçemediklerini geçişin temel gücü olan barbarlık durumunun bozulmasıyla ilişkilendirir. Örneğin Osmanlı'nın kapitalizme geçememesi toprak düzenindeki bozulmayla doğrudan ilişkiliydi. Çünkü dirlik düzeninin geniş toprakları yani toplumun ortak mülkiyetinde olan kamu topraklarının kişi mülkiyetine doğru geçmesi kişi diktatörlüğünün elini güçlendiriyordu. Fransa örneğinde de benzer bir duruma işaret eden Kıvılcımlı, kilise gibi birtakım dini otoriteler tarafından kralın kutsallaştırılarak barbar toplumlardaki ilkel kan teşkilatındaki özgür kandaş eşitliğinin hiçe sayılması kapitalizmin ortaya çıkışında barbarların etkisini ortadan kaldırıyor.⁴⁷⁵

Kıvılcımlı'ya göre Doğu'da sosyal devrimin yaşanmaması “ *...beş altı bin yıldır işleyen antika medeniyet satırı, insan üretici gücünü, o kadar göçebe aşılara rağmen ele alınamaz bir kıymaya çevirmişti. O soysuzlaşmış yığınlar içinde, tarihöncesinin bütün sosyalist gelenek ve görenekleri, (yiğit+eşit+doğru) insan malzemesi çarçabuk bozuluyor... sinsi medeniyet züğürt barbarları teker teker süslü ehramının çıkmaz dehlizleri içine çekiyor, göz kamaştırıcı hazinelerinin zenginlikleriyle şaşırtıyor, medeni dinlerin esrarıyla uyuşturulduktan sonra, barbarın erkekliğini çıkartıp, namusunu beynini iyice yıkıyordu.*”⁴⁷⁶ Böylece Kıvılcımlı'nın düşüncesinde Doğu'nun barbarı, medeniyetin medeniyetten çok savunuculuğunu yaparak barbarlığın bir numaralı düşmanına dönüşüyordu.

Batı'da barbarlar Doğu'da olduğu gibi medeniyet tarafından tamamen kirletilememişti. Kıvılcımlı'ya göre Batı'nın barbarları medeniyete, unutmuş olduğu kandaş toplumun erdemlerini hatırlatarak kan teşkilatının gelenek ve göreneklerini yaşattılar. Yöneticilerin firavunlaşma eğilimlerine kafa tutan barbarlar kendileri gibi müttetiklerle işbirliğine yöneldiler. Kan teşkilatının şefleri gelenek ve göreneklerini yaşatan halk yığınlarıyla kaynaşmayı başarabildiler.⁴⁷⁷ Kıvılcımlı işte sırf bu

⁴⁷⁴ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, 27-28.

⁴⁷⁵ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, 41-43.

⁴⁷⁶ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, 59-60.

⁴⁷⁷ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, 60.

nedenlerden dolayı barbar kalmayı başarabilen toplumların diğerlerinden sıyrılarak kapitalizmi kurabildiklerini ileri sürmüştür.

Kıvılcımlı'nın verdiği örnekler şu anlama geliyordu: kapitalizmi doğuracak barbarların etkisi ortadan kalktığı ya da buralarda yeterince barbar olmadığı için İngiltere dışında başka hiçbir yerde kapitalizm ortaya çıkamamıştır. Çünkü buradaki barbarlar medeniyetçe çürütülmüş, ilkel sosyalist gelenek-görenek ve kolektif aksiyon güçlerini kaybetmişlerdi. Ama İngiltere'de barbarların medeniyet tarafından kirletilmesi bu kadar kolay olmayacaktı.

Doğu'da “ *Teba'yı şahanenin mal ve canı, ırzı ve namusu efendimizindir*” anlayışına karşı İngiltere'de yöneticilerin hiçbiri halkın karşısında bu tavırla hareket etme cesaretini gösterememiştir. İngiltere'de halkın aleyhine yapılacak her iş bir ayaklanma tehdidiyle karşı karşıyadır. Çünkü İngiliz halkı Kıvılcımlı'ya göre: “ *Barbarlıktan gelmiştir... Bütün dünya milletleri barbarlıktan inmedir. Ama İngilizler... Barbarlığı, çok şükür, en geç bırakmış olan insanlardır... dünyanın başka her yerinde asilzadeler, müstebidin köpeği olmayı şeref bilmişler de halkın arkadaşı olmaktansa ölmeye katlanmışlardır. İngiltere'de baronlar, kendi çıkarlarını, halkın çıkarıyla bir potada “eritmeyi” bilmişlerdir. Çünkü onlar antika medeniyetin tefeci-bezirgan soysuzlaşması ile kapıkulu olmamış, halk denilen kandaşlarının yanibaşında savaşmayı şeref bilen Kan şefleri durumunda kalabilmişlerdir.*”⁴⁷⁸

İngiliz halkının kendilerini ezmeye çalışan baskıcı unsurlara karşı asi tavrı İngiltere'de siyaset ve din özgürlüğünün de gelişimine katkı sağlayan nedenler olarak Kıvılcımlı'nın düşüncesinde belirir. Bu düşünce yani barbarların eşit-doğru-yiğit kalabilme gücü, Kıvılcımlı'da özgürlük gibi insan haklarını da doğuran temel neden olarak şekillenir. Anayasal düzenin önemli belgelerinden biri olan Magna Carta da Kıvılcımlı'ya göre antika medeniyet baskısına karşı ayaklanarak savaşa giren ilkel sosyalist toplumun özgürlük, eşitlik, doğruluk, yiğitlik gibi gelenek ve görenek üretici güçlerin etkisiyle kralın yetkilerini sınırlandıran barbar toplumun başarısıdır.⁴⁷⁹ Kıvılcımlı'ya göre bu başarıyı “*köle ruhlu ciğeri beş paraya satılık dalkavuklar değil*”

⁴⁷⁸ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, 82-83.

⁴⁷⁹ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, 87.

kapıkulluğuna boğulmamış, insanı unutmamış barbar kalabilen İngilizler gerçekleştirmiştir.⁴⁸⁰

Kıvılcımlı son durumda tek başına barbarlığın tarihin tek itici güç olmadığını tekrarlayarak tarih-insan-teknik-coğrafya üretici güçleri birlikte göz önünde tutulursa tarihi izah etmenin mümkün olabileceğini ileri sürer. Sadece tarih ve insan üretici güçleri tarihi harekete geçiren asıl güçler olsaydı tarihin ilk konağındaki Sümerler kapitalizme geçen ilk medeniyet olurdu. Ancak Sümerlerden kapitalizmin ortaya çıkışına kadar geçen zamanda her orijinal medeniyetin geliştirdiği teknik ve coğrafya üretici güçleri insanlığın ilerlemesinde bir basamak teşkil etmeseydi İngiltere gibi batıdaki medeniyetlerin tarih ve insan üretici güçleri tek başına kapitalizmin ortaya çıkmasını sağlayamazdı.⁴⁸¹

Böylece Kıvılcımlı İngiltere'de kapitalizmin ortaya çıkışını geliştirdiği tarih tezinin önemli ayaklarından biri olan üretici güçler açısından izah ederek bu sürecin ancak belirli yasalarla mümkün olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Kıvılcımlı, üretici güçlerden teknik ve coğrafyanın diğer batı ülkelerinde İngiltere'ye oranla daha güçlü görünmesine rağmen bu ülkelerde kapitalizmi doğurabilecek diğer üretici güçlerin bir devrimi yapacak yeterliliğe sahip olmadığını ileri sürerek, İngiltere'de kapitalizmi ortaya çıkaran süreci teknik ve coğrafyayla birlikte tarih ve insan üretici güçlerini de devreye sokarak kapitalizmin neden İngiltere'de ortaya çıktığını kanıtlama çabasındadır. Kıvılcımlı'nın bu çabası tarih tezi açısından tutarlı bir örnek oluşturur. Ayrıca Kıvılcımlı'nın bu çabasını, kapitalizmin Türkiye gibi ülkelerde neden batıyla eşzamanlı olarak gerçekleşmediğinin tarihsel dayanaklarını inşa etme gayreti olarak değerlendirmek mümkündür.

3.2.2. Tarih Tezi ve İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş: Japonya

Modern kapitalizme ilk geçiş İngiltere'den başlar Japonya'da son bulur. Japonya on yıl gibi kısa bir sürede kapitalizmin temellerini atar ve otuz yıl gibi bir sürede de ileri kapitalist ülkeler seviyesine çıkmayı başarır. Kıvılcımlı Japonya'nın başarısını bir mucize gibi görmek yerine bu başarının Japonya'nın sosyal yapısından çıktığı ileri

⁴⁸⁰ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, 105.

⁴⁸¹ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, 113.

sürerek, antika tarih ve İngiltere örneğinde olduğu gibi Japonya'da da kapitalizmin ortaya çıkışını manevi üretici güçleri referans alarak açıklamıştır.

Kıvılcımlı'ya göre Japonya'nın kapitalizme geçişinin ve kapitalizmin ileri bir aşamasını temsil etmesinin sırrı Japon toplumunun tarih ve insan üretici güçlerinde yani sosyal üretici güçlerinde saklıdır. Gerçek bir sosyal devrim ancak bir toplumdaki bütün sınıfların içine girdikleri dönemsel krizlerin ürünü olabilir. Bu nedenle Japonya'da kapitalizmin ortaya çıkışını birkaç kişinin veya bir zümrenin gerçekleştirdiği sosyal devrim olarak açıklamak mümkün değildir. Japon gelişmesi bu şekilde izah edildiğinde Batı'da olduğu gibi kapitalizmin ön koşullarından biri olan sermaye birikiminin Japonya'da olmaksızın kapitalizmi doğurduğu gerekçesi ekonomik determinizmin gözden kaçırılmasına neden olur. Aynı şekilde Batı'da güçlü bir kapitalist sınıfın zamanla ortaya çıkması ve derebeyliği koltuğundan ederek siyasi iktidarı ele geçirmesinin aksine diğer sosyal sınıfları yok sayarak Japonya'da birkaç derebeyi ya da samurayın sayesinde kapitalizme geçişin mümkün olduğunun söylenmesi de sosyal determinizmin gözden kaçırılmasına neden olur.⁴⁸² Bu yüzden Kıvılcımlı'ya göre Japonya tarihi bütün insanlık tarihi içindeki gelişmelerle birlikte ele alındığında ancak anlaşılabilir olacaktır.

Kıvılcımlı Japonya'yı tarih tezi bağlamında ele alırken İngiltere örneğinde olduğu gibi üretici güçler bakımından İngiltere'ye benzerliğine dikkat çeker. Özellikle coğrafya üretici güçleri bakımından İngiltere'yi andıran bir coğrafya durumunda yerleşmiş ve yavaş yavaş fethedilerek her türlü istilayı başarıyla bertaraf edebilmiş adaların sığınağında bulunan Japonya, bu coğrafi ortamda tarihinde temel rolü oynayan insan ve tarih üretici güçleri bakımından da İngiltere'yle benzerlikler gösterir.⁴⁸³

Bir adalar topluluğu olan Japonya, Japonlardan önce sayısı belirsiz ırkların yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Varlığı ispat edilen ilk Japon yerlileri ise Kafkaslı uluslara akraba olduğu düşünülen Aynular'dır. İsa'nın doğumuna denk gelen yıllarda Japonya'nın aşağı barbarlık konağını aştığını düşünen Kıvılcımlı, Japonya'nın tarihöncesindeki bütün toplumsal hareketlerinin hep dış etkilere kaynaklandığını ileri

⁴⁸² Hikmet Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş Japonya*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 11-12.

⁴⁸³ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş Japonya*, 14-15.

sürer.⁴⁸⁴ Tarihöncesi kan şefleri bazen dini şef bazen askeri şef kılığında sınıflı medeniyetin devlet sistemini her zaman Japonya'ya sokma çabası içinde olmuşlardır. Ancak uzun zaman diliminde Japon halkları kendi tarih öncesi toplum hayatlarını neredeyse hiç değiştirmeksizin sürdürebilmişlerdir. Kıvılcımlı Japon halklarının barbar kalabilmelerini medeniyet aşısı yapacak herhangi bir saldırıya maruz kalmamalarına ve ilkel komünal yapılarını alt üst edecek saldırılardan da etkilenmemelerine bağlar.⁴⁸⁵ Aynı şekilde Japonyalıların kendi gerçekleştirdikleri saldırıların da büyük tarihsel devrimler yaratacak boyutta olmayışı farklı medeniyetlerle etkileşiminin sınırlı derecede olmasını sağlamış, böylelikle toplum biçimlerinde büyük değişikliklere yol açmamıştır.⁴⁸⁶

Kıvılcımlı medeniyet etkisini bertaraf eden Japon toplumunu Osmanlı'nın medeniyet ilişkileriyle karşılaştırarak Japonya'nın başarısının sırrını ortaya koymaya çalışır. Kıvılcımlı açılarından bezirgan medeniyetin üç ayağı olan yazıyı, parayı ve devleti Osmanlı, daha çadırlarını Bilecik'e kurmadan İslam yazısıyla, İslam şeriatına uygun devletiyle ve kendi parasıyla benimsemişti. Bu nedenle Osmanlı'nın İslam medeniyetine yapacağı etki orijinal medeniyete varan bir tarihsel devrimi yaratamamış, ancak İslam medeniyetini rönesansa uğratmıştır. Bütünüyle orta barbarlık durumunu aşamamış Japonya ise Çin medeniyetinin yazı-dil-devlet aygıtlarına çok az bulaşmış, savaşçı samurayları tefeci bezirgan ilişkilerine karşı hep mesafeli davranmışlardır. Medeniyet ilişkilerinin ilkel sosyalist Japon toplumuna kabul ettirilmesi Osmanlı'daki kadar kolay olmamış, Japon toplumu kapitalizmin ortaya çıkışına kadar köklü ve bozulmamış ilkel yaşantılarını sürdürebilmeyi başarmıştır.⁴⁸⁷ Kıvılcımlı Japonların bu başarısının sırrını özellikle samurayların medeniyete teslim olmayışlarında, Osmanlı'nın başarısızlığını ise derebeyleşmiş medeniyet ilişkilerine erken teslim oluşunda bulur.

Japonya'nın ilkel sosyalist toplumsal yapısının dönüşmeye başladığı dönem ise Kıvılcımlı'ya göre sınıflaşmanın, bezirgan ilişkilerinin ve kapitalizme geçişe hazırlığın yaşandığı Tokugava Çağı'dır (1603-1868). Tokugava Çağı'ndaki önemli gelişmelerden birisi kapitalist tekniğin Japonya üretim ilişkilerine girmesiyle yarattığı siyasi merkeziyettir. Diğer bir gelişme de toprak ekonomisinin yerini para iradı biçiminin

⁴⁸⁴ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş Japonya*, 17-19.

⁴⁸⁵ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş Japonya*, 22-23.

⁴⁸⁶ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş Japonya*, 31.

⁴⁸⁷ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş Japonya*, 37-38.

almasıyla ticareti hızlandırması ve Japonya'nın kapitalist ekonomik ve sosyal yapıyı benimsemesinin önünün açılmasıdır.⁴⁸⁸ Japonya artık kendi içine kapanmış bir toplum olmaktan çıkarak, uluslararası deniz ticaretine de başlayarak kapitalist dünyaya büyük bir adım atmıştır.⁴⁸⁹

Kıvılcımlı'ya göre Japonya'nın kapitalizme geçişini geciktiren temel neden: “*Tefeci-bezirgan Antika Medeniyetin Japonya’da bir türlü gereken sınıflandırması soysuzlaşmasına uğratamadığı ilkel sosyalizm kalıntısı bir toplumun dolu ateşli bir silah gibi üstün başarılı teknik harikalarıyla kendini dayatmaya kalkmış ve sınıf çatışmalı soysuzlaşmayı din kılığında sokmaya çalışmış Modern Kapitalizme karşı kendini her silahla savunması idi.*”⁴⁹⁰

Kıvılcımlı açısından modern kapitalizme karşı bu türden bir savunma davranışını bu kadar uzun bir süre ancak tarih ve insan üretici güçlerini terk etmeyen Japon toplumu başarabilmiştir. Tıpkı İngiltere örneğinde olduğu gibi dünyada ilk kez kapitalizme geçebilmenin sırrı nasıl tarih ve insan üretici güçleri olmuşsa, Japonya’da da ilkel sosyalist toplum biçiminin bu kadar uzun süre yaşayabilmesini Kıvılcımlı, tarih tezine uygun olarak yine bu üretici güçlerle ilişkilendirmiştir.

Kıvılcımlı'ya göre Japonya'nın modern kapitalizme direnci antika medeniyetlere gösterdiği direnç kadar etkili olamamıştır. Çünkü makineleşmeyi geliştiren modern kapitalizm devasa teknik devrimlerle dayanılmaz bir güce dönüşmüştür. Antika medeniyetlerin binlerce yıldır nüfuz edemediği Japon toplumuna modern kapitalizm birkaç yüzyıl içinde nüfuz edebilmiştir. Kıvılcımlı'ya göre, Japon toplumunun bu şekilde ansızın kapitalizme geçişi aslında Tokugava Çağı'yla başlayan sınıflaşma sürecinin sonucu olarak gerçekleşmiştir. Avrupa’da kapitalizmin ortaya çıkışına neden olan sebepler Japonya’yı da aynı sonuçlara götürmüş, eski idareci tabakaların sosyal sınıflara dönüşmeye başlamasını ve eski siyasi idarenin de devletleşme eğilimlerini Kıvılcımlı, bu sürecin önünü açan gelişmeler olarak değerlendirmiştir.⁴⁹¹

Kapitalizmin Japonya’da ortaya çıkışını geciktiren nedenler yani tarih ve insan üretici güçleri bu defa Kıvılcımlı’da Japonya’da gecikmiş bir kapitalizmin hızlı bir

⁴⁸⁸ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş Japonya*, 51-52.

⁴⁸⁹ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş Japonya*, 88.

⁴⁹⁰ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş Japonya*, 89.

⁴⁹¹ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş Japonya*, 91-97.

şekilde büyümesini sağlayan sebepler olarak ortaya çıkar. Kıvılcımlı: “ *Tıpkı İngiliz Britanya Adalarında sonradan “İngiliz” adını alacak insanların “Ayakta” Çökkün Bezirgan “Medeniyet”ten oldukça uzak kalabildikleri gibi –Japon Toplumu da- (Allaha şükretmeli) Asya Karakıtası Çökkün Bezirgan Medeniyetinden uzak durabilmişti. O sayede İlkel Sosyalizmin “Geleneksel Ruhsal Değeri”ni koruyabilmiş ve onlar sayesinde Kapitalizmin “Maddi Fütühatı”nı o kadar çabuk zamanda başarabilmişti.*”⁴⁹² ifadesiyle, Japonya’da kapitalizmin başarısının tarih ve insan üretici güçlerinde saklı olduğunu ileri sürmüştür.

3.2.3. Tarih Tezi ve Osmanlı Tarihinin Maddesi

Kıvılcımlı, tarih tezinde kapitalizm öncesi toplum biçimlerinin tarihini barbarlıktan ya da ilkel sosyalist toplumdan medeniyete geçiş olarak yasalaştırırken, Türkiye realitesini açıklığa kavuşturabilmek için de Osmanlı tarihini kapitalizm öncesi toplum biçimlerinin genel yasaları içinde keşfetme yoluna gider. Kıvılcımlı bu açıdan genel tarih tezi bağlamında Osmanlı’nın sosyal ekonomik yapısında ilkel sosyalist toplum yapısının izlerini arayarak Osmanlı tarihinin maddesini barbarlık-medeniyet ilişkileri eksenine oturtmaya çalışır.

Osmanlı tarihinin maddesini toprak ekonomisine dayandıran Kıvılcımlı, bu temel maddenin anlaşılmadıkça ne Osmanlı tarihinin ne de onun tarih içinde aldığı yerin kavranılamayacağı kanısındadır. Osmanlı tarihini belirleyen temel etkenin ekonomi olduğu konusunda tereddüt etmemekle birlikte asıl meselenin bu kadar kolay anlaşılamayacağını düşünür. Kıvılcımlı, bütün sosyal, politik, kültürel sorunların temeli ekonomiktir demek kolaycılığına kaçmadan bu temeli tartışmaya açmak, sorgulamak ve Osmanlı tarihinin maddesinin orijinallliğini ortaya çıkarmak çabası içindedir.

Osmanlı tarihinin maddesi Kıvılcımlı’ya göre ne Marx’ın ne Engels’in ne de Lenin’in ele almaya zamanlarının yetmediği bir tarihtir. Osmanlı tarihinin maddesi ve ruhu Türkiye realitesinin temel dayanağıdır. Bu nedenle Kıvılcımlı, Osmanlı tarihinin maddesi ve ruhu açık seçik kavranmadığı sürece ekonomikten özellikle de politikten söz etmenin medrese mollalığından ya da sözde diyalektik biçimcilikten bir farkı olamayacağı kanısındadır.

⁴⁹² Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş Japonya*, 79.

Kıvılcımlı her milletin olduğu gibi Osmanlı'nın da medeniyete giriş kapısını ilkel komünal toplum olarak kabul eder. Osmanlı'nın göçebe, toprak işlemeyen, özel mülkiyet bilmeyen, kadın-erkek işbölümünün egemen olduğu, köle-efendi, zengin-fakir ayırımı yapmayan, eşit kan teşkilatını benimsemiş Oğuzlara dayandığını kabul eden Kıvılcımlı, atalarımızın ilkel sosyalist ya da komünist bir yaşam sürdürdüklerini ileri sürer. Kıvılcımlı'ya göre Osmanlı tarihinin ruhu bu ilkel sosyalist toplumun içinde gizlidir. Kıvılcımlı: *“Bu ruh anlaşılmadıkça, Osmanlı tarihinden hiç mi hiçbir şey anlaşılmış sayılamaz. Yalnız Osmanlı tarihinden mi? O tarihin özü ürünü olan bugünkü Türkiye'mizin ekonomisi, sosyolojisi, politikası üzerine yapılacak her ezbere yargı, tarihsiz, demek köksüz ve dolayısı ile de etkisiz kalmaya mahkum bulunmaz mı?”*⁴⁹³ diyerek, Osmanlı tarihinin anlaşılmasının günümüz toplumsal yapısının anlaşılması açısından özel önemine dikkat çeker. Osmanlı tarihinin her zaman en skolastik biçimiyle verildiğini düşünen Kıvılcımlı: *“Tarih öncesinden tarihe geçişlerin en iyi bilineni Osmanlılık olduğu halde, o dünya tarihi için ilginç aydınlatmalar getiren geçit hiç ağza alınmıyor. Yalnız Osmanlı İmparatorluğu çağında kesim düzeni ile (yani tefeci bezirgan soysuzlaşmasıyla) derebeyleşmiş klasik ilişkileri uzun uzun anlatılıyor.”*⁴⁹⁴ ifadesiyle Osmanlı tarihinin ruhuna dokunmadan, önemli geçit momentlerinin ve karakteristik orijinalitesinin ele alınmadan bu tarihi anlamamanın mümkün olmayacağı kanısındadır.

Kıvılcımlı, Osmanlı tarihinin ve ruhunun anlaşılmasının gerekliliğine dikkat çekerek bu tarihin maddesinin Osmanlı toprak ekonomisi, ruhunun ise bu toprak ekonomisi temelinde yükselen sosyal ve politik Osmanlı üstyapısı olduğunu ileri sürer. Bu önerme doğrultusunda Kıvılcımlı, Osmanlı tarihinde Bizans'ın yıkılışı, İslam'ın yıkılışı ve Osmanlı'nın yıkılışı olarak üç büyük tarihsel devrimin karşılıklı ilişkileri-çelişkileri ve etkileri-tepkileri ekseninde bir tarih çözümlemesine girişir. Bu çözümlemede Bizans Osmanlı'nın sosyal politik üstyapısındaki etkileri bakımından İslam'ın ise ekonomik temeline etkileri bakımından belirleyici bir öneme sahiptir.

Osmanlı'yı çöken iki kadim medeniyetin, Roma ve İslam medeniyetlerinin yıkıntılarından doğan bir sentez olarak gören Kıvılcımlı: *“İslam'dan, onun en sağlam temelini, ilk “Hulefayı Raşidin” (cennetle müjdelenmiş ülkücü halifeler) çağındaki*

⁴⁹³ Hikmet Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, (2. Baskı), Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008, 31.

⁴⁹⁴ Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, 32.

toprak düzenini aldı; derebeyleşmiş doğu soysuzluklarını attı. Bizans'tan ise, üstyapısından çok biçimler alırken, Bizans temellerini aşındıran derebeyleşmiş toprak ekonomisi özünü havaya uçurdu.”⁴⁹⁵ şeklinde ifade ederek Osmanlı'yı, iki medeniyeti bazı yapısal özelliklerinin bir araya geldiği yeni bir medeniyet olarak tanımlar.

Kıvılcımlı'ya göre Osmanlı'nın kuruluşunda tarih ve insan üretici güçlerinin etkisi tartışmasız temel etkidir. Osman Gazi oğlu Orhan Gazi'yi Bursa'nın fethine gönderirken öğütler verir: “ -*Ve bir kimse ki sana Tanrı buyurmadığı sözü söyleye, sen anı kabul etme: Ve eğer bilmez isen, Tanrı ilmini bilene sor. Ve bir dahi sana muti olanları[baş eğenleri] hoş tut.*”⁴⁹⁶ Kıvılcımlı, Osmanlı'nın böyle bir ruhla yola çıkarak kan dökülmeden Bursa'yı fethettiğini ve fetihten sonra Bursa halkına dokunmadan sadece servetine servet katmak için halkı soyan tekfurun malını mülkünü gazilere paylaştırarak Türk İlblerinin (gazi) servet düşkünü olmadıklarını göstermeye çalışır. Kıvılcımlı'ya göre Osman Gazi'nin öldükten sonra bıraktığı değersiz mal varlığı bunun en iyi kanıtıdır. “*Halkın haklı olarak aziz evliyalar mertebesine çıkardığı bu Türk İlbleri, harpte kazandıkları ganimetleri “nefs-i nefislerine hasretmek küçüklüğüne düşmediler. Başka nice adsız yiğitlerin kanlarıyla kazanılmış değerleri, sırf yurt imarında harcamayı bildiler. İmaretler, hamamlar, kervansaraylar, çeşmeler, bedestenlerle ortalığı doldurdular.*”⁴⁹⁷ Fethettikleri yerleri mamure[Bayındır yer] ye çevirdiler.” İşte Osmanlı'nın yüzyılları aşan gücünün sırrı Kıvılcımlı'ya göre varını yoğunlu halk hizmetine harcayan bu sosyal düzeninde saklıydı.

Osmanlı'nın kuruluşunu Bizans ve İslam medeniyetine yapılan barbar akınları sonucu gerçekleşen bir tarihsel devrim olarak gören Kıvılcımlı, Osmanlı'nın kuruluşunu orta barbarlık konağındaki bir toplumun çökmek üzere olan medeniyetlere barbar aşısını yaparak bu medeniyetleri rönesansa uğratması anlamına gelen tarihsel devrimlerin ikinci kategorisine göre izah etme yolunu seçer.

Osmanlı'nın kuruluş döneminde İslam-Hıristiyan iki antika medeniyetten, orijinal İslam medeniyetinin rönesansını yaparak çöken Selçuklularla, orijinal Roma medeniyetinin rönesansını yaparak çökmek üzere olan Bizanslılar sosyal düzeni altüst eden toprak meselesi ve buna bağlı gelişen sosyal adaletsizliklerle boğuşuyordu. Böyle

⁴⁹⁵ Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, 47.

⁴⁹⁶ Hikmet Kıvılcımlı, *Fetih ve Medeniyet*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 23.

⁴⁹⁷ Kıvılcımlı, *Fetih ve Medeniyet*, 24-25.

bir ortamda Osmanlı'nın gazileri “*ele geçmiş topraklar üstüne, ilk İslam ışığı “Hülefay’i Raşidiyn” çağında kurulmuş “MİRİ TOPRAK” düzeni prensiplerini yayma aşkıyla dopdoluydular.*”⁴⁹⁸ Kıvılcımlı'ya göre Osmanlı'nın rönesansı ya da barbar aşısı Tanrı'ya adanmış, bütün Müslümanların ortak malı sayılan bu miri topraklar üzerine yapılmıştı. Miri toprak düzeni ise Osmanlı'dan dokuz yüzyıl önce ilk Mekke-Medine kentlerinde gelişmiş, İslamiyet'ten de yüzyıllar önce her kentte Tanrı'ya adanmış kutsal toprak düzenidir. Osmanlı'nın İslamlık önündeki tarihsel rolü ise Kıvılcımlı'ya göre ilkel sosyalist toplum insanların bozulan bu toprak düzenine yaptığı rönesansla ortaya çıkmıştır.⁴⁹⁹

Osmanlı'nın Bizans'a yaptığı barbar aşısını da daha çok Bizans'ın çöken siyasi teşkilatlanmasına yaptığı rönesansla izah etmeye çalışan Kıvılcımlı, Osmanlı'yı Bizans'ın bıraktığı mirasın halefi ve bu mirasa yeniden hayat veren güç olarak görüyordu. Devlet teşkilatı olmayan barbar gelenek göreneklerinde imparatorluğun temel dayanakları Bizans'ın üstyapısal örgütlenmesi olacaktır. İstanbul'un Türklerin eline geçmesi dünya tarihi için önemli sosyal dönüşümlere yol açmış ve artık derebeyliğin temelleri sarsılmıştı. Büyük imparatorluk egemenliği altındaki Müslüman ve gayrimüslimleri kontrol altında tutabileceği bir mekanizmaya yani yüce bir devlete ihtiyaç duyuyordu. Böylece Osmanlı teşkilatı sistemli bir düzene yani bir kanun devrine adım atıyordu. İşte Bizans Osmanlı için bu teşkilatlanmanın en iyi örneğini oluşturuyordu. Kıvılcımlı : “*Önünde bin yılları özetlemiş, yüzyıllar görmüş Bizans uygarlığı, Bizans kültürü, Bizans teşkilat prensipleri yığılıydı. Osmanlı, bütün o kendinden önce sınanmış ekonomik, sosyal ve politik prensipleri ortada buldu. Gerek maddecil, gerek manevi hazineleri, hem de gizli, alttan alttan işlettiği barış yollarıyla, örselemeden, aşırı sarsıp yıkmadan, hazırca ele geçirmişti. Bunlardan yararlanmayacak mıydı?*”⁵⁰⁰ diyerek, merkezi yönetim, taşra idaresi gibi hem siyasi teşkilatlanmanın hem de düşünce anlamında bilim ve kültürün Bizans medeniyeti etkisiyle şekillendiğini örnekleriyle kanıtlama çabasıdır.

Hem İslam hem Bizans etkileri bakımından Osmanlı'nın kuruluşunu genel tarih teziyle izah eden Kıvılcımlı, devletin kuruluşunda barbarların vurucu gücünü ve

⁴⁹⁸ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 184.

⁴⁹⁹ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 183-184.

⁵⁰⁰ Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, 59-60.

kapitalizm öncesi toplumların üretici güçlerinden tarih ve insan üretici güçlerinin veya gelenek-kolektif aksiyonun rolünü öne çıkarır. Kuruluşa neden olan sebepler bu defa Kuvâimî'nin'de yıkılışa neden olan sebepler olarak ortaya çıkacaktır. Kapitalizm öncesi bütün tarih olduğu gibi Osmanlı tarihi de bu üretici güçlerin şiddetiyle şekillenecektir.

Osmanlı tarihinin üretim temelini toprak ekonomisi olarak gören Kuvâimî'nin yıkılışı toprak düzenindeki bozulmayla ilişkilendirir. Osmanlı ilkel sosyalist toplum biçiminden uzaklaştıkça sonunu getirecek koşulları da yaratacaktı. Kuvâimî'nin sözünü ettiği ilkel sosyalist toplumun ruhunu miri topraklar üzerindeki dirlik düzeninin sosyal adaleti oluşturuyordu. Bozulma da Fatih döneminin sonuyla birlikte bu birlik düzenindeki derebeleşmeyle birlikte başlayacaktı.

Kuvâimî'ye göre Osmanlı, toprak üzerinde kişi mülkiyetini bilmeyen göçebe gelenekleriyle toprak meselesini çalışan halk yararına bir düzenleme yoluna gitmiş ve dirlik düzeniyle birlikte toprak düzeninde sınıflaşmayı engellemiştir. Dirlik düzeninde toprağın gelirinin paylaşımı çiftçi ile dirlikçi arasında gerçekleşir. Toprağın mülkiyeti çiftçiye ait değildir; çiftçi sadece topraktan yararlanma hakkına sahiptir. Dirlikçi ise toprağın ne mülkiyetine ne de tasarrufuna sahiptir; toprak düzeninin devlet adına takipçisidir.⁵⁰¹ Bundan dolayı dirlikçilik üretimle ilgili bir iştir ve dirlikçi Osmanlı çiftçilerinin üretim ilişkilerini düzenleyen bir kişi konumundadır.⁵⁰²

Kuvâimî için ilkel sosyalist toplum biçiminin hâkim olduğu Osmanlı döneminde yani Fatih devrinin sonuna kadar dirlikçi, toprağı, toprak üzerinde adaleti ve toprakta çalışanları her türlü haksızlıktan koruyan, aza kanaat eden, millet fedaisi bir halk memuru, bir sosyal görevlidir. Kendi anlatımıyla: *“Dirlikçinin bütün hizmetlerine karşılık ne ideal memur olduğu geçiminden bellidir. Bugünkü memurdan yalnız aşırı ülkücü ve canını sık sık ateşe atar olmasıyla ayrılmaz; aldığı maaş ta, bütün imparatorluk ölçüsünde eşittir. Ve yanında yetiştireceği her cebelü kaç akçe yıllık alırsa, dirlikçi de ondan bir akçe fazla almaz.”*⁵⁰³ Kuvâimî'nin genel tarih tezi içinde Osmanlı toprak düzeninin adalet dağıtıcıları olarak gördüğü dirlikçiler bu şekilde kalmayacak, imparatorluğun medeniyetle teması sonucu bu ülkücü ilbler zamanla aşınarak ilkel sosyalist toplum yapısı bozulmaya başlayacaktır.

⁵⁰¹ Kuvâimî, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, 216.

⁵⁰² Hikmet Kuvâimî, *Durum Yargılaması ve 5 Mart Toplantısı*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008, 56.

⁵⁰³ Kuvâimî, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 186.

Kıvılcımlı'ya göre Osmanlı toprak düzenindeki ilk bozulma dirlik düzeninin yerine kesim düzenine geçişle birlikte başlamıştır. Kesim düzeniyle çiftçilerin toprak üzerindeki tasarruf hakkı mukataacı(kesimci) denilen beylerle tefeci-bezirgânlara verilmiş, çiftçi toprağın esiri durumuna düşmüştür. Tefeci-bezirgân sınıfla kodaman devlet sınıflarından gelme mukataacıların ele ele vermesi ortak mülkiyet statüsündeki birçok miri toprağın kişi mülkiyetine dönüşmesine yol açmıştır.⁵⁰⁴ Kıvılcımlı açısından bu durum, çiftçi ile devlet arasındaki dolaysız ekonomik işbirliğine mukataacı ve tefeci-bezirganların girmesiyle üretimle hiçbir alakası olmayanların çiftçinin elde ettiği gelirden pay alması anlamına geliyordu. Dirlik düzeninde toprak, çiftçiyle dirlikçiye beslerken, bunlardan başka *“aslan payı isteyen, fakat pratikte aslan payı üstünde kaplan, sırtlan, tilki paylarını da kopartarak üretmeni bitkinleştirecek olan iki yeni SOSYAL SINIF”* ı da beslemeye başlamıştır.⁵⁰⁵ Kıvılcımlı, dirlik düzeni ve kesim düzeni toprak gelirlerinin paylaşımında yaşanan değişimi karşılaştırmalı olarak aşağıdaki gibi verir.

Dirlik düzeninde toprak gelirinin paylaşımı:

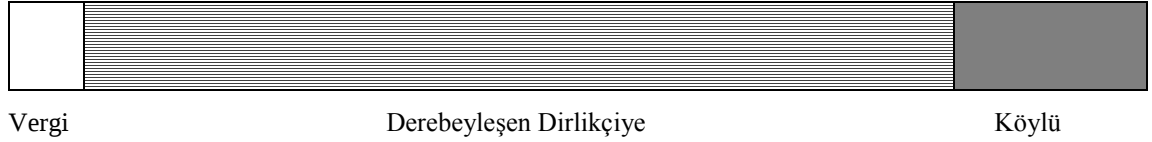

Şekil 3.1. İlk Ülkücü Dirlik Düzeni

Yukarıdaki gibi bir toprak düzeninde Köylü devlete elde ettiği ürünün sadece belli bir miktarını vergi olarak öder. Burada dirlikçi devlet memuru konumundadır ve sadece maaş alır. Bu şekilde bir toprak düzeninde, dirlikçi ülkücü vasıflar taşıyan ideal bir sosyal görevlidir ve bozulma henüz başlamamıştır. Kıvılcımlı'nın yücelttiği ilkel sosyalist toplumda toprağın gelirinin paylaşımı bu şekildedir.

⁵⁰⁴ Kıvılcımlı, *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, 98.

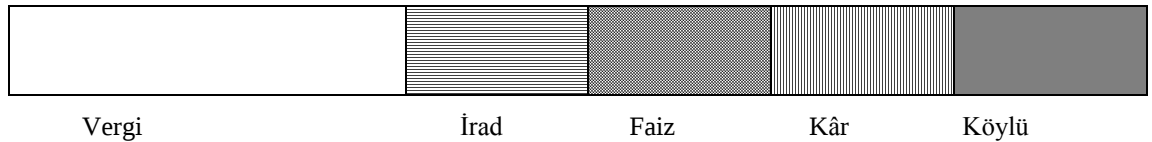
⁵⁰⁵ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 187.

Şekil 3.2. Son Derebeyleşen Dirlik Düzeni

Kıvılcımlı, yukarıdaki şekilde toprak gelirinin paylaşımına artık dirlikçinin de yüksek bir oranla katıldığını gösterir ve toprak düzenindeki bozulmanın dirlikçinin derebeyleşmesiyle başladığını ileri sürer. Kıvılcımlı'ya göre “*ilk ülkücü, sapına kadar Müslüman gaziler aşındıkça, dirlik düzeni de yıprandı.*”⁵⁰⁶ Dirlikçi zamanla üstün karakterli özelliklerini yitirdikçe, “*üst insan olmanın zehirleyici rahatına kavuştukça, ilk ipi ile kuşağından başka varı bulunmayan ülkücü ilbler (idealist şövalyeler), eski medeniyetin çökkün efendilerinden kalma lüks ihtiyaçlara alıştılar. Eski eşit insan anlayışlı gaziler durumundan imtiyazlı kast haline geçtiler... Vurgun ve fiili sorumsuzluk, zamanla derebeyleşen zorbaları sultana olduğu kadar Tanrı'ya karşı da oyun oynamaya götürdü. Şeriatın sosyal buyrultuları kitabına uydurularak, rafa kaldırıldı. İlk dirlik düzeni böylece, sosyalizme değil derebeyliğe tekerlendi, gitti.*”⁵⁰⁷ Kıvılcımlı toprak düzeninin bozulmasında derebeyleşen dirlikçiye işaret ederken, dolaylı olarak da medeniyetin ilkel sosyalist toplum düzenini kirletmesine gönderme yapar. Kadim medeniyetler içinde Osmanlı'nın da bozulmaya başlaması, genel tarih tezi içinde tüm medeniyetlerde olduğu gibi tarih ve insan üretici güçlerinin aşınmasıyla ortaya çıkmıştır.

Kesim düzeninde toprak gelirinin paylaşımı:

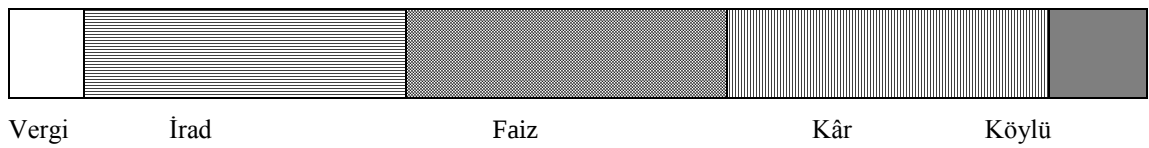

Şekil 3.3. İlk Kanuni Kesimcilik Düzeni

⁵⁰⁶ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 186.

⁵⁰⁷ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 190.

Kesim düzeninde toprak halen miri topraktır, ancak bu defa isteyene kiralık olarak verilebilir bir hale gelmiştir. Kıvılcımlı, bu duruma neden olarak miri toprağın gelirinin artık devlete yetmeyişi gösterir. Bu yüzden devlet tefeci-bezirgân sermayenin kucağına düşecek, “engizisyondan Osmanlı adaletine sığınmış Yahudi Nasi'ler, madam Roksalana'lar, frenk beyleri: Saray içine dışi entrikaları sokup, “Dolap” adlı bankalar kurarak...”⁵⁰⁸, devleti borca sokacaklar ve büyük toprak beyliklerini koparacaklardır. Şekil 3'den anlaşılan, çiftçi artık daha fazla vergi ödemekle birlikte, dolaylı olarak irad-faiz-kâr adı altında kesimciye de toprak gelirinin büyük bir kısmını ödemeye başlıyor ve çiftçinin topraktan kendisine kalan geliri oldukça azalıyor. Kıvılcımlı bu durumu şu şekilde açıklar: Kesimci devletten kiraladığı miri toprağın tasarruf hakkını ele geçirdiği için kendi toprağı gibi onu işletmek üzere mültezim adı verilen özel girişimcilere vererek “irad” adı altında haracını alır. Mültezim kesimciye ödediği irad için gerekli sermayeyi sarraftan temin eder ve karşılığında sarrafa “faiz” öder. Böylece çiftçi vergiden başka üç şeyi daha ödemek zorundadır: Kesimcinin iradını, mültezimin kârını ve sarrafın faizini.⁵⁰⁹ Bu şekilde bir toprak düzeninde çiftçi doğrudan ve dolaylı olarak daha fazla sömürülmekte, dirlik sistemi iflas ederek derebeyliğe gidiş hızlanmaktaydı. Kıvılcımlı'ya göre kesim düzenine işlerlik kazandıran, kesimci, mültezim ve sarraf denilen bu üç zümreyi birbirlerine bağlayan güç tefeci bezirgân sermayeden başkası değildi.⁵¹⁰

Şekil 3.4. Son Derebeyleşen Kesimcilik Düzeni

Yukarıdaki şekle göre artık devletin çiftçiden aldığı vergiler de düşmekte, kesimcinin gelirleri giderek artmaktadır. Kıvılcımlı'ya göre üretim ilişkileri bakımından toprak devlet kontrolünde olan küçük çiftçilerden ibaretken artık toplum toprakları doğrudan doğruya ve toptan olarak şahıslara bağlı, işletimi kesimcilerin kontrolüne geçen büyük malikânelere döner. Mülkiyet ilişkileri bakımından da toprak devletin

⁵⁰⁸ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 186.

⁵⁰⁹ Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 188.

⁵¹⁰ Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, 471.

görünse de işletme üzerinde devlet kontrolü kalmadığından ve toprağa bağlı mülkiyet hakları her geçen gün arttığından kesimciler yavaş yavaş toplum toprağını ebediyen şahsi kontrollerine alırlar. Böylelikle üstte devleti soyan kesimciler sınıfıyla altta topraksız, tasarrufsuz köylü tabakalarının sınıfsal ilişkileri ortaya çıkar.⁵¹¹

Kıvılcımlı'ya göre tefeci-bezirgân sermaye Osmanlı'yı pençesine alarak bütün imparatorluğu baştan başa sarmış ve en mukaddes ahlak duygularını bile hiçe saymıştır.⁵¹² Toprak düzeni dirlik sistemiyle derebeyleşmeye başlamış, kesim sistemiyle de bezirgânlaşmıştır. Bu değişimin İngiltere'de olduğu gibi kapitalizme yol açmaması Kıvılcımlı'ya göre Osmanlı'nın iç kuvvetlerinin gittikçe soysuzlaşması neden olmuştur. Eğer modern çağa girilmemiş olsaydı bu soysuzlaşma sonunda bir tarihsel devrime yol açabilirdi. Yani yeni bir barbar akınıyla Osmanlı medeniyeti yerle bir edilip yeni temeller üzerinde tekrarlanabilirdi; ancak kadim çağ bitmiş ve modern çağ başlamıştı. Çökmekte olan bir medeniyeti barbar aşısı canlandırabilirdi; ancak Kıvılcımlı tarihsel devrimi yapacak barbarın yerini artık kapitalizmin aldığını, iktisadi, siyasi ve içtimai soysuzlaşmalar nedeniyle de kapitalizme neden geçilemediğini bu şekilde açıklayacaktı.⁵¹³ Modern dünyada artık kurtarıcı rol oynayacak barbar kalmadığından Kıvılcımlı, adil bir düzenin kurucusunun ve sosyal devrimi gerçekleştirecek olanların bir çeşit iç barbar görevi yapacak emekçiler yani işçiler ve köylüler olacağını söyleyerek kapitalizm öncesi toplumlarda barbarlara yüklediği anlamı bu defa işçi ve köylülere yükleyecekti.⁵¹⁴

Osmanlı'nın yıkılarak yerine Türkiye'nin kurulmasını tarihsel devrim ve sosyal devrim açısından izah eden Kıvılcımlı, Türkiye'nin devrim orijinallliğini tarihsel ve sosyal devrimin birlikte yaşanmasında görür. Kıvılcımlı'ya göre bu orijinallik kavranmadıkça Türkiye'nin ne tarihsel, ne ekonomik, ne politik, ne kültürel v.s. hiçbir olayı aydınlığa kavuşamaz. Burada Kıvılcımlı'nın tarihsel devrimden kastı Osmanlı'nın yıkılışıdır, sosyal devrimden kastı da Türkiye'nin kuruluşudur.⁵¹⁵ Türkiye'nin kuruluşunda tarihsel üretici güçlerden gelenek-görenek kolektif aksiyonun rolünü öne çıkararak kapitalizm öncesi toplum biçimlerini izah etmek geliştirdiği tarih tezini bu

⁵¹¹ Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, 465-466.

⁵¹² Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, 480.

⁵¹³ Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, 492.

⁵¹⁴ Hikmet Kıvılcımlı, *Dev-Genç Seminerleri*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008, 15-16.

⁵¹⁵ Hikmet Kıvılcımlı, *Gençliğe Yazılar*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008, 81-82.

defa Türkiye'nin kuruluşunu izah etmek için kullanır. Kıvılcımlı'ya göre Kurtuluş Savaşı yıllarında Kuvay-ı Milliyeçilerin zaferi tarihsel üretici güçlerden gelenek-görenek ve kolektif aksiyonun eseri olmuştur. Kıvılcımlı açısından, aynı şekilde 27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştiren ordu da tarihimizin dirlikçi gelenek-göreneklerinin temsilcisi olarak devleti ve memleketi koruma ve kurtarma sorumluluğunu duyan ülkücü Osmanlı gazilerinin devamıdır.⁵¹⁶

Kıvılcımlı, bugün dört yanımızı saran, sosyal durumumuzu yıpratın, ekonomi ve politikamızı çıkmaza sürükleyen mekanizmanın antika tarih zincirinin son halkası Osmanlı'nın bıraktığı bu soysuzlaşmaya dayandırır. Batı'yı ise Kıvılcımlı bu açıdan farklılaştırır: *“Batı'da sermaye birikimi, içeride insanları kızgın demirle dağlayan zorba düzeni, dışarıda en yıkıcı ve utanmaz korsanlıkla başarıldı. Ama hiç değilse sonunda modern sanayileşme ve sanayiyle hayat standardı nispeten yükseltilmiş ve teşkilatlanmış halk yığınlarına, müstebitlere rağmen az çok yaşanılır demokrasiyi getirmişti.”*⁵¹⁷

Kıvılcımlı, göçebe barbar Osmanlı'nın devletleşmesi kadar imparatorluğun çöküşünü de sentezlediği tarih teziyle açıklamaya çalışmıştır. Tarih teziyle kapitalizm öncesi toplum biçimlerini izah etmeye çalıştığı gibi bugünkü toplumsal yapımızda meydana gelen aksaklıkların nedenlerini de tartışarak *“memleket nasıl kurtulur?”* sorusuna cevaplar bulmaya çalışmıştır. Geliştirdiği tarih teziyle Kıvılcımlı, Marx'ın doğu üretim biçimlerini izah etmek için kullandığı Asya tipi üretim tarzı (ATÜT)'ni reddetmemekle birlikte miri topraklarda görülen üretim-mülkiyet ilişkilerinin Osmanlı'daki yapısal özelliklerini yeni aktörleriyle birlikte ortaya koyarak Marxizm'e de katkı sağlamış ve tespitleri kendisini de özgün bir konuma yerleştirmiştir.

3.2.4. Osmanlı Tarihi Tartışmaları ve Hikmet Kıvılcımlı

Osmanlı toplum yapısını ve üretim ilişkilerini açıklamaya yönelik birbirinden farklı yaklaşımlar önemli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında resmi bir ideoloji inşa edilirken Osmanlı tarihini yok sayma, Türkiye gerçeğinin içinden çıktığı toplumsal yapıyı görmezden gelme gibi eğilimler Marxist çevrelerce Türkiye realitesini anlamının önemli ayaklarından biri olarak görülen Osmanlı tarihini açıklama zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmaların

⁵¹⁶ Hikmet Kıvılcımlı, *Halk Savaşının Planları*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, 127-131.

⁵¹⁷ Kıvılcımlı, *Tarih Yazıları*, 278-279.

ana eksenini, kapitalizme geçiş koşullarıyla birlikte Osmanlı'da hâkim üretim ilişkilerini belirli formasyonlara göre açıklama girişimleri oluşturmaktadır.

Osmanlı toplum yapısının temel özellikleri, hangi aşamalardan geçtiği, diğer toplum biçimlerinden farklılıkları gibi konular üzerine 1960'lı yıllardaki yaklaşımları dört farklı grupta değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi Osmanlı toplum yapısının Batı toplum biçimlerinin gelişim evrelerinden farklı bir süreç geçirdiği dolayısıyla kendine özgü bir yapısı olduğu görüşüdür. İkinci yaklaşım Osmanlı toplum yapısını feodalizmle açıklamaya çalışırken, üçüncü grup bu yapıyı ATÜT'le (Asya Tipi Üretim Tarzı) ilişkilendirerek Doğu toplumlarını açıklamak için kullanılan bir yaklaşımı benimser. Dördüncü grup ise Batı'nın hızlı bir şekilde kapitalizme geçişi gerçekleşirken, Osmanlı'nın aynı gelişim evrelerini gerçekleştiremeyerek pre-kapitalist dönemde takılıp kaldığını savunur.⁵¹⁸ Osmanlı toplumsal yapısını Weber'in *patrimonyalizm* kavramından yola çıkarak bu yapının ayırt edici özelliklerini patrimonyal ilişkilerle izah etmeye çalışanları da eklersek Osmanlı toplum yapısını açıklamaya çalışan yaklaşımları beş farklı grupta toplayabiliriz.⁵¹⁹

Osmanlı toplum yapısını belirli yaklaşımlarla açıklamak yerine kendine özgü yapısını öne çıkarmaya çalışan tarihçiler, Osmanlı'nın siyasi ve toplumsal yapısı itibariyle Batı'dan farklı bir gelişim seyri izlediğini savunurlar. Osmanlı İmparatorluğu'nu Anadolu Selçuklu Devletinin enkazı üzerine ve onun devamı olarak kurulan ve gelişen bir yapı olarak gören Barkan, Osmanlı'yı aynı zamanda Selçuklu aracılığıyla daha eski diğer Türk ve İslam devletlerinin veya İran Moğollarının teşkilat ve kurumlarından da geniş ölçüde faydalanan tarihi bir gerçeklik olarak değerlendirir. Osmanlı tımar sisteminin ilk örneklerini Bizans'ta aramanın faydasız olduğunu, eğer bir örnek aranacaksa Anadolu Selçuklu sisteminin Osmanlı'nın tipik tımar sistemi için örnek oluşturabilecek bazı özellikler taşıdığını savunan Barkan⁵²⁰, Osmanlı'yı kuruluş devrine etkisi olan bazı zaruri şartlar ile güçlü bir merkeziyetçi devlet idaresinin ortaya çıkması gibi özel şartlar içinde kendine özgü çehresi olan iktisadi ve toplumsal bir yapı

⁵¹⁸ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, (3. Baskı), Doğu Kitabevi, İstanbul 2013, 117.

⁵¹⁹ Cumhuriyet Aslan, "Osmanlı'da Mülkiyet İlişkileri Tartışmaları", *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (28-29), Haziran-Aralık 2002, 247-248.

⁵²⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, XII, 294.

olarak görür.⁵²¹ Barkan, Osmanlı tarihini diğer bütün medeni milletler gibi bir hanedanlık ve savaşlar tarihi ya da münferit ve müstakil bir seri olayların dizilişi olarak görmek yerine sosyal, ekonomik, dini şartların belirlediği bir bütün şeklinde anlaşılması gerektiği kanısındadır.⁵²² Benzer şekilde Osmanlı toplum yapısının kendine özgü bir takım özellikler taşıdığını savunan Fuad Köprülü de Osmanlı'nın hem kuruluşunu etkileyen hem de toplumsal yapısını belirleyen iç ve dış nedenler hesaba katılmadığı sürece bu tarihin anlaşılamayacağı kanısındadır. Köprülü'ye göre Osmanlı tarihi hem genel Türk tarihi içinde hem de Anadolu Selçuklu tarihinin devamı gibi kabul edilir ve incelenirse anlaşılabilir.⁵²³ Türk ve Müslüman dünyasının sıkı bir ilişki içinde olduğu bir dönemde Selçuklu ve İlhanlı devlet ve yönetim geleneklerine göre tesis edilen bir imparatorluk şeklinde açıklayan Köprülü Osmanlı'yı Türk-İslam geleneğinin bir tezahürü olarak kabul eder.⁵²⁴

Ömer Lütfi Barkan, Fuat Köprülü gibi önemli birçok tarihçi benzer şekilde Osmanlı tarihini Batı'nın gelişim evrelerini ya da toplumsal yapısını açıklamak için kullanılan feodalizm, ATÜT gibi şablonlara başvurmada, Osmanlı toplumsal yapısını kendi gerçekliğinden yola çıkarak açıklama çabasında olmuşlardır. Bu tarihi açıklarken tikel olaylardan ziyade dönemin siyasi koşulları, demografik özellikleri, coğrafi yapısı gibi birçok fiziki, sosyal, iktisadi, kültürel etkileri göz ardı etmemişlerdir.

Osmanlı toplum yapısının Batı'daki gelişmelerden çok farklı bir seyir izlemediğini ve Batı Avrupa feodalizmiyle açıklanabileceğini savunan yaklaşımlar içinde Behice Boran'ın görüşleri değerlendirilebilir. Bu yaklaşımın temsilcileri arasında Osmanlı toplum yapısının Batı Avrupa feodalitesinden önemli ölçülerde farklılık göstermediğinin düşünen Mübeccel Belik Kıray da gösterilebilir.⁵²⁵ Burada Osmanlı'nın feodal olduğunu düşünen Boran'ın görüşlerini bu yaklaşıma örnek olarak gösterdik. Boran, Osmanlı toplumundan Türkiye'ye geçişin, batılılaşma, modernleşme, ilericilik, gericilik, Osmanlılık, kapı kulu zihniyeti gibi kavramlarla açıklanmaya çalışıldığını,

⁵²¹ Barkan, 287.

⁵²² Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Meselesi*, (2. Baskı), Yeni Zamanlar, İstanbul 2014, 10-11.

⁵²³ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (4. Baskı), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, 23.

⁵²⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı II, PYS Vakıf Sistem Matbaası, 2006, 282.

⁵²⁵ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, (18.Baskı), Remzi Kitabevi, Ankara 2014, 323.

ama temel mesele bir toplumsal yapıdan başka bir toplumsal yapıya geçiş olduğundan sorunun toplumsal yapı ve bu yapının değişmesi açısından formüle edilmesi gerektiğini düşünür.⁵²⁶ Meseleleri toplum yapısı açısından görmek, onlara üretim güçleri, ilişkileri ve bu ilişkilerin meydana getirdiği sosyal sınıflar açısından bakmak olduğunu düşünen Boran, batılılaşma, modernleşme, ilericilik, gericilik kavramları ve sorunlarının ancak bu açıdan ele alındığında gerçek bir muhteva kazanacağı kanaatindedir.⁵²⁷

Boran'a göre, Osmanlı toplum yapısının feodal olup olmadığı tartışmaları, feodalite veya derebeylik terimine verilen farklı anlamlardan çıkmaktadır. Boran, bir toplum yapısı incelenirken yapılması gereken ilk işin “*arizî, geçici, dar kapsamlı, mahalli nitelikte bütün belirtileri ilk ağızda bir tarafa iterek söz konusu yapının en genel ve zorunlu olan niteliğini bulup tespit etmek*”⁵²⁸ olduğu düşüncesindedir. Boran, Osmanlı İmparatorluğu feodal bir toplumdur derken Batı feodalizminin tıpkısı olduğunun anlaşılmaması gerektiğini, Batı'daki feodalite ile Osmanlı İmparatorluğu'nun, feodal tip toplumun iki ayrı örneğini teşkil ettiğini öne sürer. Boran'daki bu ayrılık feodalitenin merkezi ya da mahalli olmasıyla ilgili bir durumdur. Yani Batı'nın mahalli derebeyliğinde hiyerarşinin en altında serfler en tepesinde nasıl kral bulunuyorsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun da farkı bu sistemin merkezi olmasıdır. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu feodal tipte bir toplumdur demekle Boran, feodalizmin Osmanlı'daki biçimsel farklılıklarına dikkat çekerek özünde Batı'dan farklı olmadığını belirtir.⁵²⁹

Her toplum yapısının temel kategorileri olduğu gibi feodal toplumun da temel kategorisi olan toprak mülkiyeti ve toprak rantı başka toplumlarda farklı biçimlerde belirebilir. Toprak mülkiyeti, devlet mülkiyeti, özel mülkiyet, hukuki mülkiyet v.s. şeklinde olabileceği gibi toprak rantı da aşar, ayni vergiler, angarya emek gibi çeşitli şekillerde belirebilir. Boran'a göre bu somut çeşitlilik sözü geçen iki temel kategoriye indirgenebilir. Aynı şekilde derebeylik toplum yapısının başka bir temel kategorisi olan toprağa bağlı tarım emekçiliği olan serfliğin biçimleri ve toprağa bağlılık derecesi de toplumdan topluma değişebilir; ancak söz konusu olan böyle bir bağlılığın varlığıdır. Bu

⁵²⁶ Behice Boran, “Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz”, *Sosyal Adalet Dergisi*, Yıl 2, Sayı 8, 1964, 5.

⁵²⁷ Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yayınları, İstanbul 1968, 4.

⁵²⁸ Behice Boran, “Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz”, 5.

⁵²⁹ Behice Boran, “Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II. Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi”, *Yön Haftalık Gazete*, Yıl 1, Sayı 51, 5 Aralık 1962, 13.

nedenle Boran, Osmanlı'nın kendine özgü farklılıkları bulunsa da feodalitenin temel niteliklerini taşıdığı için Osmanlı toplum yapısını derebeylik toplum düzeninin bir çeşidi olarak kabul eder.⁵³⁰

Osmanlı toplum yapısını Batı feodalitesinden farksız merkezi bir feodalite olarak kabul eden Boran'ın görüşlerine Halil Cin karşı çıkmaktadır. Cin'e göre feodalitede senyör yalnız toprağın değil aynı zamanda toprağa bağlı olarak çalışan serfin de sahibidir. Osmanlı'da ise toprağın ve raiyyetin sahibi devlettir. Sipahinin reayadan alması gereken verginin cinsine ve miktarına kendisi karar verir, tımar sahibi bundan az ya da çok vergi alamaz. Feodal sistemde ise serfler ürettiği ürünün ancak kendisinin ve ailesinin asgari geçimini sağlayacak kadar miktarını alabilir. Cin'e göre bu türden benzerlikler kurmak Osmanlı toplum yapısının feodal olduğu sonucunu doğurmaz.⁵³¹

Osmanlı tarihi tartışmalarında Osmanlı üretim ilişkilerini ve toplum yapısını açıklamanın diğer bir yolu da ATÜT olmuştur. ATÜT, Marx'ın Batı'daki üretim ilişkilerinden farklı olarak Doğu toplumlarının üretim biçimlerini açıklamak için başvurduğu bir kavramdır. Asya üretim tarzının temel yapısını toprakta özel mülkiyetin yokluğu ve mülk sahibi olarak devletin varlığı oluşturur. Doğu coğrafyasında iklim ve toprak şartları tek üretim aracı olan topraktan ürün alınabilmesi için geniş sulama tesislerini gerektirdiğinden toprak köyün (komün) müşterek mülkü ya da devletin mülküdür. Marx 1853'te *New York Daily Tribune*'de yazdığı bir makalede, iklim ve bölgesel şartları, kanal ve su yollarıyla yapılan yapay sulama sistemlerini Doğu tarımının temeli olarak belirler. Suyu iktisadi ve ortaklaşa kullanma ihtiyacı uygarlığın geri ve arazinin çok geniş olduğu Doğuda merkezi hükümetin müdahalesini gerektirdiğinden bütün Asya hükümetlerinin iktisadi görevi kamu işlerini yerine getirmektir.⁵³² Devletin üstün otorite olması ve sulama hizmetlerinin yanı sıra kamu yatırımlarını yürütmek, saldırılara karşı savunma hizmetlerini gerçekleştirmek gibi görevleri aynı zamanda üretim fazlası ürüne el koyma hakkını da doğuruyordu.⁵³³ Asya üretim tarzını belirleyen temel ölçüt ise bu üretim ilişkisinde ürün yaratan emekçiler ile

⁵³⁰ Behice Boran, "Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz", 5-6.

⁵³¹ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, (2. Baskı), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1985, 65-66.

⁵³² Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, 41-42.

⁵³³ Kaçmazoğlu, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, 121-122.

emekçilerin yarattığı artık ürüne el koyan devlet arasındaki ilişkidir.⁵³⁴ Bu nedenle Marx ve Engels, Doğu feodalizmi gibi bir feodalizm biçiminin olmadığını, Doğu toplumunun gelişiminin Batı toplumundan farklı bir seyir izleyeceğini ve Asya toplumunun gerçek tanımlayıcı özelliğinin vatandaşlarını bir genel kölelik koşuluna indirgeyen devletin tekelci toprak kontrolü olduğunu savundular.⁵³⁵

Marx'ın Doğu toplumlarını açıklamak için kullandığı ATÜT, Türkiye'de de Osmanlı toplum yapısını ve tarihini açıklamak için kullanılan bir model olmuştur. ATÜT'le Osmanlı toplum yapısını açıklamaya çalışanlar arasında Sencer Divitçioğlu, Muzaffer Sencer, İdris Küçükömer, Kemal Tahir ve Niyazi Berkes gibi önemli kişiler bulunmaktadır.⁵³⁶

Divitçioğlu'na göre Asya üretim tarzının içerdiği tarihsel şartlar bu sistemin kapitalist üretim tarzına doğru gelişmesini sağlayabileceği gibi sosyalist üretim tarzına doğru evrilmesini de mümkün kılabilir.⁵³⁷ ATÜT'ün genel yapısıyla tikel modeller arasındaki yakınsallık ve ıraksallıkları tespit etmeye çalışan Divitçioğlu, her tikel modelin toplumlar arası yapısal ve tarihsel farklardan dolayı genel modelden ayrılabilceğini, ancak burada önemli olanın tikeli temsil eden somut modelin temel öğelerinin geneli temsil eden soyut modelin temel öğeleriyle uyuyor olmasıdır.⁵³⁸ Yaklaşım biçimleri farklı olsa da Divitçioğlu ve Boran toplumlar arası yapısal farklılıkların ya da tarihsel koşulların genel yapının karakteristik özelliklerini taşıdığı sürece belirli bir model içinde değerlendirilebileceği kanısındadır. Divitçioğlu bu yapı ATÜT'ün temel öğelerini barındırır, Boran bu yapı feodalizmin temel niteliklerini taşır derken söylemek istedikleri aslında öne sürdükleri modellerin tikel, geçici, dar kapsamlı, mahalli zıtlıklarını bir tarafa bırakarak bu modellerin genel özelliklerinin izlerini Osmanlı toplum yapısında tespit ederek belirledikleri modele yakınlaştırmaktır.

Divitçioğlu Osmanlı toplum yapısıyla ATÜT arasındaki yakınsallıkları ve ıraksallıkları yedi maddede⁵³⁹ belirlemeye çalışır:

⁵³⁴ Divitçioğlu, 58.

⁵³⁵ Bryan S. Turner, *Max Weber ve İslam Eleştirel Bir Yaklaşım*, (2. Baskı), (Çev.: Yasin Aktay), Vadi Yayınları, Ankara 1997, 144.

⁵³⁶ Kaçmazoğlu, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, 122.

⁵³⁷ Divitçioğlu, 58.

⁵³⁸ Divitçioğlu, 36-37.

⁵³⁹ Divitçioğlu, 124-131.

1. İstisnaları olmakla birlikte her iki modelde de toprak mülkiyet biçimleri birbirine yakınlaşır.

2. Her iki modelde sınıf yapılanması benzerlik gösterir. Ulu bir varlığa sahip olan Asyalı devlet karşısında halk genelleştirilmiş köledir; Osmanlı toplumu da idareci ve seçkin ulema zümrelerin olduğu hâkim sınıf ve sömürülen üretici sınıftan oluşur.

3. Her iki modelde hâkim sınıflar ve tabi sınıflar arasındaki sınıf çatışmasını artık ürünün gasp edilme şekli belirler.

4. Asya üretim tarzında devlet sulama tesisleri, yollar gibi kamu işlerini yürütmekle görevlidir. Osmanlı'da da bu işleri yürüten devlettir; ancak asıl önemli olan geniş coğrafyasından dolayı kamu iş ve hizmetleri daha çok insana yönelmiştir.

5. Her iki modelde köy ekonomisi kendini destekler karakterli bir ekonomidir.

6. Asya üretim tarzında şehir ve köy farklılaşmazken, Osmanlı ekonomisinde şehirli ve köylü ekonominin birbirinden koptuğu ikili ekonomi belirgindir.

7. Asya üretim tarzında ekonomi, bir yanda kendini destekler köy ekonomilerin varlığı diğer yanda devletin yaptığı kamu işleri nedeniyle içsel dinamikten yoksun, durağan bir haldedir. Osmanlı'da köylü ekonomisinin varlığı, yatırımların verimsizliği, devletin aşırı tüketim harcamaları Osmanlı ekonomisinde durgunluğa yol açan sebeplerdir.

Divitçioğlu, yukarıdaki gibi bir karşılaştırmayla genel ve soyut Asya üretim tarzıyla Osmanlı toplumunun tikel ve somut modeli arasında bazı yakınsallık ve ıraksallık ilişkisi kurarak genel çerçeve içinde Osmanlı toplumunu Asya üretim tarzına yakınlaştırarak, feodalizmi Asya üretim tarzından ayıran temel farkı toprak rantıyla yetinmeyen senyörlerin ticareti geliştirmesi olarak görür.⁵⁴⁰ Divitçioğlu gibi ATÜT yanlısı sosyal bilimcilerin bu modeli yansıtmaya biçimleri farklı olsa da bu sosyal bilimciler Osmanlı'nın uzun süre çözülmeden yaşamasının sırrını ATÜT modeline sahip olmasından kaynaklandığını ileri sürerler.⁵⁴¹

Osmanlı toplum yapısını açıklamaya yönelik farklı yaklaşımlardan biri de Osmanlı sisteminin pre-kapitalist olduğu düşüncesidir. Böyle bir yaklaşımı savunan

⁵⁴⁰ Divitçioğlu, 142.

⁵⁴¹ Kaçmazoğlu, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, 129.

Doğan Avcıoğlu'na göre, pre-kapitalist düzenin çözülmesini ve kapitalist düzene geçilmesini sağlayan faktörler (köydeki farklılaşmalar ve işgücünün bir kısmının şehirlere akımı, ticaret ve tefeci sermaye birikimi gibi) faktörler, Osmanlı düzeni içinde de Batı'da olduğu gibi gerçekleşmektedir.⁵⁴² Osmanlı düzenine ATÜT ya da feodalizm demekten kaçınarak herkesin üzerinde birleşebileceği daha genel bir kavram olan pre-kapitalist düzeni öneren Avcıoğlu, kapitalizme geçiş şartlarını Osmanlı düzeninde bulmaya çalışır.

Avcıoğlu'na göre pre-kapitalist bir düzen içinden kapitalizmin çıkıp gelişmesi üç dizi olayın gerçekleşmesiyle ilgilidir. Bunlardan birincisi belirli bir noktada toprağa bağlı köylünün bu bağılıktan kurtulması, ikincisi uzmanlaşmış bir şehir zanaatının varlığı ve serbestleşmesi, son olarak da ticaret ve tefecilikten sağlanmış olan nakit servet birikimidir.⁵⁴³ Avcıoğlu, Osmanlı toprak düzeninin özel mülkiyete geçişte aşılmaz bir engel olmadığını, reayaya işlediği toprağın mülkiyetin sağlayacak unsurlar taşıdığı için reayanın tasarruf ettiği toprak miktarında ve servetinde farklılaşmalara yol açarak bir kısım köylünün zenginleştiğini bir kısım köylünün de fakirleştiğini savunur. Sermaye birikimi sağlayanların ticari ve sınai girişimlerde bulunarak yatırımlar gerçekleştirdiğini bunun yanı sıra tarım alanında da büyük çiftlikler kurmaya başlayarak ilk kapitalist sınıfı oluşturduklarını öner süren Avcıoğlu, bu şekilde bir değişimin kapitalizme geçiş koşullarının gerçekleşmeye başladığının işareti olarak değerlendirir.⁵⁴⁴ Bunun yanı sıra XVII. Yüzyıl başında sadece özel sanayide yaklaşık elli bin çalışanıyla Osmanlı sanayisinin zanaat tipi üretimden manüfaktüre doğru yol alması da Avcıoğlu açısından Osmanlı düzeninin kapitalizme geçişini sağlayacak gelişmelerden biridir.⁵⁴⁵

Sonuç olarak Avcıoğlu'na göre, “*Osmanlı pre-kapitalist düzeni içinde, bu düzenin bozulup çözülerek daha ileri düzene, yani kapitalizme dönüşmesini sağlayacak güçler gelişmekteydi.*” Avcıoğlu, bu gelişmelerin kapitalizme hemen ulaşılacağı anlamı taşımadığını, sermaye birikiminin hızı kadar eski düzenin direnme gücünün de bu geçişi hızlandıracak yada yavaşlatacak faktörler⁵⁴⁶ olduğuna işaret ederek, Türkiye'nin aslında

⁵⁴² Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, (4.Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, 28.

⁵⁴³ Avcıoğlu, 21.

⁵⁴⁴ Avcıoğlu, 22-24.

⁵⁴⁵ Avcıoğlu, 28.

⁵⁴⁶ Avcıoğlu, 30-31.

geri kalmış bir ülke değil emperyalizmin her türlü gelişme yolunu kapatarak geri bıraktığı bir ülke olduğu sonucuna ulaşır.⁵⁴⁷

Osmanlı toplum yapısını açıklamak için kullanılan yaklaşımlardan bir diğeri de Weber'in geleneksel toplumları tanımlamak için kullandığı “*patrimonyalizm*” kavramıdır. Siyasal kontrolün geleneksel otorite tarafından gerçekleştiği patrimonyal bürokrasi ve siyasal otoritenin anayasal kurallar çerçevesinde sağlandığı hukuki-rasyonel bürokrasi Weber'in kullandığı iki ideal yönetim tipidir. Patrimonyal bürokrasi ideal tipinde siyasal otoritenin dayanağı daha çok geleneksel yapıdır. Geleneksel siyasal yapıları da geriontoktrasi, patriarkal, patrimonyal ve feodal olarak dört biçimde sınıflanırdan Weber'e göre, geleneksel otoritenin patrimonyal aşamasında liderin mal varlığının artması ve toprakların genişlemesiyle birlikte bölgesel ve merkezi yönetim aygıtları ortaya çıkmaktadır.⁵⁴⁸ Weber'in özgür olmayan memurların hiyerarşik düzene göre örgütlenmesi olarak tanımladığı patrimonyal bürokraside geleneksel otoritenin temel özelliği yönetici ve ya yöneticilere tam itaat ve bu itaat sürecinde motivasyonun geleneksel değerler olmasıdır.⁵⁴⁹

Weber'in geliştirdiği patrimonyalizm kavramı Türkiye'de sosyal bilimler alanında kullanılmış, özellikle geleneksel toplumlar ile modern toplumlar arasında yaptığı ayırımdan yola çıkılarak Osmanlı toplum düzeni izah edilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşımla Osmanlı toplumsal yapısını açıklamaya çalışanlar arasında Metin Heper ve Şerif Mardin örnek olarak gösterilebilir.

Mardin'e göre Osmanlı toplumunu tek bir modelle kavramlaştırmak mümkün olmasa da imparatorluğun toplumsal özelliklerini en iyi anlatan şema patrimonyal bürokrasidir.⁵⁵⁰ Mardin, patrimonyalizmin Türkiye'de en ağır basan ilke olduğunu, kuruluşundan az sonra bile patrimonyal bürokrasi çizgilerinin Osmanlı devletinin en ayırt edici yönü olarak belirlediğini vurgular.⁵⁵¹ Patrimonyal yönetimlerde meşrutiyeti temsil eden hükümdar, otoritesini özerk bir feodal sınıf yoluyla değil; ülke geneline yayılmış ve gelecekleri kendisine bağlı patrimonyal bürokrat sınıf aracılığıyla sağlar.

⁵⁴⁷ Avcıoğlu, 149.

⁵⁴⁸ Aslan, 260-261.

⁵⁴⁹ Necmettin Doğan, “Patrimonyalizm Kavramına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Liberal Düşünce*, Yıl 16, Sayı 64, Güz 2011, 175-176.

⁵⁵⁰ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, (13. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2006, 206.

⁵⁵¹ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, (17. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, 104-105.

Mardin'e göre bu sınıfın Osmanlı'da askeri ve sivil memurlardan oluşan temel iki kolu olmakla birlikte devletin emrinde bulunan din adamları da bu sınıfa eklenebilir. Patrimonyal yönetim için en büyük tehlike kümelenmeler olduğu için rejim daima sosyal hareketleri denetim altında tutarak bu kümelenmelere sürekli düzen vermeye çalışır. Devlet için tehdit oluşturacak her türlü tehlike yok edilmeye çalışılırken, İslami inancın biçimine kadar denetim devletin kontrolünde gerçekleşir. Çünkü din ancak devletin koruyucu gücünden yararlandığı ölçüde sürekliliğini koruyabilir.⁵⁵²

Osmanlı'nın yapısal özelliklerini patrimonyalizmle açıklayan bir diğer sosyal bilimci Heper ise feodalizmin, merkezi feodalizm ve adem-i merkeziyetçi feodalizm olarak iki türünden söz eder. Merkezi feodalizm için iyi bir örnek olan Ortaçağ İngiltere'sinde krallar ve baronlar birbirlerine eşit güçlere sahip olduğundan merkez ve çevre arasında siyasal bir entegrasyon oluşmuştur. Adem-i merkeziyetçi feodalizmin örneği olarak Fransa'da ise krallar bütüncül bir siyasal yapılanma yerine "*Franklar topluluğu*" biçimindeki bir siyasal yapılanmayı benimsemişlerdir. Bu durumun sonucu olarak kral ile yerel soylular sürekli bir çekişme içinde bulunarak bir işbirliği zemini oluşturmak yerine geleneksel haklarını sonuna kadar korumakla uğraşmışlardır.⁵⁵³

Heper'e göre İngiltere'de öncül yapı merkezi feodalizm, Fransa örneğinde adem-i merkeziyetçi feodalizm iken Osmanlı'da bu yapı patrimonyalizm biçiminde gerçekleşmiştir. Hem merkezi feodalizmde hem de adem-i merkeziyetçi feodalizmde merkezi otorite dengeleyici güçler tarafından etkin bir biçimde denetime tabiyken, patrimonyalizmde çevre, merkez tarafından tamamen etkisizleştirilmiştir. Örneğin, Osmanlı yöneticilerinin başlangıcından beri Türkmen gazilerinin tehdidiyle karşı karşıya kalması merkez için ölümcül bir risk taşımıştır. Bu koşullar altında gazilerin soyundan gelen Osmanlı aristokrasisi sisteme entegre edilmek yerine çevreye sürgün edilmiştir. Heper, aynı durumun yerel eşrafla mutlak yönetim arasında da daimi bir gerilime yol açtığını ve Osmanlı siyasal kültürünü önemli ölçüde şekillendirdiğini söyler. Söz konusu gerilimin kaynağı bürokratik merkezin daima çevrenin niyetlerinden şüphe duyması, çevrenin de mümkün olan her fırsatta merkezi hiçe sayarak bildiğini okuma eğilimidir. Bu gerilim, merkezin çevreye karşı keyfi davranışlarına yol açarak

⁵⁵² Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, 206-208.

⁵⁵³ Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (5. Baskı), (Çev.: Nalan Soyarık), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015, 24-25.

hukuk sorunlarının bile idari yani keyfi çözümlenebileceği sonucunu doğurmuş, bu durum da merkeze karşı güvensizliğe yol açmıştır. Heper, bu koşullar altında ortaya çıkan devlet-toplum çatışmasının Cumhuriyet döneminde de devam ettiğini düşünür. Heper'e göre, *“Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı'dan (belli başlı politikaları toplum kesimlerinden bağımsız tespit edebilme gücüne sahip olan) aşkın bir devlet ve zayıf bir toplum miras kalmıştır.”*⁵⁵⁴

Osmanlı toplumsal yapısını belirli yaklaşımlarla anlamaya yönelik çalışmalara dair genel bir değerlendirme yapılacak olursa, bu yaklaşımların temel dayanağının belirli şablonların bu yapıyla benzerliklerini ya da farklılıklarını referans almasıdır. Osmanlı'nın kendine özgü bir toplumsal yapısı olduğunu ileri sürenler çoğunlukla bu yapının feodalizm ya da ATÜT gibi modellerden farklılıkları üzerine odaklanmış, bu yapının temel niteliklerini izah ederken belirli bir şablon kullanmaktan kaçınarak genel özelliklerini tespit etmeye çalışmışlardır. Feodalizm, ATÜT, pre-kapitalizm, patrimonyalizm gibi Osmanlı toplum düzenini açıklamaya yönelik yaklaşımlarda ise temel hareket noktası bu modellerin belirleyici genel niteliklerinin Osmanlı toplum yapısındaki izleri olmuştur. Bu tür yaklaşımlar Türkiye realitesinin anlaşılabilmesi için öncelikle Osmanlı tarihinin anlaşılması gerekliliğini ortaya çıkarmış, bu doğrultuda Türkiye'nin toplumsal yapısı sosyal bilimler alanında birçok sosyal bilimci tarafından sosyal, ekonomik, kültürel v.s. açıdan tartışma konusu yapılmıştır.

Kıvılcımlı'nın Osmanlı tarihine ilişkin söylediklerini genel hatlarıyla bir önceki başlıkta değerlendirmiştik. Bir tespit yapmak gerekirse Kıvılcımlı'nın tarih tezi bağlamında Osmanlı tarihi analizinin, feodalizm, ATÜT, pre-kapitalizm, patrimonyalizm ya da tarihçilerin yaptığı gibi kendine özgü bir toplumsal yapı olarak gören yaklaşımların sadece biriyle izah edilmesi mümkün görünmemektedir. Ancak Kıvılcımlı'nın Osmanlı toplumsal yapısını tahlil ederken kullandığı bakış açısının, bu yaklaşımların ileri sürdüğü bazı özellikleri barındırdığı söylenebilir.

Kıvılcımlı, kapitalizm öncesi toplum biçimlerinde olduğu gibi Osmanlı toplumunu da genel tarih tezi çerçevesinde ele alır ve başka bir model kullanmaz. Kıvılcımlı'ya göre bu türden yaklaşımlarla Osmanlı toplum yapısını izah etmeye çalışanlar, bilinen bütün normları ve terimleri el çabukluğuyla altını üstüne getirdi ve

⁵⁵⁴ Heper, 37-40.

“Eline kalemi alan üniversite heveslisi Asya Tipi Üretim ve Osmanlı Tarihi adına eserler döşeyip dayadı.” Bu şekilde bir yaklaşımın çıkış noktası Kıvılcımlı'ya göre, Doğu toplumlarının izahında Marx'ın Grundrisse ya da Formen notlarından başka yerde doğru aranamayacağı kanaati ya da Batı biliminin intihal sınırlarında dolaşma zorunluluğundan kaynaklanan bir haddini bilme davranışydı.⁵⁵⁵

Kıvılcımlı, Osmanlı tarihçilerinin devleti oldukça gerçekçi biçimde anlattıklarını belirtir ve eserlerinden de önemli ölçüde faydalanır. Ancak Kıvılcımlı'ya göre tarihçiler Osmanlı gerçekliğini anlatırken bazı durumları gözden kaçırmışlardır. Bunlardan birincisi tarihin sadece politik kabuğu üzerinde araştırma yapmaları ve ekonomik temeli hesaba katmamalarıdır. İkinci eksiklik ise tarihi son duruşmada daima yönlendiren üretici güçler içinden tarih (gelenek-görenek) ve sosyal (kolektif aksiyon) güçleri göz önüne getirmelerine rağmen daha derinde kesin bir şekilde işleyen coğrafya ve teknik üretici güçlerini yok saymalarıdır. Bu nedenle tarihçilerin bütün anlattıkları olaylar ve kanunlar askıda kalarak “ *Kadim toplumların bütün altüstlüklerine birinci sebep olan Üretim temeli: TOPRAK MESELESİ ile o problemi içinden çıkılmaz uçuruma sürükleyen değişim münasebetleri: müthiş TEFECİ-BEZİRGAN sermayenin tüm toplum temellerini kemirip yıktıkları açıklanmamış kalır.*”⁵⁵⁶

Osmanlı toplum yapısı izah edilirken kullanılan yaklaşımların ana eksenini, bu toplum yapısının özellikle kapitalizme geçişi oradan da sosyalizme geçişini olanaklı hale getirecek koşulları taşıdığı düşüncesi oluşturmaktadır. Kıvılcımlı'da kapitalizm öncesi toplum biçimlerinde belirleyici olan barbar-medeni çatışması, Osmanlı'nın kuruluşunda olduğu gibi toplumsal yapıdaki geçişlere de neden olan etken konumundadır. Barbarlar hem kurulu düzenin muhafazasını sağlayacak bir güce sahipken hem de geçişi sağlayacak bir dinamik olabilirler. Yani barbarlar soysuzlaşmadıkça düzen yani ilkel komünal düzen devam edecek aynı şekilde medeniyetin kölesi olmayan barbarlar da kapitalizme geçişi sağlayacak itici güç olacaktı. Kıvılcımlı'da medeniyetin kölesi olmayan, soysuzlaşmayarak kapitalizme geçişi sağlayan barbar toplumların en iyi örneği İngiltere'dir. Kıvılcımlı'da barbarların insanüstüleşmeleri, firavunlaşmaları, kandaşlık bağlarını yitirmeleri gibi tarih-insan

⁵⁵⁵ Kıvılcımlı, *Tarih Yazıları*, 241-242.

⁵⁵⁶ Kıvılcımlı, *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, 174-175.

üretici güçlerinin soysuzlaşması, Osmanlı'da kapitalizme geçişin sağlanmasına engel olan nedenler olarak belirir.⁵⁵⁷

Batı'da kapitalizmin gelişmiş bir ekonomi ve toplum biçimi yaratması Kıvılcımlı'ya göre Batı'nın antika ve ortaçağların bütün tefeci-bezirgan ilişkilerini bir daha ortaya çıkmayacak şekilde kökünden kazınması, kadim büyük toprak ve mülk sahibi olan ağaları, beyleri geri dönüşü olmayacak şekilde burjuvalaştırması sayesinde olmuştur. *Doğu* veya *Geri* adını almış ülkeler Batı veya İleri adını almış ülkelerden binlerce yıl önce medeniyetle tanışmışlardır. Bu nedenle medeniyetle geç tanışmış barbar Batı ulusları modern kapitalizme Doğululardan önce ve daha kolay geçiş yapmışlar, eski medeniyetlerin insanları Doğu ulusları ise tefeci-bezirgan medeniyet ilişkilerinden dolayı ilerleyememişlerdir. Kıvılcımlı'ya göre tefeci-bezirgan ilişkilerini sürdüren bu geri ülkeler ekonomilerinde, toplum ilişkilerinde, politikalarında, kültüründe ve ahlakında her daim tefeci-bezirgan sınıfı söz sahibi yaptıkları için kapitalizmin gelişimini de hiçbir zaman tam anlamıyla sağlayamamıştır.⁵⁵⁸ Kıvılcımlı açısından Müslüman coğrafyasında da durum farklı değildir. İslam toplumunda Mekke'nin tefeci-bezirgan kodamanları bütün ganimetleri ele geçirebilmek için gerçek devrimci gelenekleri derin Müslüman demokrasisi olan halifelerin sonunu getirmek istediler. Zamanla ilk temiz Müslümanlığı insancıl eğilimlerinden sıyrarak halkı savaşımlara kışkırtmışlar ve Müslümanlığa leke sürmüşlerdir.⁵⁵⁹

Kıvılcımlı genel olarak Doğu toplumlarının kapitalizme geçemeyişini ya da yarım yamalak bir kapitalizm işleyişini tefeci-bezirgan sınıfın varlığıyla ilişkilendirmiştir. Kıvılcımlı'da bu sınıf Osmanlı düzenini de doğrudan şekillendiren bir etkiye sahiptir. Özellikle miri toprakların meşru ya da gayri meşru yollarla şahıs mülkiyetine doğru geçirilmesi ve topluma faydasız hale getirilmesi Osmanlı'da görülen ilk derebeyleşme sürecini başlatır. Dirlik düzeninin devletin merkezi kontrolünden çıkmasıyla taşra beylerinin mahalli güçleri artmaya başlar.⁵⁶⁰ Derebeyleşme ortaya çıkana kadar devlet hazinesi her şeyin ve toprakların üstünde olduğundan devlet teşkilatı da buradan güç alarak iktidarını muhafaza edebiliyordu. Kıvılcımlı'ya göre, Osmanlılık yavaş yavaş ortaya çıkan büyük toprak sahipleri sınıfının emrine girmeye başlayınca toprakların

⁵⁵⁷ Kıvılcımlı, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, 52-53.

⁵⁵⁸ Hikmet Kıvılcımlı, "Genel Olarak Sosyal Sınıflar", *Aydınlık*, Sayı 2, Aralık 1968, 129-133.

⁵⁵⁹ Hikmet Kıvılcımlı, "Genel Olarak Sosyal Partiler", *Aydınlık*, Sayı 3, Ocak 1969, 45-47.

⁵⁶⁰ Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, 441-442.

denetimini sağlayan devlet memurlarının üretim temeli üzerindeki etkisi ortadan kalkmış ve toprak ekonomisi doğrudan doğruya malikane ve evkaf sahiplerinin eline geçmiştir. Kıvılcımlı bu tespitlerden yola çıkarak Osmanlı'nın, Avrupa'nın yüz yıl önce modern çağa geçmek için içinden çıktığı derebeylik çağına girdiğini, XVII. yüzyıla kadar Avrupa'yla başa baş giden Osmanlı'nın bu yüzyıldan sonra kötü ve gerileyici bir ortaçağ karanlığına sürüklendiği sonucuna varır.⁵⁶¹

Toprak düzeninin bozulmasıyla ortaya çıkan tefeci-bezirgan sermayenin varlığı Kıvılcımlı açısından kapitalizme geçişin önündeki temel engeldir. Modern çağda ekonomik ve sosyal temeli modern sermayeye, kadim çağda ise toprak ekonomisine dayandıran Kıvılcımlı, tefeci-bezirgan sermayeyi üretim sermayesi olmaması nedeniyle, üretimi tekeline geçirmiş modern sermayenin taban tabana zıddı olarak kabul eder. Çünkü toprak ekonomisine dayanan tefeci-bezirgan sermaye, egemen olma yolunun toprak efendiliğinden geçtiğini bildiği için bütün kazancını tekrar toprağa yatırır.⁵⁶² Modern sermayede olduğu gibi geniş yeniden-üretim yerine kişi mülkiyetine dayalı, hemen hemen yerinde sayan dar yeniden-üretim tefeci bezirgan sermayenin temelini oluşturur.⁵⁶³

Kıvılcımlı'ya göre Osmanlı'da da ekonomi bu tefeci-bezirgan sermayenin kontrolüne geçmiştir. Artık çiftçiler kimi yerlerde mülk sahibi kimi yerlerde mülkün esiri olmaya, toprakta ne mülkiyet ne de tasarruf hakkı bulunan dirlikçiler yavaş yavaş toprak sahibi olmaya, Batı'nın feodal, derebeyi dediği sosyal sınıflar oluşmaya başlamıştır.⁵⁶⁴ Osmanlı'daki bu derebeyleşme Kıvılcımlı'ya göre iki şekilde gerçekleşmiştir. Birinci derebeyleşme, Osmanlı'nın birinci yüzyılının sonlarından başlayarak (1300-1402) Kanuni devrine kadar (1520) devam ederek miri topraklar üzerinde kurulmuş dirlik düzeninin bozulmasıyla başlayan dönemdir. Kanuni devrinden sonra başlayan ikinci Osmanlı derebeyleşmesi ise dirlik düzeninin bozulması değil egemen düzen olarak ortadan kaldırılması ile başlar. Miri topraklar başta padişah olmak üzere bütün devlet sınıfları tarafından mukataa biçimine sokularak zaten derebeyleşmiş olan eski dirlikçiler hemen hemen hiçbir sosyal görev karşılığı olmaksızın asalak, hazır yiyici durumuna getirilir. Kıvılcımlı'ya göre, Osmanlı'daki bu iki tip derebeyleşme göz

⁵⁶¹ Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, 632-633.

⁵⁶² Kıvılcımlı, *Tarih Devrim Sosyalizm*, 219.

⁵⁶³ Hikmet Kıvılcımlı, *Ne Yapmak İstiyoruz?*, Diyalektik Yayınları, İstanbul 1995, 63.

⁵⁶⁴ Kıvılcımlı, *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, 251.

önünde tutulmadıkça feodalizm üzerine söylenecek her söz, tarihin gerçek prosesini birbirinden kopuk soyutlaştırmalarla tasvirden öteye geçiremediği için bu tarih üzerine yapılan etütlerin çoğu çelişkili sonuçlar doğurmuştur.⁵⁶⁵

Kıvılcımlı toplumların birbirlerinin etkileri altında kalmaları için karşılıklı uygun frekanslarda bulunmaları gerektiğini düşünür. Türkiye Avrupa'yla ilk yıllardan beri temas halindedir ancak Batının bütün modern serbest rekabetçi kapitalizm dalgasına karşı sağır kalmıştır. Çünkü Türkiye'nin belirli aşamalardan geçerek gelişen ileri ve sosyal bir düzene karşı rezonansı yoktur. Türkiye'de kapitalizme geçilememesinin altında yatan gerçek neden derebeyleşmiş tefeci-bezirgan sermayenin modern çağın tekelci ve çökkün finans-kapital elemanlarıyla işbirliği yapmasıdır. Nasıl ki tefeci-bezirgan sermaye üretimden kopuk, bir avuç iratçının düzeniye aynı şekilde finans-kapital de üretimin her türlüyle bağını koparmış bir avuç asalaktan başka şey değildir.⁵⁶⁶

Kıvılcımlı açısından tefeci-bezirgan sermayenin Batı sermayesi yerine yakınlaştığı finans-kapital, Türkiye'de modern sanayinin kurulmasına engel olduğu gibi yüksek idari kadroyu da görülmedik lüks ve rüşvetle kendi emri altına sokmuştur.⁵⁶⁷ Özellikle dış finans kapital bütün sömürge ve yarı sömürge ülkelerde olduğu gibi Türkiye'yi hammadde kaynağı ve sanayi mallarının dolaşımı için pazar olarak görmüş yerli burjuvazi de finans kapitalin bu amacını benimsemiş ve gerçekleştirmiştir.⁵⁶⁸ Son durumda Kıvılcımlı Türkiye'de geri kalmışlığın temel nedenini egemen bezirgan ekonomisinin kapitalist ekonomiye geçmeden Avrupa'nın ileri üretim ilişkilerine çarparak makineleşememesine bağlar.⁵⁶⁹ Osmanlı'yı bir derebey-bezirgan imparatorluk olarak gören Kıvılcımlı, Osmanlı'nın büyük üretim ve tüketim pazarları arasında bir transit köprüsü olmasından dolayı Türkiye'deki bezirgan ilişkileriyle yabancı ve transit ticaret ilişkilerinin kökleşerek egemen ekonomik ilişkilere dönüştüğünü ve en sonunda memleketin her türlü ekonomik ilişkilerini yok ettiğini ileri sürer.⁵⁷⁰

⁵⁶⁵ Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, 66-67.

⁵⁶⁶ Kıvılcımlı, *Ne Yapmak İstiyoruz?*, 67-68.

⁵⁶⁷ Kıvılcımlı, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, 37.

⁵⁶⁸ Hikmet Kıvılcımlı, *Müttefik: Köylü*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2009, 101-102.

⁵⁶⁹ Hikmet Kıvılcımlı, *Yakın Tarihten Birkaç Madde*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2009, 9.

⁵⁷⁰ Kıvılcımlı, *Yakın Tarihten Birkaç Madde*, 12-13.

Kapitalizm öncesi toplumlarda tarihe yön veren vurucu güç olarak barbarları işaret eden Kıvılcımlı'da, modern çağda artık barbarlar kalmadığından tarihsel devrim yerine sosyal devrimi gerçekleştirerek Türkiye'yi tefeci-bezirgan ilişkilerinden kurtaracak gücün işçi sınıfının yanı sıra barbar geleneğin devamcısı olduğunu düşündüğü köylüler ve ordu da kurtarıcı pozisyonunu alır. Antika tarihte de modern tarihte de ordu, sivil mücadeleye doğrudan veya dolaylı olarak vekalet etmiş, belirli toplum aşamalarında sınıflar savaşı sosyal devrimi sağlayamadığında tarihsel devrimleri zorlamıştır. Kıvılcımlı burada ordunun kendisini itici güç olarak görmez; ordunun tarihsel, sosyal, politik, kültürel açılardan olumlu bir devrime yol açabilecek lokomotifini oluşturabilme olasılığını önemser.⁵⁷¹ Bu nedenle Kıvılcımlı, ordunun 27 Mayıs darbesindeki rolünü olumlu karşılar ve hem darbeden önceki hem de darbeden sonraki sivil idareden daha kötü bir yönetim sergilemediğini, memlekete daha canlı yeni görüşler getirdiğini ileri sürer.⁵⁷² Kıvılcımlı'da ordunun yanı sıra köylü de geleceğin inşasında henüz bütünüyle soysuzlaşmadığı insan gücü olarak değerlendirilir.⁵⁷³ Türkiye işçi sınıfının kurtuluşunu sağlamak için köylüler işçi sınıfının birlikte hareket edeceği unsurların başında gelir.⁵⁷⁴

Sonuç olarak Kıvılcımlı'nın Osmanlı düzenini açıklamaya yönelik yaklaşımı doğrudan tarih tezinin temel dayanakları üzerine kuruludur. Kıvılcımlı'nın Osmanlı'yı hem Doğu-Batı ayırımı yapmaksızın hem de kapitalizm öncesi diğer toplum biçimlerinden ayırt etmeksizin kuruluş aşamasında barbar-medeni çatışmasının sonucu olarak ortaya çıkan bir toplumsal yapı olarak ele aldığı düşünüldüğünde, bu yaklaşımının Osmanlı tarihi tartışmalarında ayrı bir model ya da yaklaşım olarak değerlendirilmesi mümkün görünmektedir. Kıvılcımlı'nın tarih tezi kapitalizm öncesi toplum biçimlerine açıklamaya yönelik bir içeriğe sahiptir. Kıvılcımlı tarih tezini özellikle Marx-Engels'in ancak belirli bir dönem üzerine odaklanmış çalışmalarının dışında kalan bir dönemin toplumsal yapı ve üretim ilişkilerinden yola çıkarak kendine özgü bir sistematikte oluşturmuştur. Osmanlı tarihine ilişkin gözlemlerinin genel tarih tezi içinde ele aldığı göz önüne getirildiğinde, Kıvılcımlı'nın Osmanlı toplumsal

⁵⁷¹ Hikmet Kıvılcımlı, "Genel Olarak Askercil ve Sosyal Strateji-Taktik", *Aydınlık*, Sayı 14, Aralık 1969, 98.

⁵⁷² Hikmet Kıvılcımlı, *Ekonomik Mücadele ve Sendikalar Üzerine*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 26-27.

⁵⁷³ Hikmet Kıvılcımlı, *Türkiye Köyü ve Sosyalizm*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 77.

⁵⁷⁴ Hikmet Kıvılcımlı, *Müttefik: Köylü*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2009, 20.

yapısını ele alış biçiminin farklı bir model olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu modeli oluşturan bileşenler göz önüne getirildiğinde kendi başına özgün bir model olmasının yanı sıra diğer şablonların tortularını da taşıyan bir model olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Sosyalizmin Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetimi rahatsız eden bir güce dönüşmemesinin belli başlı sebepleri ortaya çıkmaktadır. Bu sebeplerden birincisi belki de en önemlisi sosyalizmin bir güce dönüşebilmesine imkan sağlayan işçi sınıfı varlığının nicel bakımdan kitlesel boyutlara ulaşamamasıdır. Bu durumun temel nedeni olarak Osmanlı'da işçi istihdamını sağlayacak yeterli sayıda sanayi kollarının olmaması, sanayileşme sürecine Osmanlı'nın geç katılması gösterilebilir. Osmanlı'nın demiryolu ağlarının denize açılma noktası olan Selanik, sanayi ve ticaret faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir şehir özelliği taşımasıyla işçi istihdamının daha çok olduğu dolayısıyla da işçi hareketlerinin diğer bölgelere göre daha fazla yaşandığı bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Selanik'te ortaya çıkan işçi hareketleri Anadolu içlerine kadar bazı grev dalgalarına yol açsa da bu direnişlerin daha çok çalışma koşullarının düzeltilmesine yönelik ekonomik kaygılardan kaynaklandığı, hiçbir zaman sosyalist bir iktidar kurma gibi politik boyutlara ulaşmadığı sonucuna varılır.

Osmanlı'da sosyalizmin yönetim için bir tehdit oluşturmamasının diğer bir nedeni olarak sosyalist örgütlerin aşırı derecede bölünmüşlüğü ve bağımsız olarak hareket etmeleri gösterilebilir. Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar ve Yahudiler kurduğu sosyalist örgütler her ne kadar işçi sınıfı sömürsüne karşı birleştirici ortak bir sosyalizm programını benimsemiş olsalar da daha çok sınıf bilincinin gelişimine engel olan etnik işbölümüne dayalı milliyetçi bir ideolojiyle hareket ederek kendi ulus devletlerini kurma peşinde koştukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir yapılanma da Osmanlı'da ortak bir sosyalizm hareketi yerine ayrılıkçı eğilimler taşıyan her milliyetten sosyalistin ayrı ayrı faaliyet yürüttüğü bir Osmanlı sosyalizmine neden olmuştur. Türklerin ancak İkinci Meşrutiyet'ten sonra kurabildiği Osmanlı Sosyalist Fırkası ise işçi sınıfı üzerinde bir etki yaratamamış, daha çok reformist yaklaşımlarla sosyalizme meşru bir zemin yaratma çabasına girişmiştir. Dönemin hakim düşüncesi, sosyalizmin din düşmanlığı, kadın ve mallarda ortaklık gibi emellerin peşinde koşanların savunduğu bir ideoloji olduğu fikrini benimseyerek dine ve ahlaka aykırı olduğu gerekçesiyle sosyalizme şiddetle karşı çıkmıştır. Bu nedenle OSF'nin faaliyetleri sosyalizmin bazı temel ilkelerini öne çıkarmakla birlikte daha çok din karşıtı algıyı yok etmek adına

İslamiyet'le sosyalizm arasında yakın ilişkiler kurmaya, bir takım reformist politikalar üreterek varlığını devam ettirme mücadelesi şeklinde sonuçlanmıştır.

Bir ideolog/sosyal bilimci olarak Kıvılcımlı'nın düşünceleri sosyalist mücadele koşulları içinde şekillenmiştir. Sosyalizmin kapitalist ekonomiler tarafından önemli bir tehdit olarak görülmesi ve önlemler alınması hem bu ideolojinin toplumsal dayanaklar bulmasına engel olmuş hem de savunucularının her türlü faaliyetlerinin sıkı bir denetim altına alınmasına neden olmuştur. Bu koşullar altında Kıvılcımlı, ilk gençlik yıllarından itibaren yürüttüğü sosyalist mücadelesini TKP içinde önemli görevler alarak aktif bir siyasal zeminde gerçekleştirmiştir. 1917'de gerçekleşen Bolşevik Devrimi'nin güçlü etkisi TKP içinde de Sovyet tarzı bir devrimin Türkiye'de gerçekleşme ihtimalini yüksek tutmuş, Kıvılcımlı da bu inançla davasına sınıksız sarılmıştır. Örgütlenme çalışmalarının yanı sıra yayıncılık faaliyetleriyle de davasına bir ömür adayan Kıvılcımlı'nın bu aktif siyasal yaşamı ona pahalıya mal olmuş, birçok kez siyasal faaliyetlerinden dolayı tutuklanmış hayatının yirmi beş yıla yakın bölümünü cezaevlerinde geçirmiştir.

TKP içinde yürüttüğü illegal faaliyetlerinin pratikte önemli kazanımlara yol açmaması, sosyalistlere uygulanan baskı sonucunda mücadelenin sürekli kesintiye uğraması bunun yanı sıra devrime yol açacak sosyalist bir gücün gelişmemesi gibi nedenler bu defa Kıvılcımlı'yı legal bir zeminde mücadele arayışlarına itmiştir. Bu arayışlar Kıvılcımlı'yı yasal bir parti kurma sonucuna götürmüş ve Kıvılcımlı mücadelesini salt işçi sınıfına dayanmayan bütün emekçileri, köylüleri de içine alan, geleneksel değerleri önemseyen bir anlayışla Vatan Partisi altında devam ettirmiştir. Ancak Kıvılcımlı'nın bu girişimi de birçok kez kesintiye uğratılmış, seçimlere katılmış olmasına rağmen işçiler, emekçiler, köylüler üzerinde bir etki yaratamadığı için başarısız olmuştur.

Hikmet Kıvılcımlı mücadelesini başarıya ulaştıracak her yolu denemektedir. Sınıfsız sömürsüz bir dünyanın inşa edilmesi için sürekli bir arayış içindedir. Ancak inandığı sosyalist düşünce toplumda bir türlü istenilen karşılığı bulamamış, sosyalizmi önemli bir güce dönüştürecek kapitalist üretim ilişkileri Türkiye'de önemli bir gelişme kaydedemediği gibi, Türkiye'de sosyalist yapılanmaların nerdeyse hepsi en genel konularda bile ortak hareket ederek uzlaşma başarısını gösterememişlerdir.

Kıvılcımlı bu koşullar altında sosyalist mücadelenin Türkiye'nin toplumsal yapısında pratik sonuçlar doğurmadığını görmüş, içinde yaşanılan toplumsal yapının dikkate alınması gerekliliğini ve bugünkü toplumu anlamının yolunun geçmişini anlamaktan geçtiğini fark ederek toplumu oluşturan yapı taşları kadar tarihsel boyutun önemine de dikkat çekmiştir. Bu anlamda Kıvılcımlı, bugünkü Türkiye'nin yapısını anlamak için içinden çıktığı Osmanlı tarihini anlamakla işe koyulmuş, Osmanlı'nın da insanlık tarihindeki yerini belirlemek için tüm medeniyetler tarihini izah etmeye çalışmıştır. Kapitalizm öncesi toplum biçimlerinin gelişim yasalarını kendi tezi içinde şekillendirirken Avrupa merkezci bakış açılarını da eleştiriye tabi tutmuştur.

Kıvılcımlı, tarihi sadece üretim ilişkileri açısından değil, insan gücü ve geleneklerin de rol aldığı daha etkin bir mücadele alanı olarak görerek, belirli bakış açılara saplanmadan tarihi tüm boyutlarıyla sentezlediği özgün bir tarih teorisi ortaya koymuştur. Kıvılcımlı'nın önemi söylediklerinin gerçeği ne kadar temsil ettiğiyle ilgili olduğu kadar daha çok bir sosyal bilimci tavrıyla sorunlara yaklaşımıyla da ilgilidir. Bu tavrı tarih tezinde olduğu kadar sosyolojik yaklaşımlarında da ortaya çıkar. Sosyolojinin toplumların anlaşılmasında önemli bir bilim alanı olduğunun farkındadır. İtiraz ettiği nokta sosyolojinin, sorunların çözümünde sadece egemen sınıfın çıkarlarına hizmet etmesidir. Kıvılcımlı açısından sosyolojinin gerçek bir bilim olmasının ön koşulu onun tarafsız bir bilim gibi hareket etmesiyle ancak mümkün olur. Bu yüzden Kıvılcımlı, tarihsel maddecilikten yola çıkarak diyalektik maddeci bir yöntemle toplumsal yapının objektif bir şekilde analizini mümkün kılan alternatif bir sosyoloji yapma biçimiyle, toplumsal yapının yanı sıra çoğu zaman ihmal edilen tarihsel boyutun da anlaşılmasının gerekliliğini ortaya koymasıyla önemli bir ideolog/sosyal bilimcidir. Her ne kadar Kıvılcımlı akademik anlamda bir sosyoloji eğitimi almamış olsa da, toplumsal sorunlara ve konulara yaklaşımı, duyarlılığı özellikle tarih toplum bağlamında geliştirdiği görüşleriyle pek çok sosyologdan daha fazla sosyolog unvanını hak etmektedir. Aynı zamanda toplumsal sorunları çözümlemede özellikle tarih ve sosyoloji biliminin işbirliğini öne çıkarması ve tarihi bir yöntem olarak kullanmasının yanı sıra tarihsel arka planın önemini ihmal etmemesi nedeniyle Kıvılcımlı'nın hem sosyolog hem de sosyal bilimci olarak değerlendirilmesinin gerekliliği kanısındayız.

KAYNAKÇA

- Abendroth, Wolfgang, *Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi*, (Çev.: Ali Çakıroğlu), Belge Yayınları, İstanbul 1992.
- Adanır, Fikret, " Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği", (Der.: Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, (Çev.: Mete Tunçay), (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 33-73.
- Ağcabay, Cenk, *Türkiye Komünist Partisi ve Dr. Hikmet*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- , "Türkiye'den Devrimci Bir Aydın: Hikmet Kıvılcımlı", *Dipnot*, sayı: 2, Temmuz, Ağustos, Eylül 2010, 169-179.
- Ahmad, Feroz, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler", (Der.: Mete Tunçay- Erik J. Zürcher), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, (1994), (6. Baskı), (Çev.: Mete Tunçay), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 13-33.
- Anadol, Zihni, *Kırmızı Gül ve Kasket*, Belge Yayınları, İstanbul 1989.
- Armağan, İbrahim, *Yöntembilim II Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir 1983.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, (4. Baskı), Alkım Yayınevi, İstanbul 2007.
- Aron, Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (4. Baskı), (Çev.: Korkmaz Alemdar), Bilgi Yayınevi, Ankara 2000.
- Aslan, Cumhur, "Osmanlı'da Mülkiyet İlişkileri Tartışmaları", *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (28-29), Haziran-Aralık 2002, 245-265.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, (4.Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 1969.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali*, (7. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Aydinoğlu, Ergun, “Hikmet Kıvılcımlı ve 1960’lar Türkiye Solu”, Demir Küçükaydın, (Haz.), *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu Bildiriler*, Köksüz Yayınlar, İstanbul 2013, 75-87.

-----, *Türkiye Solu (1960-1980)*, (3. Baskı), Versus Kitap, İstanbul 2011.

Aytaç, Ahmet Murat, “ Gabriel Tarde’ın Ekonomik Psikolojisi: Yenilik ve Boş Zaman Kavramları Çerçevesinde Değer Sorunu”, *Tesmeralsekdiz*, sayı:3, Yaz 2008, 67-89.

Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı II, PYS Vakıf Sistem Matbaası, Ankara 2006, 279-386.

-----, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Teşekkülü Meselesi*, (2. Baskı), Yeni Zamanlar, İstanbul 2014.

-----, “Tımar”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt XII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

Belli, Sevim, *Boşuna mı Çiğnedik? Anılar*, Belge Yayınları, İstanbul 1994.

Boguslavsky, B.M., Karpuşin, V.A., Rakitov, A.I., Çertikin, V.Y., Ezrin, G.I., *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Alfabesi*, (Çev.: Şiar Yalçın), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1977.

Boran, Behice, “Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II. Osmanlılarda Mülkiyet Meselesi”, *Yön Haftalık Gazete*, Yıl 1, Sayı 51, 5 Aralık 1962.

-----, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Tekin Yayınları, İstanbul 1970.

-----, “Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz”, *Sosyal Adalet Dergisi*, Yıl 2, Sayı 8, 1964, 5-9.

Bourgin, G. - Adamov, A., *Paris Komünü 1871 Büyük Fransız İşçi İhtilali*, (Çev.: A. Tokatlı-G. Üstün), Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1968.

Cin, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, (2. Baskı), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1985.

Çapanoğlu, Münir Süleyman, *Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, Pınar Yayınevi, İstanbul 1964.

- Divitçioğlu, Sencer, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Tophumu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- Doğan, Necmettin, “Patrimonyalizm Kavramına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Liberal Düşünce*, Yıl 16, Sayı 64, Güz 2011, 161-184.
- Dumont, Paul, "Yahudi-Sosyalist-Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi Federasyonu" (Der.: Mete Tunçay- Erik J. Zürcher), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, (1994), (6. Baskı), (Çev.: Mete Tunçay), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 73-113.
- Durkheim, Emile, *Ahlak Eğitimi*, (1934), (Çev.: Oğuz Adanır), Say Yayınları, İstanbul 2010.
- , *Sosyolojik Metodun Kuralları*, (2. Baskı), (Çev. Enver Aytekin), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1994.
- Engels, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çev.: Kenan Somer), (17. Baskı), Sol Yayınları, Ankara 2015.
- , *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, (Çev.: Sevim Belli), (5. Baskı), Sol Yayınları, Ankara 2011.
- Erdem, Hamit, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Ergün, Mehmet, “Kıvılcım Kütüphanesi ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı”, *Müteferrika*, sayı: 40, Güz 2011/2, 3-43.
- Fegan, Fuat, “Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası”, *Müteferrika*, sayı: 40, Güz 2011/2, 43-117.
- Fegan, Latife, “Kıvılcımlı'nın Yurtdışı Arşivi'nin Hikayesi”, Demir Küçükaydın, (Haz.), *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu Bildiriler*, Köksüz Yayıncılık, İstanbul 2013, 155-163.
- Freund, Julien, “Max Weber Zamanında Alman Sosyolojisi”, Tom Bottomore, Robert Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi Cilt I*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2006, 225-275.

- Giddens, Anthony, *Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım*, (5. Baskı), (Çev.: Dr. M. Ruhi Esengün, Dr. İsmail Öğretir), Birey Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Given, Lisa M., *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods, Volumes 1&2*, Sage Publication, United States of America 2008.
- Göksu, Sadık, *Kıvılcımlı Yazılar Bilinmeyen Yönleriyle Dr. H. Kıvılcımlı Yoldaş*, El Yayınevi, İstanbul 2006.
- , "Sonradan Görenlerin Anlayamadığı Önceden Gören Dev: Dr. Hikmet Kıvılcımlı", *Doğu Batı*, sayı: 11, Mayıs, Haziran, Temmuz 2000, Güz 2011/2, 181-220.
- Guidi, Michelangelo, "Mezdek. Mazdak", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt VIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.
- Gülmez, Mesut, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 1991.
- Habermas, Jürgen, *İletişimsel Eylem Kuramı, Cilt I: Eylem Rasyonelliği ve Toplumsal Rasyonelleşme, Cilt II: İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine*, (Çev.: Mustafa Tüzel), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Haldun, İbn, *Mukaddime I*, (Haz.: Süleyman Uludağ), (8. Baskı), Dergah Yayınları, İstanbul 2012.
- Harris, Georges, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, (Çev.: Enis Yedek), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975.
- Hatemi, Hüsrev, *Baba ben "Druid"miyim?*, Arma Yayınları, İstanbul 1995.
- Haupt, George- Dumont, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, (Çev.: Tuğrul Artunkal), Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.
- Heper, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (5. Baskı), (Çev.: Nalan Soyarık), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015.
- İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi, Esas No: 958/248, Karar No: 91/48, C.S. No: 958/1665, 02.03.1961.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram, *Türk Sosyoloji Tarihi I Ön Koşullar*, Kitabevi, İstanbul 2010.

-----, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, (3. Baskı), Doğu Kitabevi, İstanbul 2013.

Karabıyık, İlyas, *Osmanlı'da Son Dönem İşçi Hareketleri*, Ekin Yayınevi, Bursa 2012.

Karaca, Emin, *İnadın ve Direncin Adı: Dr. Hikmet Kıvılcımlı*, Destek Yayınevi, İstanbul 2011.

Kayalı, Kurtuluş, “Karşılıklı İlişkileri Bağlamında Hikmet Kıvılcımlı Ya da Türkiye’nin Tipik Sosyal Bilimcilerinin Hikmet Kıvılcımlı’nın Metinlerini Algılama Zaafları Üzerine Bazı Düşünceler”, (Haz.: Demir Küçükaydın), *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu Bildiriler*, Köksüz Yayıncılık, İstanbul 2013, 145-155.

Kaynar, Mete Kaan, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler 1923-2006*, İmge Kitabevi, Ankara 2007.

Kıvılcımlı, Hikmet, *Allah Peygamber Kitap*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

-----, *Anayasa (Teklifi)*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007.

-----, *Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.

-----, *Deccal Kapımızı Nasıl Çalıyor!*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2010.

-----, *Demokrasi Türkiye Ekonomi Politikası*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

-----, *Dev-Genç Seminerleri*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.

-----, *Devrim Nedir?*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

-----, *Devrim Zorlaması Demokratik Zortlama*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

-----, *Devrimci Aydın Nedir?*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

-----, “Dinin Türk Toplumuna Etkileri”, *Aydınlık*, Sayı 17, Mart 1970, 352-383.

-----, *Diyalektik Materyalizm Nedir? Ne Değildir?*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

-----, *Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji*, International Institute of Social History, Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder 66, 1940.

- , *Durum Yargılaması ve 5 Mart Toplantısı*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- , *Düşman: Burjuvazi*, (2. Baskı), Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2013.
- , *Ekonomik Mücadele ve Sendikalar Üzerine*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Emperyalizm Geberen Kapitalizm*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007.
- , *Eyüp Sultan Konuşması*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Fetih ve Medeniyet*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Gençliğe Yazılar*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- , *Genel Düşünceler*, (2. Baskı), Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2013.
- , “Genel Olarak Askercil ve Sosyal Strateji-Taktik”, *Aydınlık*, Sayı 14, Aralık 1969, 97-116.
- , “Genel Olarak Sosyal Partiler”, *Aydınlık*, Sayı 3, Ocak 1969, 187-204.
- , “Genel Olarak Sosyal Sınıflar”, *Aydınlık*, Sayı 2, Aralık 1968, 119-133.
- , *Günlük Anılar*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- , *Halk Savaşının Planları*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Hürriyetimiz ve Birinci Cihan Savaşı Faciası*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Identity Card*, International Institute of Social History, Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder No: 31, 1954.
- , *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş İngiltere*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- , *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme Son Geçiş Japonya*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Kadın Sosyal Sınıfımız*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- , *Kent*, International Institute of Social History, Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder 166, 1940.

- , *Komün Gücü*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2013.
- , *Kuvayimilliyeciliğimiz ve II. Kuvayimilliyeciliğimiz*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007.
- , *Legaliteyi Kullanma*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- , “Leninizm Nedir?”, *İlke*, cilt: 2, sayı: 10, Ekim 1974, 63-69.
- , *Marksizm Kalpazanları Kimlerdir?*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- , *Müttefik: Köylü*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- , *Ne Yapmak İstiyoruz?*, Diyalektik Yayınları, İstanbul 1995.
- , *Notes on Sociology*, International Institute of Social History, Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder 65, 1940-1964.
- , *Oportünizm Nedir?*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, (2. Baskı), Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- , *Parti ve Fraksiyon*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- , *Parti'de Konaklar ve Konuklar*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- , *Sayın İ.İ. Paşa 'ya Açık Mektup*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Siyasetimiz*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Strateji Konusu*, (2. Baskı), Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2013.
- , *Tarihte Büyük Devrimciler*, Diyalektik Yayınları, İstanbul 1995.
- , *Tarih Devrim Sosyalizm*, Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul 1965.
- , *Tarih Yazıları*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, Ekim Yayınevi, Ankara 1970.
- , *Türkiye Köyü ve Sosyalizm*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Türkiye'de İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- , *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2007.

- , "Türkiye'nin Teorik Devrim Orijinallliği", *Sosyalist Gazetesi*, Sayı:4, 29 Aralık 1970.
- , *Uyarmak İçin Uyanmalı Uyanmak İçin Uyarmalı*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Vatan Partisi Tüzüğü ve Programı*, Vatan Partisi Yayınları, İstanbul 1978.
- , *Yakın Tarihten Birkaç Madde*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- , *Yedek Güç: Milliyet (Doğu)*, (2. Baskı), Sosyal İnsan Yayınları, 2010.
- Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, (13. Baskı), Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Koç, Yıldırım, *Türkiye İşçi Sınıf Tarihi Osmanlı'dan 2010'a*, Epos Yayınları, Ankara, 2010.
- Koçak, Cemil, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Sina Akşin (Yay.Yön.), *Türkiye Tarihi IV Çağdaş Düşünce 1908-1980*, (12. Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul 2013.
- Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, (18.Baskı), Remzi Kitabevi, Ankara 2014.
- , *21. Yüzyılda Türkiye*, (34. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (4. Baskı), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Kösemihal, Nurettin Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, (6. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- Kundakçı, Suat Şükrü, *Bir Ömür Bir Sohbet*, TÜSTAV, İstanbul 2005.
- Lenin, V. I., *Devlet ve İhtilal*, (8. Baskı), (Çev.: Kenan Somer), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1989.
- , *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, (3. Baskı), (Çev.: Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara 1993.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, (2002), (2.Baskı), (Çev.: Boğaç Babür Turna) Ankara 2009.
- Makal, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1997.

Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, (17. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

-----, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, (15. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

-----, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, (13. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Marx, Karl- Engels, Friedrich, *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, (7. Baskı), (Çev.: Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara 2010.

-----, *Ekonomi Politüğın Eleştirisine Katkı*, (7. Baskı), (Çev.: Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara 2011.

-----, *Fransa'da İç Savaş*, (1871), (2. Baskı), (Çev.: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara 1991.

-----, *Kapital Cilt I*, (10. Baskı), (Çev.: Alaattin Bilgi), Sol Yayınları, İstanbul 2011.

-----, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, (Çev.: Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara 1976.

Marx, Karl-Engels, Friedrich, *Komünist Manifesto*, (Çev.: Gaybiköylü), (8. Baskı), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara 1997.

Morgan, Lewis Henry, *Eski Toplum*, (Çev.: Ünsal Oskay), (2. Baskı), Payel Yayınları, İstanbul 1984.

Münif Paşa, *Hikmet-i Hukuk*, Maarif Nezareti Celilesinin Ruhsatıyla Tab Olunmuştur, İstanbul 1302.

Nesimi, Abidin, *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949*, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul 2009.

Noutsos, Panayot, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Oluşmasında ve Gelişmesinde Rum Topluluğunun Rolü", (Der.: Mete Tunçay- Erik J. Zürcher), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, (Çev.: Mete Tunçay), (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011 113-133.

Nuri Bey, "Medeniyet", *İbret*, S.8, 24 Haziran 1872.

- Odabaşı, İ. Arda, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık- Raşim Haşmet Bey-*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.
- Özcan, Ufuk, “Tarihsel Dayanakları Olan, Özgün Bir Sosyalizm Perspektifinin İnşası Sorunu ve Kıvılcımlı’nın Temsil Ettiği Eşiğin Türk Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi Gerekliliği”, (Haz.: Demir Küçükaydın), *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu Bildiriler*, Köksüz Yayıncılık, İstanbul 2013, 239-251.
- Ramsaur, Ernest E., *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (Çev. Nuran Yavuz), Pozitif Yayınları, İstanbul 2007.
- Sadi, Kerim (A. Cerrahoğlu), *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, (2.Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- Sayılğan, Aclan, *Türkiye’de Sol Hareketler*, (5. Baskı), Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009.
- Sencer, Oya, *Türkiye’de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969.
- Swingewood, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (1991), (Çev: Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998.
- Şişmanof, Dimitır, *Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, (Çev.: Tuğrul Deliorman), Narodna Prosveta Devlet Yayınevi, Sofya 1965.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, (11. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- Ter Minassian, Anaide, *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912*, (2. Baskı), (Çev.: Mete Tunçay), İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- , "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü", (Der.: Mete Tunçay-Erik J. Zürcher), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, (Çev.: Mete Tunçay), (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011. 163-239.
- Tevetoğlu, Fethi, *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967.

- Tufan, Tarkan, *Hikmet Kıvılcımlı Hayatı ve Eserleri*, (2. Baskı), Nokta Kitap, İstanbul 2012.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi, Cilt II*, (4. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- , *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi, Cilt II*, (2.Baskı), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.
- Tunçay, Mete - Jan Zürcher, Erik, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876- 1923)*, (Çev: Mete Tunçay), (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar Cilt I*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- , *Türkiye'de Sol Akımlar Cilt II*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Turner, Bryan S., *Max Weber ve İslam Eleştirel Bir Yaklaşım*, (2. Baskı), (Çev.: Yasin Aktay), Vadi Yayınları, Ankara 1997.
- Türkdoğan, Orhan, " 19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda İşçi Sınıfının Doğuşu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, cilt:2, sayı:11, Nisan 1981 1-15.
- TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2012.
- TÜSTAV, *1926-1927 TKP MK Tutanakları Büyük Kırılma*, (Çev.: Sinan Dervişoğlu), TÜSTAV, İstanbul 2007.
- Ünsal, Süha, *Hikmet Kıvılcımlı ve Vatan Partisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı, Antalya 1996.
- Yalımov, İbrahim, "1876-1923 Döneminde Türkiye'de Bulgar Topluluğu ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi", (Der.: Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, (Çev: Mete Tunçay), (6. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 133-163.
- Yazıcı, Erdinç, *Osmanlı'dan günümüze Türk İşçi Hareketi*, A Kitap, Ankara 2010.
- Yeniaras, Orhan, *Atatürk'ün Kourdurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Kurtuluş Savaşı'nda Sol Hareketler*, (2. Baskı), Alter Yayıncılık, Ankara 2012.

Yerasimos, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Tanzimat'tan I.Dünya Savaşı'na Kitap:2*, (5. Baskı), (Çev.:Babür Kuzucu), Belge Yayınları, İstanbul 1987.

-----, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Dünya Savaşından 1971'e Kitap:3*, (6. Baskı), (Çev.:Babür Kuzucu), Belge Yayınları, İstanbul 1992.

Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (5. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005.

Yılmaz, Mehmet, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Devrimci Hareketin Genel Otokritiği*, Alaz Yayıncılık, İstanbul 1994.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (1993), (7. Baskı), (Çev.: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Gazeteler

Hakayık-ül Vekayi, S. 17, 9 Şubat 1871.

İbret, S. 8, 24 Haziran 1872.

İştirak, S. 20, 2 Eylül 1326.

İştirak, S. 4, 6 Mart 1326.

Sosyalist Gazetesi, S. 4, 29 Aralık 1970.

Takvim-i Vekayi, S. 1468, 25 Mart 1872.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

030.10, 209.426.6.

030.01/ 131.848.6.

030.01/ 42.247.6.

International Institute of Social History:

Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder No: 31

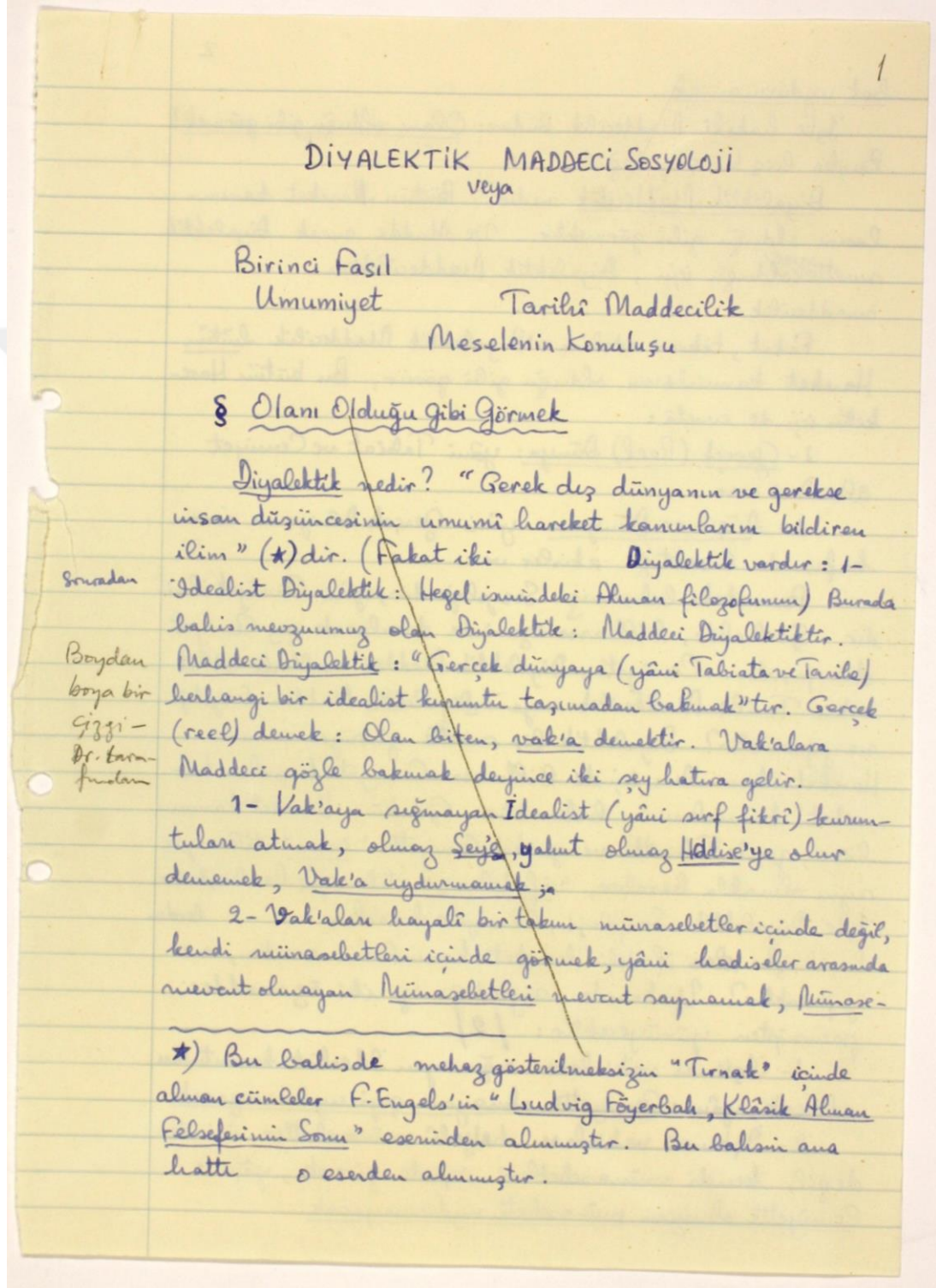
Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder No: 65

Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder No: 66

Hikmet Kıvılcımlı Papers, Folder No: 166

EKLER

EK 1. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 1

EK 2. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 2

~~bet uydurmanamak..~~

İşte hakiki Maddecilik budur: Olanı olduğu gibi görmek!
Bazı bir şey değil.

Diyalektik Maddecilik nedir? Bütün Hareket kanunlarını olduğu gibi görmektir. Ve Madde ancak Diyalektik surette ^{var} olduğu için, Diyalektik Maddecilikten maddecilik

Fakat, tekrar edelim: Diyalektik Maddecilik bütün Hareket kanunlarını olduğu gibi görür. Bu bütün Hareketin içinde evvelâ:

- 1- Gerçek (Reel) Dünya: yâni Tabiat ve Cemiyet alemleri var.
- 2- Düşünce Dünyası: yâni Gerçek Dünyanın insan kafasında bıraktığı akisler var.

Buradaki bahsiniiz Sosyoloji'dir, yâni Cemiyet ilmidir. Şu halde, bilhassa üzerinde durulacak şey Cemiyet dünyasıdır. Cemiyeti, Diyalektik Maddeci usullerle tetkik eden Tarihî Maddecilik veya Diyalektik Maddeci Sosyoloji ne yapacaktır? Diyalektik bir surette yürüyen unvanı Hareket kanunları içinde bilhassa Cemiyete has olan hareket kanunlarını bulmaktır. Çünkü, Hareket kanunları, gerçek Tabiatta ve gerçekte Cemiyette "esas" itibarıyla aynı olmakla beraber, "ifadeleniz" itibarıyla bambaşkadır. İşte Diyalektik Sosyoloji, Cemiyete has olan ^{lerden} bambaşka ~~şey~~ ifadeli hareket kanunlarını ararken, ne yapacaktır? Yukarıda söylediğimiz iki öz maddeci prensipten yürüyecektir: /2/

- 1- İhtimâl vak'alara sığınmayan İdealist kuruntuları atacak, yâni: Cemiyette olmayan şeyi uydurmayacak;
- 2- İhtimâl vak'aları hâşşâ münasebetler içinde değil, kendi münasebetleri içinde görecektir, yâni: Cemiyette olmayan münasebeti uydurmayacak..

EK 3. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 3

3
Bu en basit insanın bile kavrayacağı usul, iki kere iki dört eder, demeye benzer.. Ve onda bilmiyecek ne var? gibi gelir insana. Esasen, Tarihi Maddeciliğin bütün kuvveti bu derece açık, bu derece basit, reddedilemez olusudur. Her şeyin değeri açık anlaşılar, reddedilemez basitliğindedir. Lâkin bir şeyi bilmek başka, yapabilmek başkadır. Tarihi Maddeciliğin bütün meziyeti, söylediğimiz gibi, bu basit metodu, yâni içtimai "dünyanın materyalistçe kavranışına ilk defa olarak ciddiye almak"tan ibarettir.

Dr. un ne demekti? Onu "hiç olmazsa ana hatlarında mevzu-
gizgin: lalis bütün bilgi sahalarına mantiki surette tatbik etmek" (s.57) tir. Tarihi Maddeciliğin ana prensipi bir kesa-
cümlede toplanır: Olanı (yâni vak'aları ve münasebet-
lerini) olduğu gibi görmek. Fakat bu prensipi:
1- Bir : "Lâfta tanımak" vardır. Bu, kuru lâf olarak
söylenebilir.
2- Bir de : "Realite içinde, tetkike tâbi tutulan her
sahaya bütün teferruatıyla tatbik etmek" (s.60) vardır.
Bu da yapmaktır.

"Âyinesi iştir kişinin, lâfa bakılmaz" mütearifesi,
içtimai meselelerle uğraşan belki her kişi tarafından kabul
edilir. Lâkin iş tatbikata, hele içtimai meselelerin
teferruatına gelince, mesele de değişir.

§ Tarihi Maddeciliğin İçtimai İnkâmı

şundan
çıkarmış
kayn. sor ?

Filhakika, Cemiyete, içtimai vak'a ve münasebetlere,
Cemiyetin hareketine ve hareket kanunlarına dair şimdikiye
kadar Tarihi Maddecilikten başka söz söylemiş olan bütün
filozoflar, içtimaiyatçılar ve sair âlimler daima yukarı-
daki alfabetik iki prensipi çiğnemekle işe başlamışlardır.

EK 4. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 4

4

O kadar basit hakikatleri koca âlimler nasıl anlamazlar? Burası insana ilk bakışta biraz tuhaf gelir. Fakat, yukarıki prensipten ayrılmalıyız: Vak'a, olan nedir? Âlim ve filozofların bilhassa istimâi meselelerde olanı olduğu gibi görmeyizleri bir vak'adır, yâni olağeldir. Bu vak'ayı bir kere olduğu gibi gördükten sonra, izah etmek o kadar güç değildir.

Bildiğimiz gibi Cemiyet hadiselerinde süpheye bugünki insanlar bittaraf değildirler. Birkaç taraflıdır. Cemiyet hadiselerine insan iradeleriyle/3/ de karıştığı için, herkes istimâi vak'aları olduğu gibi değil, işine geldiği gibi görmek ve göstermek ister. İşte, o zaman, istimâi vak'alar şu veya bu tarafın işine geldiği gibi tahریف edilmeğe, Cemiyette olmayan vak'a ve münasebetler uydurulmağa başlanır.

Tarihî Maddecilik bu bezeri zafın üstünde midir? Daha doğrusu Tarihî Maddecilik taraftır değildir, bir tarafa çekmez mi? Elbet, Tarihî Maddecilik te bir taraftır. Fakat, bu ilmi keşfin doğusunu hatırlarsak, onun için Cemiyet içinde Diyalektik Maddeciliği hakikat ciddiye alabildiği kolay anlaşılar.

Evelâ, Tarihî Maddeciliğin derin tarihî tetkiklerden çıkardığı bir büyük sözü vardır. Der ki: "İnsanlık daima halledilebileceği davalara önüne kor; zira, yakından bakılacak olursa, daima görülür ki, bizzat dâva ancak halledilebilecek olan maddi şartların artık mevcut olduğu veya mevcut olma üzere bulunduğu yerde fıskırır" (Karl Marks: "Ekonomi Politikin Temkidine dair", Son Söz). Yâni, insanın şuuru Cemiyetin maddi şartlarına tayin etmez. Bilâkis Cemiyetin maddi şartları insan şuurunu tayin eder.

Tarihî Maddeciliğin bütün eserleri, bu umumî kanunla ispat eden misallerle doludur. Meselâ, Aristo Malların

EK 5. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 5

5

bir benziyen bir de benzemiyen taraflara bulunduğuna ~~şey~~. Böylece bütün mallarda hep aynı olan bir Değer farkeder. Fakat, Değer denilen şeyin hep bir insan emeğiyle yaratıldığını keşfedemeyiz. Ö sürre gözlemeyiz. Niyin? Şahsi kaabiliyetliliğinden mi? Hayır. Kötü niyetinden mi? Gene hayır. Ya neden? O zaman ki ~~bu~~ ^{Yunan} Cemiyetini kuruluşa göre. "Yunan cemiyeti Kölelik üzerine kurulmuştur. Ancak bu cemiyetin tabii temeli insanların ve insan iş-kuvvetlerinin müsavatsızlığı üzerine kurulmuştur. Değer insanların ifadesinin sürre, yâni saf ve sade insan işi sayılan bütün emeklerin birbirine müsavi ve müadil olmalarının sürre, ancak insanların müsavi oldukları fikri halk arasında yayılmış bir peşin kanaat (prejuge' populaire) derecesine ulaştıktan sonra gözülür. Fakat bu kanaat, ancak Cemiyette ~~halk~~ zekki, emek malisatının unumun zekki olduğu ve dolayısıyla da, mal sahibi sayılan insanların münasebeti tamamıyla içtinaî bir münasebet haline geldiği zaman mümkündür. Aristot, bilhassa malların değer ifadesinde, bir müsavat keşfetmekle kendi üstün değer ~~sine~~ sürre gösterdi. Yalnız, içinde yazdığı Cemiyetin tarihi sınırları, Aristot'un, bu müsavat münasebetinin neden ibaret olduğunu bulmaktan neri eder." (K. Marx: "Kapital", Cilt I).

Ancak, unumun sürrette, insanlar esasen cemiyet birliğinde zaruret haline gelmiş düziunceleri bulamazlar. Hatta, söyle bulsalar bile anlayamazlar, izah edemezler. Fakat, aksi dâva dahi salıktır. Bir fikir ki bir defa 4/ izahlı sürrette meydana gelmiştir; bu halde, o fikri gerçekleştirecek kuvvetler cemiyette belirmeğe başlamıştır, diğeri biriz.

Bu unumun mülâhazaya Tarihi Maddeciliğe tatbik edelim. Peşin olarak söyleyebiliriz: Tarihi Maddecilik, bütün öteki

EK 6. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 6

ictimai telâkkilerden farklı olarak, Cemiyette olam olduğu gibi görebiliyorsa, bu görüş, Tarihi Maddeciliğin doğduğu Cemiyette, olam olduğu gibi görmek isteyen ve bütün sapık doğumlara rağmen var olan bir takım maddi şartların doğduğunu ispat eder. Eğer Tarihi Maddeciliğin kayduğu dâvaları halledecek maddi şartlar Cemiyette mevcut olmasaydı, o dâvalar "fışkırmaz", meydana çıkmazdı. (bu maddi şartlar nelerdir)

sonradan
ilave

§ Tarihi Diyalektik Maddeciliğin dayandığı ilmi ve felsefi temel:

Tarihi Maddecilik, Engels'in "Anti-Dühring" de anlattığı gibi, Alman Felsefesi, Fransız Sosyalizmi ve İngiliz Ekonomisinde sentezleştirilerek doğdu. Daha doğrusu Sosyalizmi Ekonomi-Politik ve Diyalektik temelleri üzerinde ilmileştirirdi. Fakat, bu ne şekilde oldu? Gerek Diyalektiği, gerekse) Ekonomi-Politiki, gerekse Sosyalizmi bir bütün "idealist uydurma"lardan ve metafizik telâkkilerden kurtarıp ilmi ve şekline ...

1 - Diyalektiği kurtarıcı: Marks Hegel'in idealist Diyalektiği ile kendi Materyalist Diyalektiği arasındaki farkı şöyle izah eder: "Diyalektiğin Hegel'de vardığı mistikleşme, bu filozofun umumi hareket kanunlarını ilk defa olarak tam ve zoru bir şekilde anlatmış olmasına engel değildir. Fakat Hegel'de Diyalektik bazayağıdır. Diyalektiğin mistik zarfı içindeki mükül nüvesi keşfedilmek istenirse, onu bizzat yukarı getirmek lazımdır." (K.M.: Kapital, II. c. 5. b. 1. s. 27).

"Marks ile Engels bunu yaptılar. Diyalektiği tepesi üstünde sürünmekten kurtarıp ayakları altına getirip yürüttüler. O zaman Almanya'da: bir Mistik Diyalektik (Idealist Diyalektik), bir de Mükül Diyalektik (yani

EK 7. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 7

119/

§ Şuurlu Hareket = Plân :

Cemiyet Tabiatla farklıdır, Tabiat kanunları Cemiyet haddelerine tatbik edilemez. Öncü için Cemiyet ilmi olan Sosyolojiye düşen vazife: "İnsan cemiyeti tarihinde bütün şuurunu hareket kanunlarını keşf etmek" (65) tir.

Tabiat Kanunlarıyla, Cemiyet kanunları arasındaki fark nedir? Tabiatla: "Şuursuz kör kuvvetler vardır. Bunların karşılıklı tesiriyle umumî kanunlar doğar." "Cemiyet tarihinde ise, bilâkis müessir olan kuvvetler hep şuur sahibi olan, düşünerek veya ihtirasa hareket edip ruhsuz gayeler güden insanlardır."

Demek Tabiatla Cemiyet arasındaki fark Şuurla hülâsa edilebilir. Tabiatla mümasade geçen kuvvetler şuursuz, Cemiyette mümasade geçen insanlar şuurludur.

Şuur ne demektir? İnsanın duygu, düşünce ve dilekle hareketi gelmesidir. Rüzgârla sürüklenen bulut, sağuk tabakada tekâüf ederek yağmur damlacıkları halinde yer düşerken, bütün bu değişiklikleri hissetmez, düşünmez, istemez. Halbuki normal insanın, istemek bir tarafa bırakılrsa, hissedip düşünmeden yaptığı his bir hareket yoktur.

Madem ki Cemiyet kuvvetleri şuurludur, o halde, insanların bütün hareketleri kendi dileklerine tâbi değildir. Daha doğrusu, insan dileğini dileğini yapabilir mi?

İnsan bir hareket yapmak için mutlaka İradesini kullanır. Fakat, insana iradesi veren, insan o dilekte bulunduran nedir? Duygu veya Düşünceleridir, daha doğrusu insanda İradesi tayin eden sebepler: Duygunun iltirastlaşması, Düşüncenin derinleşmesidir. İhtiras ve

EK 8. Diyalektik veya Maddeci Sosyoloji Notları: Örnek 8

2
düşüncelerimiz neyin mahsulüdür? Burada yeni makule sebepler hatıra gelir:

1- Maddi sebepler: İnsanın kendi şuuru dışında olan bütün şeyler. Bunlara Objektif sebepler de diyebiliriz. İklim, Ahlak, Kanun münasebetleri gibi. İçimizde Sağlık ve ill. gibi... Hastalık,

2- Mânevi sebepler: İnsanın kendi benliğinde görülen "İdeal şeyler", yani fikir, mânevî âmiiller. Bunlara Subjektif sebepler diyebiliriz: Merkezi hürse, Hakikat aşkı, şahsî kin, ve ill. gibi... Fakat bu ikinci makule sebepleri de biraz derinleştirirsek, onların da gene Cemiyetten geldikleri anlazılır. /20/

İnsanın hareketini icabettiren iradesi, duygu ve düşünce düşüncelerinden çıkar. Duygu ve düşünceleri ise Subjektif (kendine ait) veya Objektif (maddi dünyaya: dış tabiata, cemiyete ve iç uzviyete ait) birtakım sebeplerle gelir. İnsan iradesi gelişigüzel teşekkül etmediği gibi, insanın duygu ve düşünceleri de gelişigüzel hâsıl olmaz. İnsan şuuru, metafizik bir kuvvet, ilâhî bir sır, fark-albeger bir iradenin tecellisi değildir. İnsanın bünye-rinden ve muhitinden gelen muayyen sebeplere bağlıdır. Şuur gayri-muayyen bir mânevîyat değil, muayyen bir kuvvettir. Lâkin Şuurun muayyen sebeplerle harekete geldiğini söylemek bize Şuurun ne olduğunu anlatmaz. Filhakika cause causée bütün varlıklarla insan gibi determinizme, yani iç veya dış birtakım sebeplerle hareket ederler. Hangi sebeple harekete geçerse geçsin, insanın bütün öteki varlıklardan farklı olarak hareketinde gördüğümüz Şuur nedan Barrettir?

Her ne olursa olsun, insan bütün tabiat kuvvetlerinden ve hayvanlardan farklı olarak şuurlu bir kuv-

EK 10. Notes on Sociology Notları: Örnek 1

Ö N S Ö Z

Bu yazı, okuyucuya bir dizi usturuplu sözler ezberletmeye kalkmıyacaktır. Sosyoloji (toplumbilimi) denilen yeni bilim üzerine çok kısa, açık fikir vermeye çalışacaktır. Gelmiş geçmiş toplum kavramları, sosyoloji akımları ve okulları, aynı metodun ışığı altında gözden geçirilecektir. Ta ki okuyanın kendisi öne sürülmüş düşünceler üzerinde kesin bir yargıya varabilsin.

Bugün sosyoloji, yığınla çelişken akımlar kargaşalığıdır. Bu akımların hepsine birden veya ayrı ayrı "haklısın!" demek, ya kendi kendini, ya başkalarını aldatmak olur. Bilim çabası: aldatmamak ve aldanmamak uğruna yapılmalıdır. İnsan: olayları, ilişkileri ve düşünceleri, ne olursalar olsunlar, oldukları gibi görebildiği ölçüde bütün öteki yaratıklardan güçlü ve üstün olur.

Taraf tutmamak, yalana yanlışa kavuk sallamaksa: emeğimiz tarafsız değildir. Bilimde tarafsızlık: olanı olduğu gibi görürken hiçbir korku, hiçbir önyargı ve bön-yargı altında kalmamaksa, emeğimiz ilikle-rinedek tarafsızdır.

Bize yarı-sömürgeleşmiş Osmanlılıktan, kötünün kötüsü bir Avrupa kamanması (hayranlığı) armağan kaldı. Patriyarkal (babahanca) eğitimimiz, geri kalmanın verdiği altlık duygumuzla katışınca: kamanmamız tapınç kertesine ulaştı. Öyle ki, Avrupa'da büyük sayılmış kişinin, yahut ün kazanmış akılın önünde eğilmemek, suç sayılıyor... Emeğimiz, bir bakıma: "-Ey bilim! Senin adına ne cinayetler işleniyor" gılgığı olacaktır.

Bizce: çalım satmakla yahut ün yapmakla "otorite" olunmaz. "Yetki": gerçek olaya uygunluktan gelir. Alışkanlıklarımızı tedirgin etme pahasına da olsa, doğruyu gevelemeksizin söylemekten, iğriyi öc alır-casına çürütmekten çekinmemeliyiz. Bilmeyenlerin şaşkına çevirmek için "parlak eser" dökürme çağı geçmiştir. Yazı: büyüü muskası olmaktan çıkmalı, ulusal görevini başarmalıdır.

EK 11. Notes on Sociology Notları: Örnek 2

G İ R İ Ş

1- BİLİMLERİN BÖLÜMLENİŞİ

Varlık gibi, bilimler de, önce iki büyük gruba ayrılırlar:

1- Tabiat Bilimleri (Natürel ~~Bilim~~ veya Ekmzakt Bilimler)

2- Toplum Bilimleri (Sosyal Bilimler)

Sosyal bilimler de başlıca iki bölüktürler:

a) Ya toplum olaylarının tümü içinden bir bölümünü seçip ince-
lerler. Örneğin, ekonomi politik, yalnız (üretim, dağıtım, üleşim,
tüketim) ilişkilerini inceler; hukuk, yalnız (hak, ceza, kanun)
ilişkilerini işler ve ilh...

b) Yahut bilimler toplum olaylarını öyle ayrı ayrı ele alacağı-
na, bütünüyle birden, tüm insan ilişkileri olarak bir arada ve kar-
şılıklı etki-tepki'leri içinde gözden geçirirler.

İnsan yaşantılarının ve ilişkilerinin topunu birden ele alan
sosyal bilimler, başlıca ikiye ayrılırlar:

1- Tarih

2- Sosyoloji

Bu iki ayrı deyimden nerede ve nasıl ortaya çıktıklarını, niçin
birbirlerinden ayrı bulunduklarını ve aldıkları adların yerinde o-
lup olmadığını birkaç sözle aşağıda inceleyeceğiz. O eleştiriye
girmeden önce, hiç değilse en çok yaygın deyimler olarak gözüken
TARİH'in ve SOSYOLOJİ'nin genellikle ne anlamda kullanıldıklarını
kabataslak ta olsa belirtmek yararlı olacaktır.

2- TARİH VE SOSYOLOJİ

Şimdiye değin zihinlerde yaratılan kavramlara göre, toplumu
toptan ele alan iki bilim (tarih ve sosyoloji) için şöyle klâsik
ayırtlar yapılmasına alışılmıştır:

TARİH: Toplum olaylarını yıl, ay, gün gibi zaman ve ülke,
semt, yer gibi mekân içinde daha somut (konkret: elle tutulur)
özellikleri ve ayrıntıları ile anlatır. Örneğin, Türkiye'de, 1908
yılı Meşrutiyet Devrimi'nin nasıl olduğunu, başladığı yerden sonuna
dek günüm gününe ve az çok sıra ile belirtir.

SOSYOLOJİ: Toplum olaylarını sanki zaman ve mekân dışında,
daha soyut (abstre: mücerret) genellikleri ile ve gidiş kanunları
bakımından anlatır. Örneğin, 1908 Devrimi'nin niçin doğduğunu,
insanlık tarihinde hangi çeşit altüstlüklerden biri olduğunu açık-
lıyarak yorumlar.

Tek sözle; tarihin yaptığı daha çok TASVİR'dir, sosyolojinin
yaptığı sebepler arayıp yorumlar yaparak az çok İZAH'tır.

Tarih: bulabildiği bütün olayları, zaman ve mekân sırasıyla
derleyip dizeler, hikâye eder. Sosyoloji: tarih olayları arasında
sebepler ve netice bağluluklarını arayıp bir hiyerarşi (değerlendirme
basamakları) kurar. Sosyoloji toplumun zaman ve mekândan bağımsız-
mışça genel kanunlarla neden ve nasıl ilerleyip gerilediğini gös-
termeye çalışır.

EK 12. Notes on Sociology Notları: Örnek 3

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

METAFİZİK SOSYOLOJİLERİN SİSTEMLERİ

Metafizik Sosyoloji Sistemlerine girmeden önce, genellikle Sosyolojiler ve özellikle metafizik Sosyolojiler üzerine birkaç satır konuşmalıyız.

GENELLİKLE SOSYOLOJİLER

Asıl Sosyoloji, denemek sosyal bilim, 19 uncu Yüzyıl'ın ikinci yarısı başlamak üzere iken doğdu. 19 uncu Yüzyıl'ın birinci yarısında iki zıt (çelişik) eğilim belirmişti. Bunlar ortak bir kanı çevresinde birleşmek şöyle dursun, gittikçe daha kesin olarak çatıştılar. Bu bakımdan bu gün önümüzde bir tek Sosyoloji değil, birçok Sosyolojiler olduğunu yukarıda giriş kısmında belirmiştik.

19 uncu Yüzyıl'ın ikinci yarısında bir yandan Sosyalizmi kuruntuculuktan bilimciliğe getiren Diyalektik Sosyoloji "Tarihsel Maddecilik" kuruldu. Öte yanda mutlak Sosyoloji adıyla her gün sayısı artan yığın yığın hipotezler türedi.

Tarihsel Maddecilik dışındaki sosyal tezlere "Resmî Sosyolojiler" adı da verilebilir. Doğrusu bunlar hep tarihin çarklarını tersine çevirmek istedikleri için "Anti-sosyal Sosyolojiler" sayılmalıdır. Ancak, mantık bakımından iki bin yıllık Antika mantığa uydukları için, bunlara toptan "Metafizik Sosyolojiler" diyeceğiz.

Tarihsel Maddecilik diyalektik metodla işleyen biricik önu sonunu tutar tek sosyal doktrindir. Metafizik Sosyolojiler, hiçbir metoda bağlanmazlar. Arasına materyel toplamak için kullandıkları teknik özel işlemleri metod yerine koyarlar. Nasıl anarşistlerin sayısı kadar çok Anarşizm teorileri varsa, tıpkı öyle: kapitalist toplumda Resmî Sosyolog ününü kazanmış kaç kişi varsa, o denli sayıda Metafizik Sosyoloji akımı, okulu, hipotezi ortalığı kaplar.

Metafizik Sosyolojiler, burjuva toplumunun bunalımlı gidişi ve tertibi içinde resmî üniformalı olduklarından, moda gibi parlayıp çıkar, sonra batarlar. Burjuva hükümetlerinin kabineleri gibi bazan biri, bazan ötekisi "iktidar mevkii" ne gelir. Sonra, saman alevi gibi sönüp gider. Gene de ortalıkta dolaşan hep onlardır.

Hekimlikte bir söz vardır: "İlacı çok, ilacı yok" denir. Bir hastalığın esaslı tek ilacı varsa, o birdir ve gerçekten vardır. ~~Acıma~~ (Sıtma'nın kinin ilacı gibi). Aynı hastalığın 40-50 türlü ilacı varsa, anlaşılır ki, o hastalık henüz sahici ilacını bulamamıştır (Verem'e karşı bir zaman sayılan çeşitli ilaçlar gibi)... Metafizik Sosyolojilerin çokluğu tek derde karşı öne sürülen bin bir ilaca benzer. Hiçbirisinin dediği ötekisini tutmaz. Her sosyoloji okulu kendi kendisinin bile bir yerde söylediğini ötede bozar. Ortada Sosyal-bilim adına tek kalan şey bir yığın boş lakırdılar, frazeolojidir.

Ruh hastalıklarında bunama semptomu sayılan "neolojizm" (yeni laf uyduruculuğu), Metafizik Sosyolojilerde araştırma yerine sözde bilimsel term kalabalığını geçirir. Her metafizik sosyolog dilediği sosyal olaylara: bir bakarsınız "decalage" (yer değiştirme) der,

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı soyadı	Özkan AYDAR
Doğum Yeri ve Tarihi	Göle/ 01.01.1979
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Iğdır Üniversitesi(2012-.....)
İletişim	
E-Posta Adresi	ozkanaydar36@gmail.com
Tarih	2016